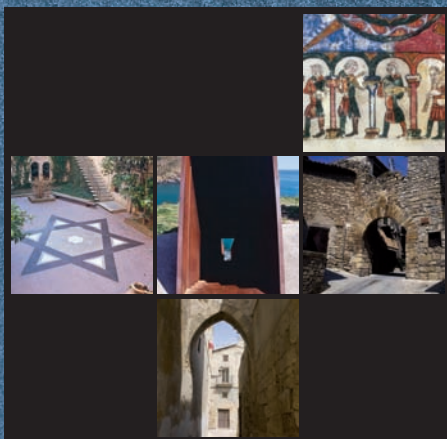

Jewish Catalonia

A Journey to the Lands of Edom

קטלוניה היהודית
מסע בארצות אדום

JEWISH CATALONIA

A JOURNEY TO THE LANDS OF EDM

Generalitat de Catalunya
**Departament d'Innovació,
Universitats i Empresa**

© Generalitat de Catalunya
Departament d'Innovació, Universitats i Empresa
Secretaria de Comerç i Turisme
Direcció General de Turisme

Direction: Subdirecció General de Programació Turística
Design: Ideem Màrketing i Comunicació, S.L.
Text: Victòria Mora, Assumpció Hosta; with the assistance of Teresa Serra,
Maria Fauró and Núria Sagarra
Hebrew's translation: Itai Ron / איתי רון / תירגום מקטלאנית: איתי רון
Production: Sapiens, s.c.c.l. / Ara Llibres, s.c.c.l.
Cartography: Victor Hurtado / Pere Arriaga
Photocomposition: Àtona, S.L.
Printed in Gramagraf, s.c.c.l.
ISBN: 978-84-393-8179-2
Legal Deposit: B-43.906-2009

Image credits:

Aisa: pages 7, 19, 48, 49, 52 and 54
Prisma: pages 14, 34, 39, 41, 45 and 47
Fototeca: page 21
Direcció General de Turisme de Catalunya. Miguel Raurich: page 44
Direcció General de Turisme de Catalunya. Georama Editorial Services:
page 44
Jordi Folch: pages 4, 24, 27, 29, 31, 35 and 53
Album: page 13
Red de Juderías de España-Caminos de Sefarad: pages 12, 15, 18, 23 and 26

The Star of David in the cover has been extracted from the Old Cathedral
of Lleida (Seu Vella de Lleida)

Index

Presentation. Jewish Catalonia. A Journey to the Lands of Edom	5
The Jewish presence in Catalonia	7
Life in the Jewries	8
The collection: the Jewish local government organization of the Principality	10
The break-up of the coexistence	11
The aftermath of the Black Death	12
Controversies and Disputations. Conversion and exile	13
Epilogue	15
Routes of the Jewish Catalonia	17
Introduction	18
The path of spirituality: from Girona to Port Bou	20
An inner route: from Barcelona to Puigcerdà	33
The Jewish legacy in the Catalan West: from Lleida to Santa Coloma de Queralt	42
A journey to the Catalan South: from Tarragona to Tortosa	49
Complementary texts	57
Keys to interpret the Jewish legacy	58
Distinguished characters	61
Glossary: basic vocabulary for the Jewish history and culture	63
Brief timeline	64
Useful Adresses	65

Sant Llorenç Street, in the old Jewry of Girona.

Presentation. Jewish Catalonia.

A Journey to the Lands of Edom

It is my pleasure to present the guide to **Jewish Catalonia**, the fourth one of the collection **Tourist Guides of Catalonia** which the Direcció General de Turisme has put together in the present term of office, with the aim of making the more outstanding elements of the cultural and historical Catalan heritage available to the tourists. This is not, however, just another tourist guidebook, but one that highlights the Jewish heritage and becomes a document recognising what this heritage has meant for Catalonia.

We live in a land of passage, crisscrossed by many paths and historical routes that have become a place of passage and a crossroads of the civilisations that provided wealth, riches and diversity to our history. The Jewish communities also contributed to this wealth, and shared hopes, longings, fortune and environment with the medieval Christian world. Much has been said and written about the Jewish Catalan communities and, luckily, the research and the studies about this part of our past are increasingly deep and rigorous.

As of today, the Jewish presence has been documented in more than sixty cities and towns, in Old Catalonia, with the *calls* –Jewish quarters or Jewries– of Barcelona and Girona, and in New Catalonia –with the existence of Jewries in Tarragona, Lleida and Tortosa. The Jewish heritage has also been fixed in the toponymy through, for example, emblematic places such as Montjuïc (literally, ‘mountain of the Jews’), both in Girona and Barcelona. The legacy, however, is not restricted only to a material heritage but, and above all, it stands out because its cultural importance, in two ways. On one hand, the Catalan cultural history, with the work of doctors from the Hebrew medical school of the Lleida and Besalú Jewries, who served the Crown of Aragon and the House of Barcelona, and also the translators of the Arab texts of Avicenna, Galen or Hippocrates, among other works of Jewish scholars and thinkers. In addition, on the other hand, in terms of the Hebrew culture itself, with the influence of scholars and philosophers of the Girona Jewry, like Moshe ben Nahman –Nahmanides– leading figure of the mystical trends linked to the Kabbalah, who influenced so much the Hebrew thought. The work of these Jewish scholars from Girona made the city known as ‘mother city of Israel’. Lastly, this guide explains as well the significance of the debates that took place in Barcelona,

presided by king James I himself (1263), and in Tortosa (1415), presided by Pope Benedict XIII (the renowned Papa Luna), which were the prelude of the infamous Edict of Expulsion in 1492. Five centuries after that decree, we feel the need to recover those paths of history, make them known and circulate their legacy by means of guides such as this one, not only targeted at the Jewish tourists interested in knowing their own roots and cultural heritage, but also at the Catalan tourists who want to know some aspects of our history which, all too often, have been hiding or underestimated. This guide, therefore, arises from the wish to share and make known the routes and the physical and intellectual paths through which the Catalan Jewish travelled until their expulsion in 1492.

This guide makes available to the tourist the Jewish heritage of Catalonia by means of four routes covering the whole country, from east to west, and describing the more notable aspects of the history of the Jewish presence. The remains of this presence become a modest heritage in terms of monuments and material remains, but a very powerful one in terms of immaterial remains and intellectual legacy. This book, however, does not restrict itself only to the medieval past, but informs as well about the contemporary times, and deals, among others, with the monument in memory of Walter Benjamin, the great philosopher, in Portbou, or the cooperative of Capçanes where kosher wine is produced.

I would like to finish this presentation with a comment on the title of this guide, *Jewish Catalonia. A Journey to the Lands of Edom*. In biblical language, it refers to the historical kingdom of Edom, located in the South of Israel, a name which the Talmud and many thinkers would apply later to the Roman Empire and to the Christian Rome. And even later, by extension, to the Christian countries and, with them, to the Christian medieval kingdoms in the North of the Iberian Peninsula, such as the Crown of Aragon and Navarra, which would become for the Jews 'kingdoms of the lands of Edom'. The name Sepharad would not spread to the whole of the Iberian Peninsula until much later, during the sixteenth and seventeenth centuries. This is the reason why many researchers have written that it would be an anachronism to apply the name Sepharad to Catalonia when speaking about the Middle Ages, as is the case. I invite you, then, to travel to the 'land of Edom', and know the Jewish legacy that can be found everywhere in Catalonia.

Josep Huguet
Conseller d'Innovació, Universitat i Empresa

The Jewish presence in Catalonia

Representation of the celebration of the Jewish Easter.
Medieval Hebrew codex of Catalan or Valencian origin.

Catalonia has always been a land of acceptance. After the year 70 of our era, when the Diaspora that would disperse the Jews all over the Mediterranean began, some of them established themselves in our lands, even before the emergence of the first Christian communities. We should suppose that they were already in Catalonia when this country was coming into being, although the lack of documentation prevents us from establishing a definite date of arrival. It is known that the Jewish had already settled in Barcelona and Girona during the ninth century. Some archaeological remains have also been found in Tarragona and Tortosa, which allow tracing their presence back to the Visigothic era. But it is necessary to arrive to the eleventh and twelfth centuries to have any precise data on the existence of Jews in the Catalan territory. The Canon X of the Girona Council, held in the year 1078, and the primitive text of the *Usatges de Barcelona* ('Usages of Barcelona'), dating from the eleventh century, confirm that in the principal cities and towns of the country there were streets already inhabited by Jews.

From the eleventh century onwards, the news about Jewish communities are abundant. In some cases, they are stable communities, called *aljamas*, and in some others, small family groups spread over villages and towns. The flourishing of the Hebrew presence all over the country would take place in the thirteenth century and would last until the first half of the following, a period that could be considered the most magnificent in terms of the Hebraic culture in Catalonia.

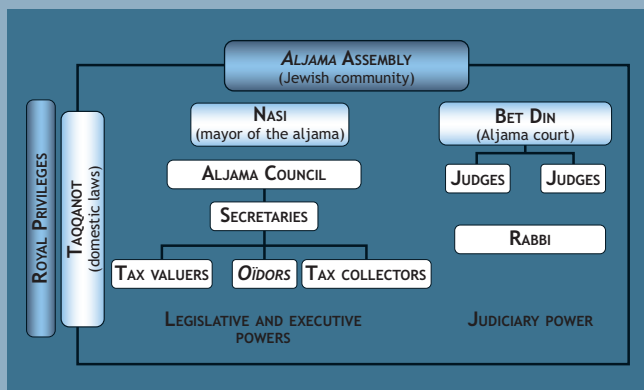
The downfall of the Jewish community begins with the arrival of the Black Death in 1348. Those are times when people blamed the Jews for all kind of evil, resulting in the uprisings of 1391, and the consequent disappearance of many Catalan Jewish quarters. Finally, the Disputation of Tortosa (1413-1414), summoned by Pope Benedict XIII, represented the return of the instability and the persecutions that culminated in the decree of expulsion of the Jews promulgated in 1492.

Life in the Jewries

The Jewries were organized like a city within the city. They depended directly on the King or his representative and the municipal authorities did not have jurisdiction over them. The Jews themselves were responsible for the internal organization of the Jewry through a form of self-government confirmed by royal privileges. The secretaries –*neemanim*– controlled its executive organs and each community had the authority to promulgate ordinances and regulations –*taqqanot*– which governed everyday life. In the Jewry, the Jewish community

The *aljama*

The Jewish community legally constituted in Catalonia was called *aljama*, a name of Arabic origin meaning assembly or congregation. If the *call* is the physical space, the *aljama* is the legal organism that manages the complex civil, social, cultural and religious organisation of the Jews.

lived according to the Hebrew calendar of lunar cycles, observed the *Sabbath* (Saturday) and celebrated the established festivities. Each position had a concrete task: the rabbis were in charge of conducting the cult, while the administrators would take care of the provisioning of the food allowed –kosher– and would look after the sick, the dead, and their families.

The Jews –*bossa e tresor* (‘purse and treasury’) of the King– were forced to pay taxes. Each year, the Crown established a certain amount that the secretaries of the *aljamas* were in charge of collecting among the heads of the household. This royal tax was added to the taxes already established by the community in order to maintain the *aljama*. The collection of the royal tax entailed the creation of *col·lectes* –collections or groups of *calls*. Later, these collections would take on other tasks and aims. The small communities benefit from pertaining to one *aljama* which was head of a collection, as it would then had a greater strength to defend common interests. The operation of the collection of Barcelona served as a model for all other collections of Catalonia. Solomon ben Adret (1235-1310), rabbi of Barcelona, informs in his ‘answers’ that the collection performed many tasks: collecting taxes and tributes, communicating ordinances, processing economic and legal matters, and ruling religious matters.

Solomon ben Adret (1235-1310)

Rabbi of Barcelona, one of the most important figures in Catalan Judaism, with great international influence. Besides being a great Talmudist and jurist, he wrote thousands of reports, or *responsa*, answering consultations made by Jews of many countries. He was, moreover, an advisor of the King in Jewish matters; he created the Talmudic School of Barcelona and transmitted Nahmanides kabbalistic ideas. In order to bring an end to the Disputations for and against Maimonides, he signed the decree of expulsion against those who studied philosophy before being twenty-five years old. Solomon participated actively in the management of the mosque of Barcelona, ruled at that moment by an aristocracy constituted by the notables and scholars.

The collection: the Jewish local government organization of the Principality

The collection of Barcelona included, besides this city, those of Tarragona, Montblanc and Vilafranca del Penedès, among the main *aljamas*, on which depended smaller *aljamas* such as those of Manresa, Berga, Granollers, Caldes de Montbui, Cervera and Solsona. In Vic, only the Jews vassals to the King were linked to the collection of Barcelona, while those depending on the House of Montcada were excluded. The communities of Martorell, Sabadell and l'Arboç del Penedès were under the authority of Vilafranca del Penedès. Tarragona, for his part, was similar in status to the collection of Barcelona; the Jews of Valls, l'Alforja, Vallmoll and Alcover were

Jewish Presence in Catalonia (13th to 15th centuries)

○ Complete *calls* or *aljamas* (synagogue, cemetery, judges, butcher's and baths that existed at some point during the 14th and the 15th centuries).

The Collection

The taxes demanded by the kings to the Jewish communities were collected by the secretaries of the *aljamas* among the heads of the household. To improve the tax-collection procedures, the collections were formed, which consisted in a grouping of Jewries. Later, collections also took on additional tasks, such as raising funds for the maintenance of the *aljama* or supervising its good order and operation. The kings themselves encouraged the creation of collections since they became an useful instrument to handle the Jewish matters. The Jewish communities themselves were also interested in creating them because it was a better way to deal with the defence of their interests and requests before the King. The system established in Barcelona served as a model for the rest of Catalan collections. Solomon ben Adret comments in his *responsa* that the collection carried out many tasks that had been requested by the King: collecting taxes and tributes, communicating ordinances, processing economic and legal matters and ruling religious matters. In fact, the system of collections was configured like a net of towns and cities with Jewish population and was, essentially, a Catalan creation.

attached to this sub-collection, as well as those of Reus, l'Aleixar, Selva del Camp, Sarral and l'Espuga de Francolí.

Some towns of Empordà –Peralada, la Bisbal, Peratallada, Sant Feliu de Guíxols, Castelló d'Empúries, Torroella de Montgrí– were under the authority of the collection of Girona, and so were also the communities of Besalú, Ripoll, Camprodon and Puigcerdà. The collection of Lleida is documented for the first time in 1268, and after James I it had the same rights as the Jews of Barcelona. The Jewries of Seu d'Urgell, Vilagrassa, Verdú, Tàrraga, Balaguer, Agramunt, Ponts, Castelló de Farfanya, Albesa, Valldellou, Aitona, Bellpuig d'Urgell and Anglesola belonged to it, as well as those of several settlements of Franja de Ponent, such as Fraga, Montsó, Albalat de Cinca, Alcolea de Cinca, Estadilla, Pomar and Gradella. Finally, the communities of Flix, Batea, Gandesa, Ulldecona, Xerta, Móra d'Ebre and Falset were under the authority of the collection of Tortosa.

The break-up of the coexistence

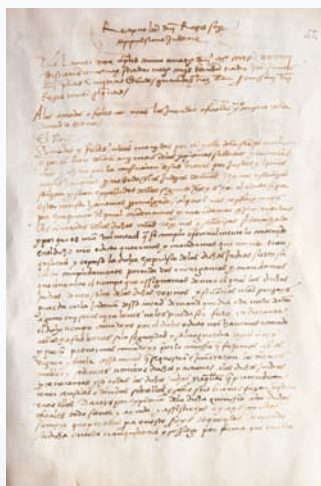
The confluence of several adverse circumstances was the reason for the break-up of the coexistence of Christians and Jews. First, the

Fourth Council of the Lateran, held in 1215, which dictated some provisions against the Jews, such as the control of the loans and the obligation to wear the sign or buckler, the men on their clothing, and the women on their head. Based on these provisions, the king James I established a maximum interest rate of 20 per cent on the loans and recommended the use of the Jewish badge. He also prohibited the Jews from holding public positions that would give them authority over Christians. Another negative consequence of this Council was the obligation to wall in de Jewries. In 1275, Pope Gregory X reminded king James I the need to enclose the Jewish quarters, a fact showing that this provision had not been fully complied with. From that moment on, however, the fiscal pressure over the *aljamas* increased, as well as the Church proclamations against the Jews.

Finally, the arrival of the Preachers Orders who were authorized to preach inside the synagogues would cause many riots. Having heard of these disturbances, king Peter III ordered his *veguers*, local governors, to bar the Christians from entering the synagogues, with the exception of three or four 'good men'. He also asked the minor friars not to use threats, but persuasion, when trying to convert the Jews. As for the Jews, he asked them to listen to the preaching and to avoid offensive words against the friars and the Christian faith.

The aftermath of the Black Death

About the middle of the fourteenth century, the plague spread all over Europe, leaving behind a trail of thousands of dead. Everywhere,

measures were taken to face the epidemic. Nevertheless, the plague continued its advance, and very soon the Jews were blamed for the Black Death, without taking into account that also within the Jewish quarters the toll of death was huge. These accusations sparked many bursts of violence that would culminate in the Jewish quarters being taken by assault, as was the case of Barcelona, Cervera and Tàrraga. This situation forced king Peter III to ask the Pope for an

Letter of eviction of the Jews. Girona.

official statement in which he declared that the slanders spread on the Jewish had no basis at all; Pope Clement VI did publish two bulls on that sense.

About the end of the fourteenth century, the situation had reached a critical point, caused by the economic downfall, the social instability and the crisis of the municipalities. The uprisings of the year 1391 were triggered by the preaching of the archdeacon of Écija, and they would result in the attacks against the Jewries of Sevilla and all Andalusia in an anti-Jewish movement that would rapidly spread over the Iberian Peninsula to finally reach Catalonia. Many Jewries would fall, victim of the crowds gone out of control. The assailants also attacked the sees of the local governments with the intention of burning documents, loan guarantees and property registers.

Controversies and Disputations. Conversion and exile

Neither the Crown nor the municipalities or the seigniories who wanted to protect their Jewries were able to stop the attacks against the Jews. At that moment, the monarch was in Zaragoza and had with him the scholar Hasdai Crescas, his adviser on Jewish matters and to whom he asked to study the way how to put an end to persecutions. The riots were the cause of the destruction of many Catalan Jewish quarters, such as the Jewry of Barcelona, and of a severe demographic decrease in the *aljamas* by death, conversion or migration. To avoid reprisals, many Jews converted to the Christian faith. The converts usually left their Jewries, moved and established themselves in other towns or cities where they could start a new life. Many christened Jews also changed their names; in fact, up until the middle of the fifteenth century, the archive documents used to add the word ‘convert’ and the expression ‘former Jew’ to the personal name.

Thessaloniki, in Greece, did house an important community of Jews of Catalan origin.

The Tortosa Disputation in 1413-1414 did ratify the validity of

Representation of a Catalan Jew. Detail of the altarpiece of the Virgin and Sant Jordi, by Lluís Borrassà, 15th century.

the coercive measures, which were never fully complied with, as is the case of the separation of Jewish and Christian quarters, or the wearing of special clothing and the distinctive badge. The resumption of the harassment would have a very negative impact on the Jewries, a process culminating in the order of expulsion dictated in 1492 by the Catholic Monarchs Isabella and Ferdinand. The Catalan Jews who did not want to convert ended up scattering all over the Mediterranean region, mainly in Italy, North of Africa and East Mediterranean. There has been news of some of these Catalan communities, differing from the Sephardic, until very recent dates. In 1497, the Catholic Monarchs created

Catalonia and Sepharad

The Catalan scholar Eduard Feliu wrote:

‘The name of Sepharad, in a process similar to that of other place-names, has covered along the centuries different parts of a certain territory, in this case, the Iberian Peninsula. It does not appear, however, to have included Catalonia until the sixteenth century. It was then when Sepharad became the Hebrew name to designate Spain.

With the Muslim domination losing ground in the peninsula, Sepharad became a place-name employed to refer to Castilla and Al-Andalus, the territories conquered by Castilla. The Christian kingdoms of the north were known with the generic name of “land of Edom”, and each one of them had its own name: Aragón, Navarra, León... The Talmud and other *midrashim* had used the name Edom first, to refer to the Roman Empire and to the Christian Rome, and later, to the Christian countries.

Searching carefully in the medieval Hebrew literature, we can find many testimonies where the Catalan Jews did not believe themselves to be inhabitants of Sepharad. There are also many researchers who have realized the anachronism committed when giving the name Sepharad to Catalonia when it appears in the medieval Hebrew texts.

The times change, however, and the place-name Sepharad did win ground as the name Hispania/España evolved as well. In fact, the name Sepharad, trailing behind that of Spain, had already been in use for a long time to refer to the territory of the Catalan Jews, who, in the Hebrew texts, had become “Sephardic”, that is, “Spanish”, something similar to what had happened to the rest of the Catalans.’

the Inquisition Tribunal especially dedicated to the persecution of fake converts. Its see was a part of the Palau Reial of Barcelona: the wing facing the street Comtes de Barcelona, where, still today, its emblem, carved in stone, can be seen embedded in the wall.

This would be the end of the centuries-old coexistence between Jews and Christians in the Catalan land. As of today, the legacy left by the Jewish culture is far more important in the works and thinking of its intellectuals, scientists, religious and writers than in the material remains preserved. Yet, it is still a cultural heritage that, day after day, increases with new findings and donations.

Medieval Jewish ring found in Montjuïc, with a Hebrew inscription: "Among the women of the tent, Astruga be blessed".

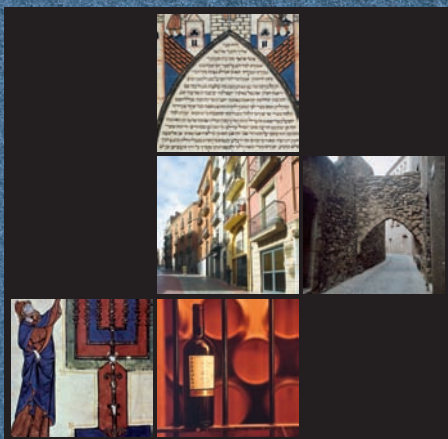
Epilogue

The Jewish legacy has been part of those towns and cities that had the Jews as their neighbours; although during many years it has been hidden or forgotten, with these routes we vindicate the revival of the interest for a time and a territory where our ancestors did forge a country. It is our will that this guide helps to improve the knowledge about Jewish communities history in Catalonia during the medieval age and, therefore, about our past.

Inside the Jewish history museum in Girona.

ROUTES OF THE JEWISH CATALONIA

A proposal of four routes

This guide arises from the wish to share and make known the routes and the physical and intellectual paths followed by the Catalan Jewish until being expelled in 1492. We present this legacy by means of four routes covering the whole country, from north to south and from east to west. As has been said before, it is a modest heritage in terms of monuments and material remains, but a very powerful one in terms of immaterial remains and intellectual legacy. Yet, the trips we propose are full of history and natural beauty, of historic and artistic heritage, of good food and good rest.

*Jewish tombstone in the Marlet Street in
Barcelona.*

The path of spirituality: the first itinerary suggested has the city of Girona as its focus, and follows a course along the northeastern tip of the country. It offers a great monumental wealth. Here, the tangible and intangible heritages unite to give the visitor the necessary information so he can understand the wisdom of a people who gave the title of ‘mother city of Israel’ to the city of Girona. The Centre Bonastruc ça Porta in Girona and the Miqwé in Besalú are two places not to be missed.

An inner route: the second route begins in Barcelona, and follows a northern course, through the inner part of Catalonia, to arrive to Puigcerdà. The itinerary follows paths and crosses villages where the Jewish legacy has been preserved through ancient documents kept in the archives and by means of the popular memory that has sustained its remembrance through the toponymy. Vic and Puigcerdà are both outstanding points of this itinerary.

The Jewish legacy in the western territories: the third route begins in Barcelona and reaches Lleida. This itinerary follows the Jewish presence through the surviving remains which can be seen in outer walls, and also through objects luckily preserved in museums and collections. The Jewish cemeteries of Barcelona and Tàrrrega deserve a special mention, and must be visited as well as the town of Montblanc.

A fortress bastion.

Talmud of J. Assafarti of Cervera,
(1299).

A voyage to the Catalan south: the fourth itinerary suggested begins in Tarragona and ends in Tortosa. This route makes available, among other things, the rich heritage of the Roman Tarraco (declared World Heritage Site by the UNESCO) and the modern facilities of the Capçanes Cellar (Priorat), where the kosher wine is produced, and comes to an end in Tortosa, the city of the three cultures located at the Ebre riverside.

Obviously not all the Catalan towns that during the Middle Ages housed a Jewish community are included in the four itineraries proposed. It is necessary to mention, in this regard, that when drawing up these routes, we have taken into consideration not only the heritage visible and able to be visited, but also the effort of the local administrations regarding the keeping, protecting and spreading of information on the Jewish legacy. It is for this reason that this guide, and each and all of these routes, remain open to the addition of news places as the material and immaterial heritage linked to the Jewish legacy becomes known.

The Jewish people and Catalonia

The historian Yom Tov Assis writes:

‘Like any other medieval Jewish community, the Jews of Catalonia lived according to their laws and customs, they studied the classic Jewish texts, they said the traditional prayers in Hebrew, they ate the foods allowed by their rituals and enjoyed the autonomy that rulers gave them. The medieval Jewish community of Catalonia was a “miniature homeland”, much the same as in other communities where Jews had kept their distinctive identity, integrating, at the same time, some components of the lifestyle and the culture of the no-Jewish environment.’

The conditions prevailing in Catalonia allowed the Jews of this country to develop a very advanced government system, a very rich Jewish culture and a sophisticated intellectual and religious life. The list of thirteen and fourteenth century Jewish scholars and the impressive literary *corpus* they produced are the most eloquent evidence that the community did reach the culminating point of the Jewish creativity in the Middle Ages.

The path of spirituality: from Girona to Port Bou

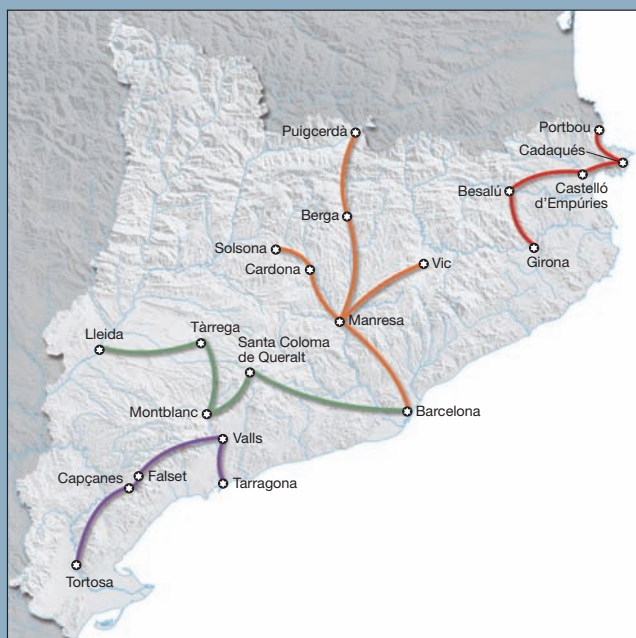
This itinerary gives the chance to appreciate one of the better preserved Jewish routes in modern Catalonia, with a high percentage of material heritage conserved.

Girona

Girona, ‘mother city of Israel’, is an essential visit for anyone wanting to know how a medieval Jewish quarter was.

Near 890, some twenty-five Jewish families reached the city of Girona. They arrived through the count Dela, who, after buying

Four routes through the Jewish Catalonia

- The trail of spirituality
- An inner route
- The Jewish legacy in the Catalan West
- A journey to the Catalan South

some land in Juïgues, move that people there. The small Jewish community established itself in some houses located near the cathedral, in exchange of a payment of an annual census. The documentary evidence preserved from the tenth and eleventh centuries, although scarce, leave little doubt about the fact that, already at that time, the Jews formed a recognized and organized community, that possessed properties, land, vegetable gardens and houses in the city of Girona. The year 1160, the term *call*, Jewry, is mentioned for the first time, a fact that presupposes the existence of a Jewish quarter more or less delimited. On the other hand, the Llibre Verd of the Cathedral Archives bears witness, in a document from 1207, of the existence of a Jewish ossuary or cemetery located in Montjuïc, near a stream. The Jewry of Girona will grow from the street today named Força, known in its beginnings as Carrer Major del Call, main street of the Jewry, and later in the fifteenth century, as Sant Llorenç. This street has its origins in the *cardus maximus* of the Roman city of Gerunda. The cathedral, the Claveria and Miquel Oliva streets and the passageway of Lluís Batlle i Prats mark the boundaries of the Jewry, while shaping at the same time a well-delimited rectangle in the interior of the old city centre. A network of small and steep streets crosses the *call* east to west: Cúndaro, Sant Llorenç and others streets still inaccessible, such as the passageway of Hernández that can only be glimpsed at from the interior of the Museu d'Història dels Jueus, the Jewish museum (8 Força street).

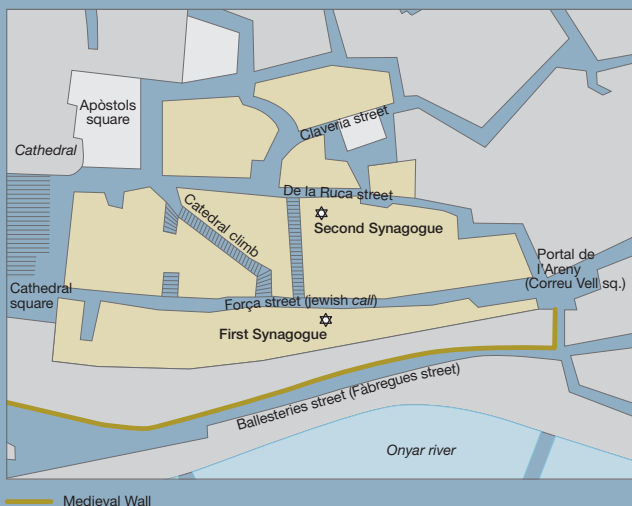
A good complement to the visit of the Jewry of Girona is to carry on walking towards the north of the city, passing the square of the Apòstols until reaching the Gironella Tower, always through the Passeig Arqueològic. This way will take us to the gardens of Doctor Figueres, the place where the monolith in tribute to Anna Frank has been erected, inaugurated in 1998. The visit can finish in the Arab baths, a building that used to be of great significance for the Jewish women of Girona.

Montjuïc of Girona, old Jewish cemetery.

The names of the Jewry of Girona are known thanks to the abundant documentation preserved. Thus, it would appear that the present-day Lluís Batlle passageway had been the synagogue street; the street of Sant Llorenç used to be known

Jewry of Girona

as the alley of the synagogue; a small street, now disappeared, was called *Ardiaca* (archdeacon) and took to the *Pia Almoina* (charity house) and the *Portal de la Jueria* (Jewry Gate).

Two of the alleys they occupied remain extant: *Hernández*, still closed, ran from the *Força* street to the present street of *Miquel Oliva*, formerly known as *Cervantes* street, or *De les Dones*. The alley of *Sant Llorenç* is today one of the most singular of the Jewry; on this street a side door can be found leading to the facilities of the *Centre Bonastruc ça Porta*, see of the Jewish history museum (*Museu d'Història dels Jueus*), and of the *Institut d'Estudis Nahmanides*.

Mezuzah

Rolled up parchment that comprises the Jewish prayer –‘Listen, Israel’– and the word *Shaddai* –‘Almighty’. It is introduced inside a tube or a little box and then attached to the right side of the doorframe of Jewish houses. The Jews, upon entering or leaving their house, have to put their hand on top of it, while remembering that God gave His law to their people.

Some records provide evidence for three synagogues in the Girona Jewry, as well as the baths and the *almoina* –*heqdes*– hospice and refuge of the Jews in need, founded through the bequest of Astruc Caravita and administered by a council that included the members of the most powerful families. The first synagogue, dating from the end of the tenth century, was very near the cathedral, where the first Jewish families had settled. The palace of the count bordered on its western side this *synagoga iudeorum*, as documents state.

Torah case conserved in the Jewish history museum of Girona.

Moshe ben Nahman, Ramban

At the thirteenth century, a new mystic school of thought led by Moshe ben Nahman, also known as Nahmanides, or by the acronym of Ramban, arrived to Girona. This personage was born in Girona in the year 1194, and is the undisputed figure of the Kabbalah of Girona. The Kabbalah is a movement based on mystic and exegetic theories born and developed within the framework of medieval Judaism. It appears for the first time in Languedoc and it expands from the relationships that the Jewish communities located in both sides of the Pyrenees used to establish between them. The Catalan rabbis, who had studied in the Talmudic schools of Provence, did transmit this knowledge all over Catalonia, Aragón and Castilla. The kabbalists of Girona were strongly influenced by Isaac the Blind, who introduced original elements of his own that made him famous all over the Jewish world. Nahmanides drew together the whole the kabbalistic circle of Girona, and he was recognized as the highest Talmudic authority of his time. Other Catalan scholars in this field were Aaron ha-Levi and Solomon ben Adret.

When the Disputation of Barcelona came to an end, Moshe ben Nahman, 72 years old, left Girona and his family to finish his life in the land of Israel. He died in Acre –Akko– in 1270. A copy of a signet found in Akko in 1972, dating from the thirteenth century, is presently used as the logo of the Patronat Call de Girona. The signet has an Hebraic inscription: ‘Moshe, son of rabbi Nahman, be courageous!’.

The Barcelona Disputation

King James I appointed Nahamanides as representative of the Catalan Jewish communities to take part in the Disputation of Barcelona, which took place in 1263 at Barcelona's Palau Reial Major. In the controversy, the Jewish man had as adversary the Dominican and convert monk Paul Christian. Besides the monarch, Saint Raymond of Penyafort and other personalities of the time were also present. The debate between the two religions went on for days, addressing topics such as the arrival of the Messiah, His divine nature, the redemption of the world through his passion and death and the expiry of the mosaic law. The echoes of this transcendent Disputation resounded all over Europe. Some Latin and Hebrew versions of it are still conserved, versions that logically differ over its final result and about Moshe ben Nahman's exile to Jerusalem. The most significant consequence of this Disputation was the condemnation and incineration of Hebrew books and the obligation to listen to the preaching of the Dominican friars.

Once the Jewry was well established, the synagogue was located in the main street, Carrer Major del Call, now the Força street, and on its western side it faced the wall of the Ballesteries. In 1415, Pope Benedict XIII ordered the closure of the synagogue. In 1416, Prince Alfonso ordered its reopening, although it seems to have remained without activity until 1422. On the other hand, the third school, or synagogue, was located in the centre of the Jewry and offered all the services: school, spaces for praying and carrying out the ritual bath or *mikvah*, a small school for children and courts with water wells. Nowadays, the space is occupied by the Centre Bonastruc ça Porta.

All along the route through the city of Girona, it is possible to find the holes where in the old times, the *mezuzah* were deposited. There is one at number 33 of Carrer de la Força.

The Montjuïc cemetery land was an *aljama* private property,

Patio of the Centre Bonastruc ça Porta, in Girona, housing the Jewish history museum.

Gastronomy

Kosher food is food sanctioned by the group of laws and diet norms about the nourishment considered pure and that, according to mosaic law, can be eaten and drunk, and the way of preparing it. The precepts relating to Kashrut can be positive, that is, obligations or commands, or negative, prohibitions. We can classify them in the five following categories:

- Precepts establishing foods permitted or forbidden
- Precepts regarding the sacrifice of animals
- Precepts referring to the prohibition of mixing meat with dairy products
- Precepts regarding the celebration of the Jewish Easter, Passover (*Pessach*)
- Precepts regarding wine

Among the foods allowed there is the meat of all the mammals which chew the cud and have a cloven hoof, but not the camel, the rabbit, the hare or the pork (Leviticus 11:2-8), and the fish with scales and fins. Regarding poultry, a wide variety of them can be eaten, with the exception of birds of prey. The Leviticus also points out expressly around twenty non-edible birds. Reptiles and insects are also forbidden, and so is the combination of meat and dairy. This prohibition comes from a biblical prescription and it is usually interpreted not only in terms of cooking these ingredients together, but also in mixing them in the same meal. The wine, on the other hand, has to be *vi juïc*.

The rest of the foods do not pose any problems, but for the bread eaten during Passover, that has to be cooked without yeast. Bread used to be taken to the public bakery and to distinguish it from the *matzot*, kneaded at the homes, it was marked with a marker or a signet.

But, what did the Jews of the thirteenth and fourteenth centuries eat? No Jewish recipes from those times have survived, but there are some Christian recipes, such as ones included in the book *Llibre de Sent Soví*, or those of the *Llibre de coch*, which let us focus roughly on it: pulses, fresh fruits, dried or candied fruits, cheeses and sweets; fresh fish and also freshwater fish; dried or brined fish; meats, poultry and game, roasted, barbecued, or in sauces; fresh aromatic herbs, spices, etc. All together it reminds very much, using modern terminology, of 'Mediterranean diet'. It needs to be remembered that some products now considered as basics –such as tomatoes, capsicums or potatoes– came originally from America and were unknown in the Middle Ages.

The Gironella tower is located in the highest point of the Roman wall of Girona.

donated by the nobleman Joan de Sarriera. The first tombstones appeared at the end of the nineteenth century, during the works made to extend the railroad to France. The pieces found are exhibited in the Museu d'Història dels Jueus, which contains the most important collection

of Hebrew tombstones of the Iberian Peninsula.

The riots of 1391 dealt a brutal blow to the Jewry of Girona. Many of its inhabitants converted to Christianity, other died, and the rest were moved by the consuls of the cities and imprisoned in the Gironella Tower, where they remained for seventeen weeks. They were freed following an order from the King, they tried then to retrieve their properties, rebuild their houses and go back to live in the Jewry, but the *call* would never be the same again. On the 30th of April 1492, the Girona Jews listened to the Expulsion Decree. Before July the 31st they had to sell all their properties or take as much as they could with them, except the gold and silver coins. The public properties of the *aljama* were also sold: the hospice, the baths, the synagogue and the ossuary. When the Jews left the city, the *call* began to be modified: some alleys and passageways were privatized, the interior of the houses was transformed and the floor level raised.

To visit the Girona Jewry, we recommend to start by visiting the Museu d'Història dels Jueus. The Museum has eleven different areas explaining the daily life, the culture and the history of the Jewish

Useful information

PATRONAT CALL DE GIRONA

Created in 1992 to develop the restoration of the Girona Jewry, its principal patrons are Ajuntament de Girona, Diputació de Girona and Generalitat de Catalunya.
MUSEU D'HISTÒRIA DELS JUEUS —
INSTITUT D'ESTUDIS NAHMANIDES
Carrer de la Força, 8
17004 Girona

Tel: (+34) 972 216 761
www.girona.cat/call

OFICINA D'INFORMACIÓ I TURISME DE GIRONA (Tourist Office)

Rambla de la Llibertat, 1
17004 Girona
Tel: (+34) 972 226 575
www.ajuntament.gi/turisme

communities of Girona and Catalonia until their expulsion in 1492. The whole of the facilities go under the name of Centre Bonastruc de ça Porta, and it also offers educational and recreational programs all year long. More information at <http://www.ajuntament.gi/call>.

Girona to Besalú

To go from Girona to Besalú, take national road N-IIa to Sant Julià de Ramis and then the C-66 to Banyoles. On arrival to the capital of the Pla de l'Estany, you can stop there to visit the lake or the old centre of the town, very well preserved.

Estimated travelling time: 30 minutes

Alternative route: hiking or cycling

Besalú

The *vila comtal*, county capital, of Besalú, conserves a historical Jewish heritage complex unique in Catalonia: a twelfth century *mikvah* and the ruins of a synagogue dating from the thirteenth century. In 1966, this town was declared national historic and artistic complex. Since then, there have been many discoveries and a magnificent patrimonial recovery.

The oldest news we have of a Jewish community established in Besalú dates from 1229, although it is believed that its antiquity is similar to that of the Jews of Girona. The Jewish community of Besalú underwent a large growth until the middle of the fourteenth century, a process favoured by the migrations of Jews from Al-Andalus and France, from where they were expelled in 1306. The population of this Jewry was estimated at about 300 souls. It was a well-structured community, with ordinances and privileges similar to those of the Jews of Girona. Finally, Besalú would create its own collection in 1342.

Economic activities as money lending were the most common

Besalú preserves one of the most important Jewish calls in Catalonia.

The synagogue of Besalú

Archaeological excavations carried out between December 2002 and March 2005 enable us to interpret the structural complexity of the Besalú synagogue. The preserved remains are clearly identifiable at an archaeological level, and when stones cannot provide any more information, Besalú is fortunate to have the original notarial documents, kept in the Arxiu Comarcal d'Olot.

The synagogue building should be understood as a set of rooms intended for specific purposes. The prayer room was the community meeting place, not only for religious uses but also to address all matters relating to the life of the *aljama*, from the collection of the taxes to the complaints from the members of the community. The hall had an upper gallery assigned to women, which was clearly separated from the space reserved for men. The various celebrations, marriages for example, were performed in the courtyard, and in the school, classes were given to children and young teenagers; in the *mikvah*, both men and women used to take purification baths, but also objects were purified there, for instance all the crockery, glass and silverware used during the Passover.

among the Besalú Jews, although some members would stand out in other fields. One example is Abraham ben David Caslari, author of the only known treatise on Black Death.

The most prominent monument of the Jewish Besalú is undoubtedly the *mikvah*, discovered by chance in 1964 in the basement of a dry-cleaner's. It is one of the few in Europe that still keeps not only its unique architecture but also the water fountainhead. Very near the appearance of a wall, led to the discovery of the foundations of the synagogue. This unique complex can be seen in Plaça dels Jueus, ('square of the Jews'), to which we arrive through the Portal dels Jueus ('Jews' gate'). In the old times, the Jews used to leave the town through a paved street with steps.

Centre d'Interpretació del Call ('Jewry information Centre')

Just beside the *mikvah* the Centre d'Interpretació del Call explains the recovery process of the Hebrew heritage and the basic features of the Jewish past of the town by means of some panels and an audio-visual exhibition. The Interpretation Centre is also a tourist information centre and the point where guided tours start. Books and objects related to the Semitic culture can be bought in there. The Tourist Office (1 Llibertat square) organizes the guided visits to the Jewish Besalú.

The mikvah

It is a structure intended for ritual bathing and purification. It did not require large spaces but it did need having running water so that women could do the triple immersion and purify themselves before the wedding, after giving birth and after menstruation.

Useful information

**CENTRE D'INTERPRETACIÓ
DEL CALL (Jewish information
centre)**
Plaça dels Jueus
17850 Besalú
Tel: (+34) 972 590 632

**OFICINA D'INFORMACIÓ I
TURISME (Tourist Office)**
Plaça de la Llibertat, 1
17850 Besalú
Tel: (+34) 972 591 240
www.besalú.cat

Camprodon

From Besalú, there is the option of visiting Camprodon. A possible itinerary is to take the A-26 to Olot and then, from this town, to Camprodon driving through the Vall de Bianya and through the tunnels of Collabòs, or else go through the historic Capsacosta pass.

Camprodon retains few material vestiges of the Jewish presence, but there is documentary evidence of the existence of a small community that had a synagogue, moneylenders, doctors and even embroideries.

From Besalú to Castelló d'Empúries

To go from Besalú to Castelló d'Empúries, take the road N-260 to Figueres and continue through the same road toward Llançà. Halfway, a turning on your right leads to GIV-6043 and directly to Castelló d'Empúries passing through Vilanova de la Muga.

Estimated travelling time: 35 minutes

Alternative routes: through the Costa Brava

Castelló d'Empúries

Castelló d'Empúries reached its maximum splendour during the Middle Ages. The counts of Empúries did establish there their residence in the eleventh century and, therefore, the place became the county capital. The Jewish community was very

Useful Information

OFICINA D'INFORMACIÓ I TURISME DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES (Tourist Office)

Plaça de Jaume I s/n - 17486 Castelló d'Empúries

Tel: (+34) 972 156 233 www.castello.cat

important and we find it documented since the middle of the thirteenth century. It did have an *aljama* of around three hundred inhabitants, under the direct authority of the count of Empúries who granted them several privileges.

The old Jewry took up the area bordered by the streets called De la Muralla, Dels Jueus, Del Call, Del Calabró, De les Peixeteries Velles and De la Llana square. The location of the Jewry of Castelló changed over time, from being in the outskirts to be located near the palace of the counts, the key centre of the town life called Puig del Mercadal. This space is currently delimited by the streets of Sant Pere Baix and Peixeteries Velles that used to converge in the old Plaça del Peix. The Castelló Jewry had two synagogues, a school, one *heqdes*, one *mikvah* and a cemetery of its own. From this latter space come the tombstones on display in the Centre d'Interpretació del Comtat d'Empúries, located in the old fourteenth century medieval prison. In this centre you can see the audio-visual exhibition entitled *Entre la Corona i l'Espasa: la Nissaga dels*

Education

The elementary education of Jewish children consisted in the study of Hebrew, the book of prayers and the Bible. The institution of higher education was the *yeshivah*, or academy, attended by the brighter students, who would become the potential future scholars of the next generation. The schooling of girls was not considered necessary. In Catalonia, there were two main centres of learning, which were Barcelona and Girona, although the wealthy families educated their children with private tutors. Lubona, for example, of Santa Coloma de Queralt, hired the Jew Yusaf Benveniste to teach his grandson *litteras hebraicas*. In Lleida, a Jew left a legacy for hiring a teacher to educate poor children. At Tortosa, Yusaf Cohen, in his will, left some funds for the establishment of a *studium* or *midrash* for poor children and left as well a house in the Jewish quarter and many books.

Comtes d'Empúries ('Between the Crown and the sword: the lineage of the Counts of Empúries') which explains the significance of the County of Empúries, and displays a model that reproduces the fourteenth century medieval town of Castelló.

From Castelló d'Empúries to Portbou

To go from Castelló d'Empúries to Portbou, you should go back to the N-260 road that leads directly to Portbou through Llançà. From Llançà it is also possible to go to Port de la Selva and Cadaqués along the GI-612.

Estimated travelling time: 45 minutes

Useful Information

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME DE PORTBOU
(Tourist Office)
Passeig de Lluís Companys s/n - 17497 Portbou
Tel: (+34) 972 125 161 turiport@ddgi.cat

Portbou and the memory of Walter Benjamin

The N-260 arrives to Portbou crossing a spectacular landscape in which we find the Natural Park of the Cap de Creus. The tomb of Walter Benjamin is in a spot of great beauty. Benjamin was a Jewish philosopher born in Berlin in 1892 who, fleeing the Nazis, finally commit suicide in this border town. Portbou has wanted to remember the philosopher identifying the spaces he visited during his stay in this village. His tomb, designed by Israeli artist Dani Karavan is a true memorial. It consists of a tunnel that leads to a magnificent balcony opening to the sea. The silence of the cemetery and the roar of the waves within the monument become

an experience no traveller should miss.

This itinerary can be complemented with a visit to Cadaqués. In this town, popular memory locates a Jewry in a characteristic street named Carrer d'es Call. The visitor will

*Walter Benjamin grave in Portbou, by the
Israeli artist Dani Karavan.*

Walter Benjamin

German intellectual of Jewish ascent, philosopher, writer, translator and art critic. In 1933, and following the steps of so many other members of the German *intelligentsia* opposed to the fascism, he emigrated to Paris where he wrote for several French and German newspapers until 1939, when he was interned in a camp of 'volunteer workers'. Released through the intervention of influential friends, he planned his escape to the United States. Unfortunately, he never reached that country, as he took his own life in September 1940 in Portbou.

be right to visit Portlligat and the house of Gala and Salvador Dalí, or simply enjoy this part of Empordà landscapes.

Other recommended visits

Empordà hosted other smaller Jewish communities such as the ones in Torroella de Montgrí, La Bisbal and Vilajuïga. Unfortunately, they have left a very small heritage. The oral tradition places the Jewry of Torroella de Montgrí in the area behind the church, in the street of Sant Genís. La Bisbal d'Empordà has a street named Del Call, small and with curves and bends at both its ends: it follows a zigzagged course which prevents seeing one end from the other. The street is located within the walls, near the old gates in the southeast sector of the town. Vilajuïga, located at the foot of the mountain of Sant Pere de Rodes, amidst a magnificent landscape, can complete this route through Empordà. Its name, which actually means 'Jewish town', discloses the presence of a Hebraic community in the past.

Useful Information

OFICINA DE TURISME DEL BAIX EMPORDÀ (Tourist Office)

C/ Tarongers, 12
17100 La Bisbal d'Empordà
Tel: (+34) 972 642 310
<http://www.baixemporda-costabrava.org/ca>

CONSELL COMARCAL DE L'ALT EMPORDÀ

C/ Nou, 48
17600 Figueres
Tel: (+34) 972 503 088
<http://altemporda.ddgi.es>

An inner route: from Barcelona to Puigcerdà

This itinerary is less monumental than the previous one in terms of tangible patrimony, but it has a special charm because it crosses inland regions of the country that have a multitude of towns and cities that became active markets and trade centres. It is highly likely that these towns housed roving Jewish communities which, in some cases, ended up settling in permanently.

Barcelona

THE FIRST JEWISH REFERENCES

The presence of Jews in Barcelona has been documented since before the existence of the Jewry, although it is unknown whether they already constituted a community. We know, for example, that in 985, during the assault by Al-Mansur to the capital city, some Jews were killed. Moreover, the *Usatges de Barcelona* (1053-1071) includes some provisions relating to this group of city dwellers. The first document mentioning a Jewish quarter dates from the eleventh century, when a street which *solebat ire ad callem judaicum* is registered. In 1079, the Jewish population of Barcelona consisted of a few Jewish families, around seventy in number, while in the fourteenth century it reached about four thousand people.

THE MAJOR AND MINOR JEWRIES OF THE CITY

Barcelona had two Jewries: the Major and the Minor. At the foot of the mountain of Montjuïc, there was, and still is, a Jewish cemetery, which, in 2009 was declared an item of national cultural interest.

The Call Major (Major Jewry) was delimited by Carrer del Call; by Carrer de Sant Honorat, whose houses at the rear bordered on the Christian buildings of Carrer del Bisbe; by the streets now called Sant Sever and Baixada de Santa Eulàlia —known in medieval times as Carrer de la Volta— and by Carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call, that is, the line of the old Roman wall that passed between this street and the street of Banys Nous. In the interior of this Jewry there were the streets of Sant Domènec del Call, formerly Carrer de la Sinagoga Major, the butchers street; at its end, neighbouring the Carrer del Call, there was the main gate of the Jewry, called Portal Major del Call, and the streets of Marlet and La Fruita, at right angles with it. The Castell Nou ('New Castle'), the old medieval fortress built over one of the gates of the Roman

wall, served as defence and surveillance at the same time of the Jewish quarter. It could be accessed by means of an overpass.

Documentary information and archaeological excavations have provided some data on the Jewish quarter of Barcelona and its evolution, since the times of the Roman city until now. Under what today is the Palau de la Generalitat, some remains were discovered, identified at the beginning as the enclosing wall of the *call*, although this information has been shown to be incorrect. In this space, there was a dead end alley where the Poca synagogue was located, and at the other end, bordering on the street Sant Honorat, there was a fountain called Font del Call. In this same street Sant Honorat, in a recent excavation, the foundations of some building and large silos were found.

The Major Synagogue and its premises were located inside the block between Sant Domènec, Plaça (square) Manel Ribé, Arc de Sant Ramon del Call and Marlet. It had three entrances, one from the street of San Domènec, the second on Arc de Sant Ramon del Call –through an alley now disappeared– and the third through Carrer Marlet, where the entrance to the area reserved to the women was located. In Marlet street, a tombstone with Hebrew characters remembers that in that place there had been a *heqdes* –a building housing the hospice and the school– founded by Samuel ha-Sardi in the middle of the thirteenth century. At the end of the street of the Arc de Sant Ramon del Call, in its last bend, there was the synagogue of Massot Evangena. There are also news of a synagogue of the French whose location has been impossible to place accurately.

Other facilities within the district, known thanks to the documentation, are the butcher's, in the street of Sant Domènec, and the fishmonger's, in the street of La Fruita. The oven, a royal prerogative, was located in a small square under the Castell Nou and belonged to the Grony family. Records do not mention any *mikvah*, but it is known that one of the rooms in the Banyes Nous ('New Baths') was intended for this service. The Banyes Nous, situated at the same distance of both Jewries, were created in 1160 by the

The city of Barcelona seen from Montjuïc, old Jewish cemetery, 16th century.

The Catalan Jewish communities

Catalan communities were the most important Jewish unit within the Crown of Aragon. They were an independent body and were often treated as an entity with specific character and needs. In 1280, all the Catalan *aljamas* were offered a uniform system of self-government. Throughout the second half of the thirteenth century, according to the historian Yom Tov Assis, the Catalan communities did obtain a series of charters and privileges that captured their special identity.

faqih Abraham Bonastruc, in partnership with the count Ramon Berenguer. The baths were a royal prerogative and both partners were getting a third of the benefit each. In the late twelfth century, the heirs of the *faqih* sold the baths to Guillem Durfort. They remained in use until the sixteenth century.

The Call Menor, or Minor Jewry, created in 1257 and also known by the names of Call de n'Àngela or Call d'en Sanahuja, was outside the walls of the Roman enclosure and at the foot of the Castell Nou. Placed in a square limited by the streets Avignon, Boqueria, Rauric and La Lleona, it was a planned housing development. It consisted of five blocks, in the centre of which there was a square that gave entrance to the synagogue. Among the old constructions, only two towers built on arches remain in the streets of Arc del Remei and Arc de Santa Eulàlia.

*Street of Sant Domènec del Call,
in Barcelona.*

The good relations between Christians and Jews were broken on more than one occasion during the thirteenth and fourteenth centuries. The uprising of 1391 was conclusive; it meant the end of the Jewish community of Barcelona. From then on, the Jews who came to the City had to restrict their stay to a maximum of fifteen days, and to places established in advance.

A system recently installed to indicate the nine essential points not to miss helps the visitor to better follow the itinerary of the visit to the Jewish quarter of Barcelona. The Centre d'Interpretació

The trades of the Barcelona Jews

The Jews who lived inside the Barcelona *call* were mostly craftsmen and artisans; some were engaged in trade and other cultivated their lands. The Barcelona Jewish community was noted for its doctors, writers and scientists; some of its members were also at the service of the Crown: mayors, tax collectors, translators or ambassadors, among others. We must not forget either those at the service of their own community: gatekeepers, undertakers, the *shochet* –who sacrificed the animals– and the administrators of the *aljama*, the rabbi or the moneylenders, who, following the established rules, were lending money to people of all social classes, including royalty. Trade relations with neighbours were constant.

del Call, located in Placeta de Manuel Ribé rises over the remains of a house dating from the thirteenth and fourteenth centuries. Its last Jewish owner was Yusef Bonjach, a silk weaver and veil maker who died in 1393. This centre offers extensive information on the history of Jews in the city and informs of its activities: routes, itineraries or talks.

The information on the Barcelona Jewries can be completed with a visit to the Museu d'Història of Barcelona. In the medieval halls of Plaça del Rei, the Museum displays objects, diagrams, models, texts and illustrations that help to better understand the history of the Jews of Barcelona. Nearby, in Plaça de Sant Iu, we can see fragments of tombstones from the Montjuïc del Bisbe cemetery (plaça de Sant Felip Neri) with Hebrew inscriptions that were used as building material in the Palau del Lloctinent.

Useful information

CENTRE D'INTERPRETACIÓ DEL CALL

Placeta de Manel Ribé
08002 Barcelona
Tel: (+34) 932 562 100
www.bcn.cat/museuhistoria
[ciutat/ca/centre_interpretacio
_call.html](http://ciutat/ca/centre_interpretacio_call.html)

MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

Plaça del Rei
08002 Barcelona
www.museuhistoria.bcn.cat
Tel: (+34) 932 562 100

From Barcelona to Manresa, Vic and Berga

Berga can be reached from Barcelona by different itineraries.

Plan of the Jewish *calls* in Barcelona

We recommend following the C-58 to Terrassa and then continue through the Eix del Llobregat (C-16) to Berga. On reaching the Bages, there is the option to go to Vic and Manresa, through the Eix Transversal (C-25) in order to know the Jewish legacy of these two cities.

Vic

Thanks to the studies undertaken and to the rich documentation preserved in the Episcopal Library and at the Arxiu de Vic –which retains an important *Liber Judeorum*—we know about the existence of a Jewish community in the Osona capital during the thirteenth and fourteenth centuries. We know the limits of the old Jewry and some of its characteristics,

Useful information

OFICINA MUNICIPAL
DE TURISME DE VIC (Tourist Office)
C/ de la Ciutat, 4 - 08500 Vic
Tel: (+34) 938 862 091

the existence of a synagogue, documented in 1277, and the cemetery, mentioned in 1327, on the site where now the hospital lies. In addition, we know as well many details on the private life of the Jewish community: economic, fiscal, legal, demographic and social aspects. The only old place name that has survived until today is Puig dels Jueus, ('mountain of the Jews'), which refers to the place where the old cemetery used to be.

Manresa

The neighbourhoods of the historic centre of Manresa developed in concentric arcs, starting on the top of two hills: Puigcardener and Puigmercadal. The streets are narrow and winding. Two main squares preside over this grid of streets and alleys: Plaça Major, where the Casa de la Ciutat (the town hall) is located since the eighteenth century and where still the palaces of the Cort del Veguer (local governor) and of the Batlle (mayor) rest, and Plaça de l'Om, today an important cultural center in the city.

The Manresa Jewry, documented since 1265, had a synagogue, a school and its own cemetery, in the area of the current Plaça de l'Onze de Setembre. None of the buildings of the old Jewry are still extant today.

Linked to the Barcelona *aljama*, this Jewry disappeared after the riots of 1391. Among the streets, it is worth noting the Baixada dels Jueus, formerly called Grau dels Jueus, so named because of the slope and the steps that were there until 1887. This street, the centre of the Manresa Jewry, had its main entrance through Plaça Major.

Useful information

OFICINA DE TURISME DE MANRESA
(Tourist Office)

Via Sant Ignasi, 40 - 08241 Manresa

Tel: (+34) 938 784 090

www.manresaturisme.cat

Libri Judeorum

The *Libri Judeorum*, the books where the loans and transactions made between Christians and Jews were kept, are an important source in the documentary research on Jewish communities in Catalonia. Some of the *Libri Judeorum* contain some representations of Jews with an iconography highly negative that enables the identification of the stereotypes. The number of representations of this type increases as the fourteenth century advances.

The illustrated books

The books illuminated in the Catalan workshops are varied: *haggadahs*, Bibles, breviaries, etc. The Catalan Jews took them with themselves when they were forced to leave their homes after the expulsion, and that is the reason why they can now be consulted, safely kept in the great North-American and European libraries. These books are a true representation of the life, buildings and customs of our ancestors. The scenes drawn and painted appear as snapshots of the day-to-day life: synagogues, buildings under construction, shepherds and livestock herders, farmers and carpenters, processions of kings, teachers with their pupils, the Easter dinner, men and women, adults and children –all pass before our eyes and make us go back in time. The Cervera Bible, the *haggadahs* of Barcelona and Sarajevo, the Golden Hagaddah, the Maimonides of Copenhagen, the breviary of King Martin and many others should be mentioned as examples. One *hagaddah* has remained in Catalonia, in Poblet.

Among the few existing material remains, the visit to the Cathedral of Manresa is recommended, where you can see two magnificent Gothic altarpieces with daily life scenes.

Berga

On the way to Puigcerdà, make sure to stop in Berga. There, in the medieval centre of the town, is the *call*, the Jewry, restored and well signposted with panels that help the traveller to understand the importance of the Berga Jewish community. The pedestrian route Un Tomb per Berga ('A stroll around Berga') includes a visit to the town's Jewish quarter.

Documented since the late thirteenth century, the Berga Jewry occupied the area between the Hospital and Les Voltes d'en Claris. Popularly called *La Berruga*, 'The Wart', the rear of this street is closed by some buildings so that it is shaped like a tunnel. After the increase of the number of its inhabitants, the Jewry was transferred to a wider street. It was probably in this century when the street was blocked after the building of the house on the corner with Boixader street. In the fourteenth century, a new

In a lecture delivered by Joaquim Sarret I Arbòs at the Centre Excursionista on the subject of the Jews of Manresa, in 1917, we can find the following comment:

‘In this neighbourhood, or enclosure, the Jews had their temples, their houses, their baths, their shops and their treasures. Another evidence of the existence of the Jews in Manresa is the Jewish cemetery they had outside the walls ... in the place that still today we call Fossana dels Jueus, behind Puigterrà. Therefore we have thus justified the existence of Jews in the neighbourhood, or enclosure, of the same name, near the court or the Cúria del Veguer i del Batlle, that is, under the protection of the main civilian authority of the town, so they could be guarded and no one could offend them.’

Jewry was formed around what is now Balmes street, to welcome mainly the Jews expelled from France.

At the entrance of the town of Berga, some ceramic panels inform of the location of the two *calls*. Nothing could be better for the traveller than to follow the trail Camí de la Berga Jueva, included in the itineraries known as Un Tomb per Berga.

Useful information

OFICINA DE TURISME DE BERGA (Tourist Office)

C/ dels Àngels, 7 - 08600 Berga

Tel: (+34) 938 211 384

www.turismeberga.cat

From Berga to Puigcerdà

The quickest way to go from Berga to Puigcerdà is to follow the road C-16 towards Bagà, and then continue along the same road leading directly to the Cadí tunnel. After emerging from the tunnel, head for Puigcerdà. When it comes to alternate visits, from Berga, road C-26 leads to Solsona. Halfway, on the left, the road B-420 takes to Cardona. On the other hand, from Puigcerdà, it is possible to take the N-260 to La Seu d’Urgell. A Jewish community, at some point, lived in all these towns.

Puigcerdà

In recent years, the Jewish quarter of Puigcerdà has been the object of several archaeological digs that have uncovered the houses and

streets in the district of Sant Agustí, an area in the centre of the city that, since the thirteenth century, sheltered a Jewish community. In later times, this community displaced to the area of the lake until it was finally expelled in 1492. The archaeological research has led to the discovery of objects and artefacts of the Jewish culture, for example a fragment of a Hanukkah lamp made of Pyrenean marble, which, together with another one found in Avignon is, so far, unique in its kind. Other elements, such as pieces of domestic crockery with decorative motifs or a signet with a coat of arms dating from the thirteenth and fourteenth centuries, can be seen at Museu Cerdà.

Miniature from a Hebrew Bible dated from the 13th century.

Useful information

PATRONAT DE TURISME DE PUIGCERDÀ
 C/ Querol, 1
 17520 Puigcerdà
 Tel: (+ 38) 972 880 542
www.puigcerda.com

Complementary visits

The towns of Cardona, Solsona and La Seu d'Urgell also had their respective Jewries, comprising several families, commercially very active, especially in the textile and money lending trades. These communities were usually linked to the closer *aljamas* and their collections.

The Hanukkah festival is celebrated for eight days on a row. It begins on the 25th of the Kislew, the third month of the Jewish calendar, which occurs more or less in December. It commemorates the consecration of the new Temple of Jerusalem by Judas Maccabeus the year 165 BC, after the sanctuary was desecrated by Antiochus IV Epiphanes, King of Syria and Lord of Palestine. The Hanukkah consists of eight candles, plus another, larger than the rest, to light them all, one every night.

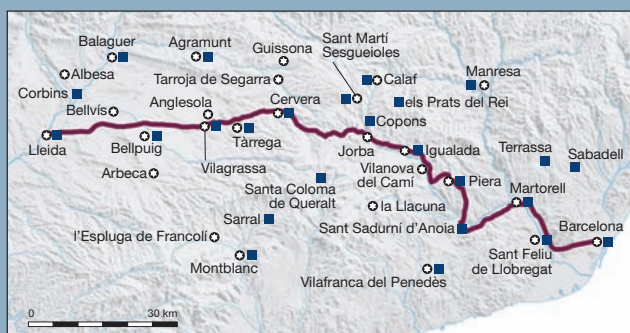
The Jewish legacy in the Catalan West: from Lleida to Santa Coloma de Queralt

This route runs through the Western lands, for a good while, in parallel to the A-2 highway, following at the same time the historic Camí Ral d'Aragó, or Aragon Kings Road. The itinerary proposes an excursion to the south to visit the Jewish population centres of Conca de Barberà. In the western regions, the Jewish presence can be traced through the material remains still extant on city walls and outer walls of the houses, and also through the pieces now exhibited in museums and collections. In most of these towns and cities, the only evidence of the Jewish presence can be found in the names of streets and squares, where the popular tradition places synagogues, schools and other facilities related to the Jewish tradition. Fortunately, as days go by, there are new studies and contribution which add new evidence and archaeological material to the existing documentary data.

Lleida

Records speak of the existence of an important *aljama* in Lleida following the reconquest of the city in 1149. This *aljama* became head of collection when James I granted it the same rights as the Jews of Barcelona were entitled to. With regard to the Lleida

Lleida's King's Road

collection, comprising populations as important as Balaguer, Bellpuig, Agramunt or Verdú, we only have documentary data, except in the case of Agramunt, where a tombstone was found.

In Lleida, the space inhabited by the Jews in the old times is known as *La Cuirassa*, 'The Armour', and it had had a synagogue, baths, *mikvah*, a butcher's, *macell*, oven and cemetery. Unfortunately, none of these remains. This *call* is located between Carrer Major, Costa del Jan, Carrer Vell del Seminari, Carrer de Sant Cristòfol and Carrer dels Cavallers.

Useful information

TURISME DE LLEIDA (Tourist Office)
 C/ Major, 31 bis
 Tel: (+34) 902 250 050
<http://turisme.paeria.es>

The streets of this Jewish neighbourhood, within the limits of the parish of Sant Andreu, were very narrow; the access to the Jewry was through different gates, such as *La Cuirassa*, located where today the streets

of San Cristòfol and Seminari join the Costa del Jan. After the riots of 1391 and the looting of *La Cuirassa*, the district was rebuilt thanks to the decisive intervention of king John I, although, due to the destruction, in a different location.

The data on this area of the city are scarce, in archaeological terms. During the works undertaken in 1994 in the area within the boundaries of the streets of Sant Cristòfol, Jueria and Seminari, some remains were found, possibly belonging to the *call*. Some of the crockery pieces retrieved, few in number but very interesting, speak of household items quite luxurious considering the standards of this period.

The legacy of the Lleida Jewish sages, many of them members of the Hebrew medical school, is very important. It is worth noting, for example, Mahalux Alcoquí, very knowledgeable in Arabic, and Maimó Gallipapa, author of the *Tractat dels Metges* and of the *Tractat de les Lleis de les dones*. Others were translators of the Arabic texts of Avicenna, Galen and Hippocrates.

A streets in the old Lleida Jewry.

During the Middle Ages, there was also an important Jewish community in the town of Cervera.

The headquarters of the Institut d'Estudis Il·lerdencs exhibits a tombstone and a gold ring with an inscription translated as 'joy'.

The end of the fourteenth century sees the completion of the building of the north nave of La Seu Vella, the old cathedral, and the tower thereafter called dels Jueus ('of the Jews') who, through a tax, provided the economic means for its construction. In La Seu Vella can also be seen two magnificent stars of David, the first one engraved on a keystone in the side aisle of the north façade, and the second on the western façade of the Cloister.

A journey through the A-2

Currently, the cities of Lleida, Tàrraga and Cervera are perfectly well communicated through the A-2, which follows the route of the historic Camí Real d'Aragó ('Aragon King's Road'). It is also possible, however, to take the local roads that cross the vast irrigated plain, while going through Bell-lloc d'Urgell, Mollerussa and Bellpuig.

Cervera

The medieval Jewry of Cervera has been very well documented and studied, although for the time being, there are no remains that can be visited. Divided in the *call* Jussà and the *call* El Sobirà, this Jewry attained great importance in the fourteenth century. A medieval document reveals the internal structure of the synagogue of this city. The prayer room has a square shape, with the entrance located on the southern wall and the locker containing the Torah in the eastern wall, as was required. Two large arches divided the room into three sections and in both sides there were three seats. Seven more seats were lined along the eastern wall until reaching the locker, and seven more in the other side. In the north side, there were nine seats, separated at the centre by a compartment, and fifteen more seats all along the western wall. In the centre of the room stood the platform, with three seats attached to the lower side and four in the side oriented to the locker.

Useful information

**OFICINA DE TURISME DE CERVERA
(Tourist Office)**

C/ Major, 115 - 25200 Cervera

Tel: (+34) 973 531 303

www.ccsegarra.com/turisme

There aren't any material remains of this furniture, but only some documents signed by the notary of Cervera, Antoni d'Agramuntell. These documents are carefully annotated with the name of the buyers of the seats, the price they paid for them and their position. The document, signed on the 16th of August 1385, reports that the amount collected for the sale of the seats (about 3,000 guilders) was used to finish building the synagogue.

Tàrrega

The Jewish presence in Tàrrega is documented since 1278. The museum of the town keeps an interesting collection of objects related to the history of this Jewish community, a Jewry that was to acquire a substantial commercial and cultural importance. Among its Jewish inhabitants, some of them were renowned, like the poet Mosse Natan, or Yusef de Beces, who donated one and a half metric tons of wheat to the town.

Almost nothing is known about the site of the *call*. During the riots of 1348, it was virtually destroyed and had to be rebuilt again. Thanks to king Peter III the recovery was quick. The documentation leads to think that it

might have been located between the streets Estudi —leading to the butcher's—, Major, Lluís Folquet and Forn dels Jueus ('Oven of the Jews'). A possible access gate to the *call* could have been through the passage with Gothic arches linking Carrer de les Piques with Carrer Estudi.

In 2007, by sheer chance, a part of the ancient Jewish cemetery was discovered, with six mass graves that bear witness of the violence suffered by the Jewish community when it was attacked during the epidemic of 1348. This site, located to the north of the Turó del Masset, has provided valuable anthropological findings, such as many objects of great value and an interesting collection of coins minted in Barcelona, Valencia, Aragon and Montpellier.

Tàrrega Jewry. One of its most renowned inhabitants was the poet Mosse Natan.

Useful information

OFICINA DE TURISME DE TÀRREGA
(Tourist Office)

C/ Agoders, 16 - 25300 Tàrrega

Tel: (+34) 973 500 707

www.urgell.cat

About the language

‘There is no doubt that in Catalonia, in the Early Middle Ages, the Jews spoke the language of the country. They even continued doing so when they were expelled. Catalan, then, became their everyday language although, as it is also happening in the present times, they would probably speak other languages as well: those originally coming from Muslim territories, Arabic, or Aragonese, Spanish or Provençal, when the circumstances and their relations required them to know these. It is worth noting, however, that they never had Hebrew as their spoken language, though in rare occasions they were compelled to use it. The same happened with the Christians and the use of Latin. The Jewish population of Catalonia already mastered the written Hebrew in the very early stages. In the second half of the eleventh century, some writers were already using the Hebrew language. Sometimes, when they thought that Hebrew language would not be understood, they resorted to the vernacular, written in Hebrew characters; and so it was the case of Catalan. However, the supporting language that conveyed all or almost all the cultural work of the Catalan Jews was Hebrew.’ Eduard Feliu

From Tàrrrega to Montblanc

From Tàrrrega, the capital of Urgell, the C-14 road leads to Montblanc. The route crosses the Vall del Corb and the Coll of Belltall, and offers superb views of Conca de Barberà.

Montblanc

The capital of Conca de Barberà was founded in 1163 by king Alfonso I of Aragon. His walled enclosure, dating from the fourteenth century, is the most important medieval military building of Catalonia. With a perimeter of 1,500 meters and fortified with thirty-one towers, the wall has two gate-towers and a rampart walk. In the thirteenth century, the Jewry of Montblanc appears already documented, located within the walls and around the modern Plaça dels Àngels. The access to it was through three gates and it extended until the Portal d'en Bover, with exit to the wall of Santa Tecla, on one side, and to the main street on the other. At the request of the Jews of Montblanc, king James II granted them the permission to close the *call* in May 1298. Currently, only Carrer dels Jueus has been preserved, and it is undergoing a process of restoration.

The *aljama* of Montblanc, a very active congregation, had a synagogue, bathrooms and an ossuary, the latter near the Francolí river. We find the destruction of a synagogue perfectly documented,

*King James II granted the right
of closing the Montblanc Jewry
in 1298.*

since it appears to have been illegally built, because its materials were used in the construction of the

monastery of Santa Maria de la Serra. Besides the wealthy merchants and textile traders, among the illustrious inhabitants of the Montblanc *call*, we must mention the physicians Azday Brunell (1381) and Bonsenyor Bonnell who was at the service of king John I. The museum of Montblanc has a showcase with objects related to the Jewish culture which are the result of recent research and findings.

L'Espluga de Francolí

Very near Montblanc is L'Espluga de Francolí, a small town that also had a small Jewish quarter; a magnificent signet to mark the unleavened bread that was consumed during the week of the Jewish Easter (Passover or *Pessach*) can be admired in the local museum.

Useful information

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME
DE L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ
(Tourist Office)
Plaza del Mil·lenari, 1
93440 L'Espluga de Francolí
Tel.: (+34) 977 871 343
www.esplugaturisme.cat

OFICINA MUNICIPAL DE
TURISME DE MONTBLANC
(Tourist Office)
Església de Sant Francesc
43400 Montblanc
Tel: (+34) 977 861 733
www.montblancmedieval.org

Itinerary

To go from Montblanc to Santa Coloma de Queralt, take the road C-241, which passes through the town of Sarral, best known for its alabaster handcrafts. The landscape offers magnificent views over the vineyards that belong to the guarantee of origin Conca de Barberà.

Estimated travelling time: 30 minutes

Alternative routes: Medieval route

Santa Coloma de Queralt

The first reference to the existence of a Jewish community in Santa Coloma dates from 1272. The town had an important *aljama* which became independent of the Cervera *aljama* in 1347. The local Jews were under the direct jurisdiction of the barons of Queralt, a fact

that entailed some privileges, such as not having to serve as soldiers nor do any surveillance work. At the beginning, the Jewish population did not have an exclusive district and lived scattered around the church; in later times, though, they would be forced to live in their own neighbourhood.

The *call* of Santa Coloma is located in front of the gate that gives entrance to the Pati del Castell, or castle courtyard; it was clearly delimited by the walls, Plaça Major and Plaça de l'Església, and had a synagogue, baths, hospital and its own ossuary, which gave it the category of *aljama*. Its inhabitants had many business ties with Cervera; they were engaged mainly in the trade of saffron, which used to take place in the Monday market. The trading centre was located in the Plaça de l'Om, in what is now the Plaça de l'Església.

The members of the Jewish community were tailors, drapers, cattle dealers and silversmiths, among other trades, and also renowned personalities in the practice of medicine and surgery. We would like to highlight the figure of the female physician Na Floreta.

The town has a good directional and explanatory signaling that makes the history of Jews of Santa Coloma de Queralt very easy to understand. The restoration of the spaces located around the former Plaça de l'Om has seen great advances in recent years, a fact that allows the visitor to imagine quite accurately what the former old Jewish quarter used to look like.

Useful information

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME
DE SANTA COLOMA DE QUERALT
(Tourist Office)
Pati del Castell s/n
43420 Santa Coloma de Queralt
Tel: (+34) 977 880 478

At the beginning, the Jewish community of Santa Coloma de Queralt, pictured, lived scattered around the church.

A journey to the Catalan South: from Tarragona to Tortosa

Two important cities, Tarragona and Tortosa, plus a set of towns and villages, Valls for instance, which became powerful market centres, are top of the list of this tour. The route begins in Tarragona, the Roman Tarraco, declared World Heritage Site by the UNESCO in 2001, and ends in Tortosa, the Renaissance city and the natural capital of the Terres de l'Ebre. The route penetrates inland to visit the Jewish remains in the *comarques* ('districts'), of Camp de Tarragona and Priorat, to finish well beyond the banks of the Ebre river. Besides the Jewish legacy, both Camp de Tarragona and Terres de l'Ebre enjoy an exceptional natural heritage, top of the list being the natural park of the Delta de l'Ebre and the mountain range Massís dels Ports.

Tarragona

Tarragona had a Jewish community that went back, perhaps, to Visigoth times, as the discovery of three very significant objects seems to indicate. The first is a cover of a tomb containing the image of a *menorah*, found in the Muntanyeta de l'Oliva and dated between the third and seventh centuries. An engraved plate in three languages from the fifth century, and a tombstone of the sixth century dedicated to the memory of Isidora have to be added to the first finding. The Jewish presence in the city must have lasted until the end of the Arab domination and, according to some authors, it earned the city the name of City of the Jews.

There are very few remains of the medieval Jewry of Tarragona. We know it was a network of narrow streets around which the various craft guilds were distributed. The complex stretched between Plaça del Rei, Plaça dels Àngels –apparently the old Plaça de la Jueria– Carrer de Santa Ana, Carrer Portella and Carrer d'en Granada. The reproduction of two Hebrew tombstones, attached to the lower part of the Casa del Dean, can be seen in Carrer de les Escrivanies Velles. It looks as if both of them were from the same period –in fact, both contain some sentences nearly identical. The original gravestones are kept at the Col·legi d'Enginyers. Inside the cathedral, in the chapel of Santa Llúcia, there is a mural of the fourteenth century, in which Jews are represented with their normative clothing –on

*Characteristic image of the
Jewish call of Tarragona.*

The Museu Diocesà de Tarragona keeps the tombstone of Isadora, dating from the sixth century, which displays a beautiful *menorah* on the upper left angle. Its transcription says: '... this is the sepulchre (erected) in the good memory of Isadora, daughter of the well-remembered Ioná and Aixia; may her soul rest in peace with all Israel, Amen, Amen'.

their chest they wear, barely seen, guessed in fact, the famous yellow and red round badge. Inside the cathedral itself, in the altarpiece dedicated to the Mother of God, the work of Lluís Borrassà (fifteenth century), there are some Jews carrying the tables of the Law.

In the National Archaeological Museum, among other valuables, you can admire a piece that probably served as a frontal piece of a fountain of the *call*. It is a carved stone block of 56 cm in length by 37 in width and 5 in depth, whose front part contains two shields with the four bars, separated by the central hole where the water used to come out. On the other hand, one of the most interesting Jewish pieces of the city of Tarragona is kept today in the Sephardic Museum in Toledo. It is an elaborate trilingual small basin made of white marble which contains a text written in Hebrew, Latin and Greek. It carries the representation of a *menorah* in the centre with two peafowl located on each side of the candlestick. Currently, a historical and archaeological study of the building known as 'Ca la Garsa', and believed to be the synagogue of the *call*, is underway. The study of the documents, however, has refuted this hypothesis and locates the synagogue at Plaça del Rei. However, the excavations in Ca la Garsa indicate that over the ruins of a Roman building there are some Visigoth remains and a house of the twelfth and thirteenth centuries, constructed with diaphragm arches, and which appears to have been perhaps an important public building of the *call*. Today it has been declared Bé Cultural d'Interès Local ('asset of local cultural interest'). The documents and the future campaigns for the rehabilitation of the heritage will enable Tarragona to offer an enjoyable visit to what used to be the *call*. It's also highly advisable to visit the Museu Diocesà and Museu Nacional d'Arqueologia.

Itinerary

From Tarragona to Valls, take the road N-240 leading to the capital of Alt Camp. To complete the journey to Falset you must go to Reus and take the N-420. From the capital of the Priorat, it is easy to arrive to Capçanes. You can also get there from the AP-7

Useful information

**PATRONAT MUNICIPAL DE
TURISME DE TARRAGONA**
www.tarragonaturisme.es

MUSEU DIOCESÀ
Plaça de Palau, 2
43003 Tarragona
Tel: (+34) 977 238 685

<http://museu.diocesa.arquebisbattarragona.cat>

**MUSEU NACIONAL
D'ARQUEOLOGIA**
Plaça del Rei, 5
43003 Tarragona
Tel: (+34) 977 236 209 /
977 251 515
www.mnat.es/cat/mnat

to Montroig del Camp, where you must take the roads T-322 and the TV-3001 that cross the impressive mountain range marking the boundaries of Tarragona. The trip to Tortosa can be done through the traditional route of the AP-7 motorway or crossing the Priorat through the N-420 to Mora d'Ebre, and then continuing downstream on the C-13 to Tortosa.

Valls

During the Middle Ages, Valls had a very important *aljama*. Besides the local Jews, this *call* received the Jews of the neighbouring villages that did not have and *aljama* and had to come to Valls to attend the synagogue, and even to be buried in their cemetery. Today, however, very little remains of this Jewish past. The Valls *call* was located at what is now the historical centre, very close to the church of Sant Joan. It had three entrance arches, two of them already disappeared and a third, preserved in a precarious condition, is located in the Carrer del Call. Carrer dels Jueus and Carrer del Call are the only traces of the Jewish presence.

Useful information

**OFICINA MUNICIPAL D'INFORMACIÓ
TURÍSTICA (Tourist Office)**
C/ de la Cort, 61 - 43800 Valls
Tel: (+34) 977 612 530
turisme.valls@altanet.org

Complementary visits

In the Tarragona countryside, very few physical vestiges of other documented Jewries have survived.

L'Aleixar had a *call* mentioned in the thirteenth century, which, according to a document of 1348, possessed a synagogue. The old

Jewish quarter of the town was located near the Carrer del Forn, parallel to the wall; the ossuary was on the road to Borges Blanques. Five *Libri Judeorum*, kept now at the Arxiu de Tarragona, come from L'Aleixar, one of which has been published. As for **Alcover**, the *call* was formed near the wall in a suburb of the thirteenth century.

Falset, the capital of the Priorat, belonged to the Count of Prades and during the thirteenth and fourteenth centuries had an *aljama* containing a good number of families. Very few vestiges of this *call* have survived; it

was located near the street of L'Escoleta or Mossèn Mestres, between Carrer Baix and Lluç. Two tombstones from the Jewish cemetery have survived, one of them dating from the end of the fourteenth century and kept in the Museum of Falset, and the second, dating from 1436 and preserved now in the Museum Diocesà of Tarragona. There is an ongoing project for the recovery of the *call*.

Useful information

OFICINA DE TURISME DEL PRIORAT
(Tourist Office)
C/ Sant Marcel, 2 - 43730 Falset
Tel: (+34) 977 831 023
www.turismepriorat.org

Capçanes

This small village of the Priorat is very well known and visited by Jews from all around the world for a very specific reason: the production of *kosher* wine. The *kosher* wine, not pasteurized, is obtained by a vinification method called 'Lo Mebushal'. The whole production process, from planting to harvesting, fermentation and bottling is carried out under rabbinic supervision.

The Capçanes cooperative dates from 1933. In 1991, it began to produce bottled wines and in 1995 it started producing *kosher* wine, being the first winery in Catalonia and in Spain to produce it. The cooperative organizes guided tours to the vineyards and the cellar, which have the added value to explain the protocols that must be followed to obtain *kosher* wine. Usually, the visit to the vineyards comes with an enthusiastic explanation

The town of Falset, capital of the Priorat, keeps few remains of its Jewish past; however, there is a project to recover the Jewry.

The wine according to Jewish law

Jewish law not only makes mention of the final product, wine, but also refers to the vineyards, the tools for harvesting, the machinery for the elaboration and the production of the wine. It is a process that does not allow the use of chemicals. The barrels containing the wine must be closed and sealed behind a fenced gate, and only the rabbi has the key.

of the virtues of the 'Flor de Primavera' (Peraj Ha'Abib), of its production process, of the lands producing it and of the community that consumes it.

Useful information

COOPERATIVA DEL VI
 C/ Llaberia, 4 - 43776 Capçanes
 Tel: (+34) 977 178 319
www.cellercapcanes.com

Tortosa

Although, traditionally, the presence of Jews in the city since Visigoth times has been established on the basis of a trilingual tombstone, on the grounds of a chronology of the sixth century that today is being subjected to debate, it is very likely that the Jewish presence in Tortosa is much older and dates back all the way to Roman times. However, the earliest well-documented evidence of the existence of a *call*, or, at least, a space inhabited by the Jewish community and intended for their exclusive use, is later than the Christian conquest. It was in the time of the conquest of Tortosa, when the Count Raymond Berengar IV, through a *carta de franquises* ('chart of franchises') donated the Arab shipyards to build sixty houses.

Recent studies put this old *call* in the area ranging from what is now the street Jaume Noé Tió to the Barranc ('gully') del Célio, on the left of Carrer Major of the district of Remolins. The documentary sources seem to indicate that the synagogue, the oven and the butcher's were located in this old Jewry; of these, there are virtually no remains at all, nor any vestige or material trace, except the names and the layout of the streets in the south of this neighbourhood.

Menahem ben Saruk square in Tortosa

The Carrer Major de Remolins separated the old from the new *call*. At the end of the street the Portal of Vimpeçol was an exit from the walled Jewry enclosure through the northern sector. The layout of the basement of the enclosure can still

be followed on the ground, parallel to the ravine, to Torre del Célio, or to Torre Grossa de Vimpeçol. From here, standing in the square dedicated to Menahem ben Saruq, we can enter the Vandellós passageway, to finally arrive at the Portal dels Jueus, the only one of the whole Jewry that has survived until today.

Passing through the gate once again, we enter the new Jewry (*call nou*). The district retains almost intact the original structure and planning; in fact, it has only changed its face in growing vertically. Here you can wander through the winding, narrow and labyrinthine streets where its ancient inhabitants used to walk. It would appear that the *call nou* dates from the first third of the thirteenth century, when the Seigniorship of Tortosa, represented by Ramon de Montcada and the Templar knights, did give a chart of franchise to twenty-five Jews for its construction.

The Tortosa *aljama* was one of the most important in Catalonia. The business and financial activities of its most prominent members benefited indirectly the Christian population. In the fourteenth century, personages such as the brothers Isach and Jafudà Marçili and Abraham Mair, bankers helped the city and the Crown finances. During the riots of 1391, the Tortosa authorities, following orders of the King, decided to confine the members of the *aljama* to the Zuda castle to protect them from a possible attack.

When visiting the *call nou*, we cannot ignore the Vilanova street, much wider than others and with a peculiarity: it follows a rectilinear and transversal course. Its opening was recorded in the fifteenth century. The Platger and Figuerete squares are an unavoidable visit, since

Useful information

TORTOSA TURISME

(Tourist Office)

Plaça del Carrilet, 1

Tel: (+34) 977 449 648

www.tortosaturisme.cat

they still keep, though in testimonial form, the picturesque image offered by the squares with a well.

We exit the Jewry by Carrer Major de Sant Jaume and Carrer de Santa Anna. This is the same path followed by the Jews all the way to the cathedral in February of 1413, when the Disputation of Tortosa began. Currently, there is a project for the restoration of the Tortosa *call*, already underway, with a signage system in place.

The Disputation of Tortosa

Convened by Pope Benedict XIII, the Disputation of Tortosa was an initiative of his physician, the convert Jerome of Santa Fe, to discuss the arrival of the Messiah, and consequently, the loss of sense of the Jewish religion. The Disputation, presided by the Pope, took place over sixty-seven public sessions addressing doctrinal Judeo-Christian controversies. The debates lasted over one and a half years, from 7th February 1413 until 13th November 1414. The records and a short account by Bonastruc Desmaestre have survived. It would appear that the language used in the Disputation was the Aragonese, and twenty-four theses written by Jerome of Santa Fe served as minutes of the meetings. More than twenty rabbis participated. They came from Catalonia and Aragon and were forced to attend and discuss the arguments of Jerome of Santa Fe. It was all about demonstrating that the Jewish writings supported the coming of the Messiah and that they outlined his personality and his actions. The seven last meetings were devoted to criticizing the 'errors' in the Talmud. From their strong dominant position, Christians compelled the rabbis to confess in writing that they had no arguments to challenge the thesis presented. The Disputation, besides discrediting the rabbis and leading to a large amount of christening of Jews, deepened the cliché of the 'blindness' of the Jews and led to the publication of the bull *Etsi Doctoris Gentium*, the most notorious instance of the medieval Jewish repression. The aftermath of the controversy was devastating for the Jewish community. All the rabbis who took part, except for two, did abjure their faith, which resulted in a wave of persecutions, mass conversions, and the publication of a papal bull, dated May 1415, which dictated stringent provisions against the freedom of Jews. Altogether, it dealt a heavy blow on the Jewish community, which culminated in the expulsion of 1492. Down the Ebre river, the Tortosa Jews began to take the road to exile, while leaving behind their home and their city to board the ships bound to Barcelona from the Port Fangós, and disperse afterwards throughout the whole of Europe.

COMPLEMENTARY TEXTS

Keys to interpret the jewish legacy

The *call*, definition and planning

In Catalonia, the districts where the Jews lived are known with the name *call*. The first reference to it was found in an eleventh Century document that talks about a street that *solebat ire ad callem judaicum*, that is, that used to lead to the street where the Jews lived. This term spread throughout the Principality and to other places like Mallorca, Rosselló and part of Valencia. In Lleida, however, it became known as *La Cuirassa*, the armour, a name associated with a wall. But where did the Jews live before? There isn't any documented evidence as to whether they lived dispersed, mixed with the Christian population or all together around the synagogue.

The *calls* were usually located in the vicinity of castles, palaces or churches, near walls and roads, that is, beside the political and religious powers and in areas that made easier their commercial activities and provided them with a certain amount of security. The fact is that *calls* did not have a distinct planning and jewish neighbourhoods buildings were not much different from the homes of the rest. Therefore it is necessary to look at history, documents and archaeological data to identify a *call*.

There are very few *calls* built from nothing. They were generally created on an already existing planning, either from the Early Middle Ages, or the Roman or Visigoth time, for the urban layout of towns and cities is constantly evolving. The first known *calls* were not totally closed districts. At the beginning the separation between Jews and Christians was not complete. From the middle of the thirteenth century, pressure on the Jewish communities and *calls* increased and they had to be fenced. The enclosures were not always a wall specifically built for that purpose. The other limits were other streets and houses themselves, and some gates that communicated them and allowed the city dwellers to enter and leave. The existence of gates is also documented by the fact that in Barcelona, in the year 1392, the *consellers*, the members of the local council, shortly after the unfortunate destruction of the Jewish district, ordered the demolition of the *call's* gate, located in what is now the street of Saint Domènec del Call.

THE SYNAGOGUE

The most important public building of the *call* was the synagogue, a place of worship but also of study and reunion. The synagogue was the religious centre of the Jews and the civic centre of their community. None of the

The *call*, from street to Jewish district

It is currently thought that the word *call* comes from the Latin word *callis* –street– and not from the Hebrew *qahal* –community.

Catalan medieval synagogues are still extant, and so, the information we have concerning their architecture and the objects kept in them comes from literary sources and archaeological excavation. In the larger towns, there could have been more than one synagogue, as well as private chapels, while in the small towns, usually there was only one.

Very little is known about the architecture of the Catalan synagogues because they did not have any external detail to characterise them. We know how their interior and their equipment were thanks to the documentation, since, with the exception of the archaeological remains of the Besalú synagogue, none has been found. Those that were transformed into Christian temples do not retain any of its original features. Their architecture must have been very simple. Built in an urban environment, a permission was necessary to build, renovate or expand them. Depending on the space available, some of them formed a complex with adjoining buildings and courtyards. They probably had a space reserved to the women, usually in an upper floor. Written records describe this space as ‘women school’. They entered the building through a different door than that used by men.

The artistic and documentary sources refer to two main parts in the site of the synagogue. One of these parts is the *hekhal*, or the ark, where the rolls of the Torah were kept, equipped with doors that were locked. The

Catalan *calls*. Location and life

The Jews settled in the Catalan urban centres –they never did so in the mountain regions– with a demographic weight quite variable. Jaume Riera notes that in fourteenth century Catalonia, beside the *aljamas* of cities with quite a numerous Jewish population like Barcelona or Girona, there also were others in towns with a medium-sized population like Tortosa or Lleida, and in towns with a small population, like Berga or Falset. During the reign of James I (1213-1276) and Peter II (1276-1285), the Catalan Jews lived their Golden Age, integrated into the political and economic life of Christians.

Inside the *call*, the Jewish community lived according to the Hebrew calendar of lunar cycles, with the observance of the Sabbath and the traditional festivities. Religious, civil and criminal laws, and also their customs, were regulated by the Torah. The ordinances promulgated by the *aljamas* were often sanctioned by monarchs. Conducting the cult was responsibility of rabbis; the community administrators had to maintain public worship, provide the kosher food and look after the sick, the deceased and their families. The *bet din*, a court with experienced judges acting in accordance with Jewish law and the consent of the monarch, had the right to pronounce sentence among Jews in civil and criminal litigation.

other part is the *tevah*, or platform, where the rabbi held the ceremonies of worship. Usually, it was at the centre of the room and very often surrounded by columns or poles supporting a canopy.

The illustrations show the oil lamp, or *ner tamid*, a perpetual lamp placed before the ark, which was used in the fourteenth century Catalan synagogues. The seats were very pricey goods –they were bought, sold and inherited. According to Solomon ben Adret, every man that possessed his own seat could buy a second one for his wife.

Illustrations of the medieval Catalan hagaddahs show drawings of a large part of the ritual ornaments used in the synagogues: *ataroth* or crowns, the *rimonim* –the silver ornamental top of the timber holding the Torah– or the pectorals or silver plates with the name of the roll donor.

OTHER JEWISH BUILDINGS

Another essential building inside the *call* was the mikvah, or ritual bath of purification. Although only the baths of Besalú are physically known, there are documentary references to several other. Solomon ben Adret speaks of the mikvahs of Catalonia; he tells us that in the public baths of cities such as Barcelona and Girona –Banyes Nous and Banyes, respectively– there was a room devoted exclusively to mikvah, closed and under the custody of a Jew, man or woman, whose duty was to control the purity of the water and its lack of contamination coming from outside.

In Barcelona, there is a flagstone commemorating a heqdes, the building housing the hospital, school and reception centre. We know of the existence of another in Santa Coloma de Queralt. Moreover, another necessary building of any *call* was the slaughterhouse, where animals were sacrificed according to their own rites. From this place, meat was taken to the market stalls assigned to sell meat. Not all communities had a butcher's in their neighbourhood, and it had to be shared according to periodic ordinances, which sometimes caused uneasiness amongst the inhabitants. The ovens were a *regalia*, a royal prerogative, and were public. When the unleavened bread or matzot need to be cook, it was marked with some kind of stamp or other signal. It was banned to bake bread at home, except on certain occasions.

THE CITY OF THE DEAD

The Jewish ossuaries or cemeteries were located at a certain distance of the *calls*, outside the walls. Their memory has remained as the name of a particular place –Montjuïc in Barcelona, Girona, and Vilafranca– despite the plundering they suffered since the end of the fourteenth century. We know of the existence of more than twenty medieval Jewish cemeteries. The cemetery of Barcelona, in Montjuïc, was excavated in 1945 and later again in the year 2000. More than seventy graves were identified in the first dig, and over five hundred in the second. The burial objects found are not many, with

the exception of epitaphs and some jewellery. These objects, except in the case of dated gravestones, do not help much to make a timeline, with the exception, perhaps, of the eleventh and fifteenth centuries.

The sepulchral gravestones, or matzevot exhibited in Museu d'Història dels Jueus were found in the Girona cemetery. A recent excavation (2007) in Tàrrrega produced surprising results: sixty-nine individuals and six mass graves. These mass graves are exceptional for its size and the number of individuals located, and because it shows clear evidence of violence in most of the bodies.

The kings, after 1391 in Barcelona, and after 1492 in other towns and cities, gave permission to use the stones from the Jewish cemeteries as building materials. It is not surprising therefore to find Hebrew inscriptions in various later constructions.

Daily evidence of a culture

Until not many years ago, the known objects belonging to the Catalan Jewish culture were very few. Besides the tombstones, is worth mentioning the jewellery found in Barcelona's Montjuïc in 1945 and the rich material shown in Girona's Museu d'Història dels Jueus. Their study has allowed us to know in a much more real manner the Jewish communities. Thus, besides the tombstones, we have the commemorative flagstones; we know, moreover, that the cooking pots, dishes and tableware were of the same type as those used by the Christians. Only two ceramic pieces, both preserved in Museu d'Història de Barcelona, have a Hebrew inscription. Fragments of objects of worship, such as little hanukkah lamps, have been found. Let us hope for further investigations, researches and excavations, and desire for the scientific community and heritage managers to find a way to present and make known in the best possible way the lights and shadows of our past.

*The past is our heritage.
The present is our responsibility.
The future is our challenge.*

ABBA KOVNER, Diaspora Museum, Israel

Distinguished characters

The cultural legacy of the Catalan Jews is very important, and many of their productions have arrived until our days. The topics they addressed are very varied: from poetry and narrative to science –mathematics, medicine or geography, among others– or philosophical and religious texts. We shall mention some of the more distinguished, even though the list can not be exhaustive. Besides Moshe ben Nahman, Nahmanides (p. 23), or Solomon ben Adret (p. 9), Catalonia was the home of Jews world-wide recognized today. We list next some of them.

Isaac ben Rovèn, el Barceloní, Abraham bar Hiyya and Jaffudà ben Barzilay were leaders in the use of the Hebrew language as a literate language.

Menahem Ben Saruq, poet and philologist born in Tortosa in the tenth century. He is the author of the dictionary *Mahberet*, the first complete lexical treatment of the biblical vocabulary in Hebrew.

Seset Benvenist, doctor and mayor of king Alfonso the Chast. He wrote several treatises of medicine.

Abraham ben Hasday, supporter of Maimonides. Author of *The Prince and the Monk*, and an outstanding Arabic translator.

Samuel ha Sardí wrote the *Book of the Offerings*, a work on religious jurisprudence.

Hasday Cresques is the author of the last great work of medieval Jewish philosophy: *Or Adonay*.

Yosef ben Seset ibn Latimí (Lleida, 13th-14th centuries), poet. A singular liturgical poem in Hebrew, written in 1308 and consisting of a thousand words, all beginning with the letter aleph, is attributed to him.

Yonà ben Abraham Gerundí (Girona, 13th century; Toledo, 1263), Talmudist and moralist.

Yehudà ben Barzilay ha-Bargeloní (Barcelona ?, 11th-12th centuries), Jewish Talmudist.

Vidal Abenvenist (Catalonia, 13th-14th centuries), physician. He appears as translator of the recommended foreign medical works for the new Estudi General de Lleida created in 1300 by king James II.

Abraham ben David Caslari (?-Besalú, 1377), physician. He wrote about the Black Death with the pragmatic purpose of attempting to reduce some of the damages caused by the disease.

Bonastruc Desmaestre (Girona ?, 14th-15th centuries), rabbi of Girona. He participated actively in the controversy of Tortosa. One of his writings is kept in the work *Sebet Yehuda* by Solomon ibn Verga.

O. Jucef Rayava (Catalonia, 13th century-Sicily, 1282), official at the service of Peter III.

Azriel de Girona (12th-13th centuries), kabbalist and philosopher. Very well known member of the kabbalistic circle of Girona, close disciple of Isaac the Blind and teacher of Moshe ben Nahman. He spoke several languages. Among his large amount of writings, it is worth noting *Sa'ar ha-so'el*, an intelligible exposition of the theory of the ten *sephirot* in the form of a series of questions and answers that follow the rules of the logic, as an initiation for beginners.

David Bonet Bonjorn de Barri (14th century), scientist and physician. Son of Esther Caravida and David Bonjorn de Barri. Physician and astronomer at the court of Peter the Ceremonious. Author of the astronomical tables of the King for the year 1361, calculated by order of the monarch. He lived in Girona and Perpinyà.

Mesullam ben Selomó de Piera, also named Vides de Girona (13th century), kabbalist, poet and philosopher. Friend of Moshe ben Nahman and Azriel de Girona. He was in close contact with the circle of kabbalists of Girona. He resorted to poetry to express his ideas against the philosophy of Maimonides.

Mosé Natan, or Mosé ben Natanel bar Selomó (c. 1290-1360), distinguished financier and representative of the city of Tàrraga in the common political affairs, known mainly for his poems, author of *Tose 'ot Hayyim*, a collection of moral proverbs.

Glossary: basic vocabulary for the Jewish history and culture

Aljama. Institution in medieval Hispanic kingdoms that was in charge of the government and the internal administration of Jewish community. Organization of internal government of the medieval communities.

Battle (mayor). Representative of the King for administration and finances.

Bet din. Jewish court composed of two or three judges responsible for judging cases related to the internal affairs of the community, according to the Jewish religious law.

Call (Jewry). Jewish district in the cities and towns of medieval Catalonia. The term comes from the Latin word *callis*. In Lleida, it was given the name *cuirassa*.

Collection. Supra-communal Jewish organization that gathered several *aljamas* with an economic purpose: the distribution and collection of the taxes to give them to the King.

Convert. Converted Jew, baptized in the Christian faith.

Council. Municipal and communal government.

Diaspora. Dispersion. Word of Greek origin which means 'exile' and which designates the world-wide dispersion of the Jewish people.

Hanukkah. Ritual lamps used in the celebration of the Hanukkah, the celebration of the Light or of the Dedication that annually commemorates the Jewish culture.

Kabbalah. Current of mystical and esoteric philosophy, typical of the medieval Judaism, based on the belief of the 'divine emanations' or sephiroth, which configure the created universe.

Kosher. It means 'suitable' or 'fit for consumption' and designates the set of laws and dietary rules on food considered pure and able to be consumed according to the Jewish law.

Menorah. Candelabra of seven arms, symbol of the Judaism.

Mezuzah. Parchment rolled up containing a written prayer (Shema) and the word *Shaddai* (Almighty). It is placed inside a tube or a little box and embedded in the right side of the doorframe of the Jewish houses. In entering and exiting, the Jews must put the hand over it, remembering at the same time that God gave the law to their people.

Pentateuch. The five first books of the Bible, which configure the Torah or Jewish law

Pessach. Jewish Easter.

Prohoms. Municipal leaders.

Rabbi. Man educated and expert in law, who can assume the spiritual leadership of the community. Literally it means 'master'.

Sabbath. Day of weekly rest, during which it is not allowed to light a fire or do any kind of work. It is a day devoted to prayer and contemplation. It begins on Friday at dusk.

Sepharad. Name that the Jews gave to the Muslim and Christian kingdoms of the Iberian Peninsula. Nowadays it means Spain.

Sephardic. Jew of Hispanic origin.

Shehitah. Ritual sacrifice of animals slaughtered facing Jerusalem, so that their meat is pure and Kosher.

Synagogue. Word of Greek origin that means 'meeting'. Place where the Jews meet to study, pray and learn the law of God. In medieval Catalonia synagogues were called 'schools'.

Torah. Jewish law; it contains the five first books of the Bible. According to the Judaism, this is the law that God gave to Moses in Mount Sinai.

Brief timeline

- Mid 8th century The Jewish academies of Babylonia finish the compilation of the Talmud, which will reach the South of Spain via the migrations of the Middle East Jews.
- End 8th century Pope Stephen IV complains that the Jews possess lands among those of the Christians and, still worse, that they hire Christians to cultivate them.
- c. 852 Letter of Amram Gaon of Sura, Babylonia, addressed to the Jews of Barcelona.
- 852 The *Annales Bertiniani* state that the Jews of Barcelona helped the Muslims in the conquest of this city.
- 877 The Barcelona Jew Judacot acts as intermediary between King Charles the Bald and Frodoïn, bishop of Barcelona.
- 890 First documents mentioning the presence of Jews in Girona.
- 985 Al-Mansur devastates Barcelona. Some time after that, Count Ramon Borrell inherits the properties of the Jews that died in the assault.
- 1053-1071 Compilation of the *Usatges of Barcelona*, a set of laws that includes provisions about the Jews.
- 1148 Raymond Berengar IV captures Tortosa.
- 1149 Raymond Berengar IV concedes a statute of special franchise to the Tortosa Jews. He yields them lands for building sixty houses and for having farm fields.
- 1149 Reconquest of Lleida.
- 1166 The Jewish traveller Benjamin of Tudela visits Barcelona and Tarragona.
- 1213 Beginning of the reign of James I.
- 1215 The Fourth Council of the Lateran adopts provisions against the Jews: control of loans, compulsory wearing of the badges on their clothing, etc.
- 1229 Conquest of Mallorca.
- 1235 Birth of Solomon ben Adret.
- 1247 James I urges the Jews, especially the North Africans, to come and settle in the conquered territories.
- 1254 Louis IX, king of France, decrees the expulsion of the Jews.
- 1263 Disputation of Barcelona between Paul Christian and master Mosse de Girona, convened and presided over by King James I.
- 1275 Pope Gregory X reminds James I the need to create exclusive districts for the Jews.
- 1276 Death of king James I.
- 1290 Expulsion of the Jews of England.
- 1306 King Philip IV the Fair decrees the expulsion of the Jews of the kingdom of France.
- 1307 On 31 August, king James II authorizes the settlement in Barcelona of sixty Jews from France and their families. Girona accommodates ten families. Along the years 1306 and 1307, other Catalan towns –Lleida, Castelló d'Empúries, Besalú and Solsona– receive an important number of Jewish families expelled from their countries.
- 1313 James II orders that the Jews wear a cape, a circle of linen or silk very visible in the middle of the chest.

- 1322 Charles IV decrees a new expulsion of the Jews of France.
1348 Black Death epidemic, which will have some awful consequences for the Jews (murders, plundering, destruction of properties).
- 1391 Uprisings against the *aljamas*: Barcelona, on 5th August; Girona, on 10th August; Lleida, on 13rd of August, and Perpinyà, on 17th August.
- 1392 King John I entrusts to Hasday Cresques the reconstruction of the *aljamas* more damaged by the riots, as is the case of Barcelona and Valencia. On the 2th of October the king authorizes the constitution of a new *aljama* in Barcelona, although the proposal did not succeed.
- 1401 Martin I decrees that Barcelona will not have again an *aljama*.
- 1413-1414 Disputation of Tortosa, convened by Pope Benedict XIII.
1492 The monarchs Fernando and Isabel decree the expulsion of the Jews of all their domains.

Useful Addresses

Red de juderías-Caminos de Sefarad en Catalunya (Catalunya network of Jewries-The paths of Sepharad)

BARCELONA

Plaça Sant Jaume, 1
08002 Barcelona
Tel: (+34) 934 027 158
www.redjuderias.org

GIRONA

C/ de Sant Llorenç s/n
17004 Girona
Tel: (+34) 972 414 146
www.redjuderias.org

BESALÚ

Plaça de la Llibertat, 1
17850 Besalú
Tel: (+34) 972 591 240
www.redjuderias.org

TORTOSA

Institut Municipal d'Activitats Culturals i Turístiques

Passeig de Ribera, 11
43500 Tortosa
Tel: (+34) 977 510 144
www.redjuderias.org

Jewish Communities in Catalonia

COMUNITAT ISRAELITA DE BARCELONA

www.cibonline.org

ATID

www.atid.es
COMUNITAT JUEVA BET SHALOM
(Barcelona)
www.betshalom.cat

FUNDACIÓ JABAD LUBABITCH (BARCELONA)

www.jabadbarcelona.org

CAMBRA DE COMERÇ ESPANYA-ISRAEL

Delegació de Catalunya
catalunya@hispanoisraeli.com

כתובות שימושיות

שבילי ספרד ודרכיה – אגודה להנצחת המורשת היהודית

ברצלונה

נציגות אגודת שבילי ספרד ודרכיה
Delegació de la Red de Juderías-
Caminos de Sefarad
P. S. Jaume, 1
Barcelona 08002
Telèfon: 93 402 71 58
www.redjuderias.org

גירונה

מזכירות כללית ונציגות בגירונה
Secretaria General i Delegació de
Girona
Red de Juderías-Caminos de
Sefarad
Carrer de Sant Llorenç s/n
Girona 17004
Telèfon: 972 41 41 46
www.redjuderias.org

בסאלו

נציגות אגודת שבילי ספרד ודרכיה
Delegació de la Red de Juderías-
Caminos de Sefarad
Plaça de la Llibertat, 1
Besalú 17850
Telèfon: 972 59 12 40
www.redjuderias.org

טורטוזה

נציגות אגודת שבילי ספרד ודרכיה
המכון העירוני לפעילויות תרבות ותיירות
Delegació de la Red de Juderías-
Caminos de Sefarad
Institut Municipal d'Activitats
Culturals i Turístiques
Passeig de Ribera, 11
Tortosa 43500
Telèfon: 977510144
www.redjuderias.org

קהילות יהודיות בקטלוניה

הקהילה היהודית CIB:
www.cibonline.org

הקהילה הרפורמית עתיד:
www.atid.es

הקהילה האלטרנטיבית בית-שלום:
www.betshalom.cat

קהילת חב"ד-לובאביטש ברצלונה:
www.jabadbarcelona.org

לשכת המסחר ישראל ספרד - נציגות קטלוניה:
catalunya@hispanoisraeli.com

תקציר כרונולוגי

תקופת הגאונים. ראשי הישיבות בסורא ובפומבדיתא שבבבל סימיו ללטש את התלמוד הבבלי. הגאונים ראו בתלמוד מקור לכל ענייני היהדות ועשו להפצתו בקהילות ישראל. הם היו המנהיגים הרחנניים של יהודי העולם ופנו אליהם מכל קצות תבל בשאלות הלכה ורוח. קהילות יהודים שכבר ישבו בדרום ספרד הביאו איתם את ספרי ההלכה.	אמצע המאה ה-8:
האפיפיור סטפנוס הרביעי, באגרתו לארכיבישוף של נרבון ולברוני ספטימיניה והיספניה, מלין שהיהודים הם בעלי קרקעות בקרב הנוצרים, זאת ועוד הם שוכרים את הנוצרים לעבד את אדמותיהם.	שלהי המאה ה-8:
איגרת עמרם גאון, ראש ישיבת סורא שבבבל ליהודי ברצלונה.	סביב 852:
ה-Annales Bertiniani מאשימים את יהודי ברצלונה שסייעו למוסלמים לכבוש את העיר.	852
יהודי מברצלונה בשם יהודה מתווך בין המלך שארל הקירח לבין פרודואי, בישוף ברצלונה.	877
התעודות הראשונות המתאייחסות לנוכחות היהודים בגירונה.	890
אלמנצור מחריב את ברצלונה. מעט אחר-כך, הרזון רמון בור"י זוכה ברכוש התושבים היהודים שנהרגו בתקיפה.	985
ניסוח קובץ הכללים Usatges de Barcelona הכולל הוראות לגבי האוכלוסייה היהודית.	1071-1053
רמון ברנגר הרביעי כובש את טורטוזה.	1148
רמון ברנגר הרביעי מעניק תקנון זכויות ליהודי טורטוזה. בין היתר, העניק להם קרקעות לבניית 60 בתי-מגורים והתיר להם לעבד שדות.	1149
כיבוש מחדש של ייאידה.	1149
הנוסע בנימין מטודלה עוצר בברצלונה ובטראגונה.	1166
תחילת מלכותו של ז'אומה הראשון	1213
ועידת לטראנו הרביעית מאמצת החלטות נגד היהודים: פיקוח על הלוואות בריבית, אילוצם לשאת סימן מזהה על הבגד, וכיו"ב	1215
כיבוש מירוקה.	1229
הולדת שלמה בן-אדרת.	1235
ז'אומה הראשון מדרבן את היהודים, בעיקר מצפון אפריקה, לבוא ליישב את השטחים שנכבשו.	1247
לאוי התשיעי מלך צרפת, מצווה על גירוש היהודים.	1254
ויכוח ברצלונה בין הרמב"ן לפאולוס כריסטיאני בראשות המלך ז'אומה הראשון.	1263
האפיפיור רגוריוס העשירי מזכיר לז'אומה הראשון את החובה ליצור שכונות נפרדות ליהודים כדי שלא יתגוררו יחד עם הנוצרים.	1276
מותו של ז'אומה הראשון.	1290
גירוש יהודי אנגליה.	1306
גירוש היהודים מצרפת בידי המלך פיליפ היפה.	
ב-31 באוגוסט, מאשר המלך ז'אומה השני ל-60 יהודים צרפתיים ומשפחותיהם להתיישב בברצלונה. גירונה קולטת עשר משפחות. במהלך 1306 ו-1307, מקבלים ישובים נוספים בקטלוגיה, כגון: ייאידה, קסטיו ד'אמפוריאס, בסאלו וסולסונה, מספר נכבד של משפחות יהודיות שגורשו מארצות מוצאן.	1313
ז'אומה השני אוסר על היהודים ללבוש שכמ"ה ומצווה עליהם לשאת טלאי פשתן או משי בולט במרכז החזה ובצבע שונה מצבע הבגד.	1322
גירוש חדש של יהודים מצרפת על-ידי שארל הרביעי.	1348
מגפת המוות השחור עם תוצאות מחרידות ליהודים (מקרי טבח המוני, השחתת רכוש והמטת חורבן), בעיקר בברצלונה, בסרבררה ובטארגה.	1391
פרעות קניא: ברצלונה, 5 באוגוסט; גירונה, 10 באוגוסט; ייאידה, 13 באוגוסט ופרפיניאן, 17 באוגוסט.	1392
המלך ז'ואן הראשון מטיל על חסדאי קרשקש לשקם את הקהילות שסבלו את החורבן הקשה ביותר, כגון: ברצלונה ווולנסיה. ב-2 באוקטובר ניתן האישור לכוון אלג'מה חדשה בברצלונה, רעיון שלא קרם עור וגידים.	1401
מרטי הראשון קובע שבברצלונה לא תהיה יותר קהילה יהודית.	1414-1413
האפיפיור בנדיקטוס ה-13 קורא לוויכוח טורטוזה.	1492
המלכים הקתולים, פרדיננד ואיזבל, מצווים על גירוש היהודים מכל שטח מלכותם.	

דמויות בולטות

המורשת התרבותית של יהודי קטלוניה חשובה מאין כמוה ורבות מתרומותיהם מלוות אותנו עד עצם היום הזה. הנושאים בהם הן עוסקות מגוונים מאוד: החל משירה וסיפורת ועד מסות מדעיות בתחומים כגון: מתמטיקה, רפואה או גיאוגרפיה, חיבורים פילוסופיים ודתיים. נזכיר כאן את הדמויות הבולטות ביותר אם כי מובן שהרשימה איננה שלמה.

לבד ממשא בן-נחמן (רמב"ן) (עמ' 23) או שלמה בן-אדרת (עמ' 9) הייתה קטלוניה צור מחצבתם של דמויות מפורסמות בעולם כולו. להלן כמה מן הבולטות ביותר:

יצחק בן-ראובן "הברצלוני" , חלוצי השימוש בשפה העברית כלשון תרבות.	
אברהם בר חייא, יהודה בן ברזילי	
מנחם בן סרוק	משורר ובלשן, יליד טורטוזה, במאה העשירית. מחבר 'המחברת' (ג'מע) - המילון הראשון ללשון העברית וללשון הארמית המצויות במקרא. רופא ומזכיר המלך אלפונס (הצנוע). מחברן של מסות רפואיות אחדות.
ששת בנבנישת	ממעריצי הרמב"ם. מחבר הספר "בן המלך והנזיר" התפרסם כמתרגם מערבית לעברית.
אברהם חסדאי בן שמואל הלוי	בעל "ספר התרומות", מעין אנציקלופדיה לדיני ממונות וחושן משפט.
שמואל הסרדי	מחבר הספר "אור השם" היצירה הגדולה האחרונה של הפילוסופיה היהודית בימי הביניים.
חסדאי קרשקש	משורר. מיוחס לו שיר קודש ייחודי, שנכתב בשנת 1308 ומורכב מ-1000 מילים שכולן פותחות באות אל"ף.
יוסף בן ששת אבן לטימי (יאידה, המאה ה-13 - המאה ה-15)	מגדולי הרבנים בספרד של ימי הביניים. כתב חיבורים חשובים בענייני הלכה, מוסר, ופרשנות למקרא ולתלמוד. מחותנו ומקורבו של הרמב"ן; כונה גם "ר' יהודה החסיד".
יונה בן אברהם גירונדי (1200? - 1263)	מגדולי חכמי ספרד. בן זמנו של ר' אברהם בר חייא הנשיא. מחבר "ספר העתים" - על הלכות התלויות בזמן.
ר' יהודה בן ברזילי הברצלוני , (ברצלונה, המאה ה-11 או המאה ה-12).	רופא. שימש מתרגם של מאמרים רפואיים זרים, שהומלצו על-ידי בית-הספר הכללי ביאידה, שנוסד בשנת 1300 על-ידי המלך ז'אנמה השני.
בנבנשת, וידאל , (קטלוניה, המאה ה-13 או המאה ה-14)	רופא. כתב על מגפת המוות השחור בשאיפה להפחית את מספר הנספים בה בתקופתו.
אברהם בן דוד קשורי , (המאה ה-14 - בסאלו, 1377)	רב גירונה. נטל חלק פעיל בוויכוח טורטוזה. כתב ספר החולק על הספר "שבט יהודה" מאת: שלמה אבן וירגה.
בונסטרוק דסמאקטרה , (גירונה?, המאה ה-14 - המאה ה-15)	איש הכספים בשירות המלך פֶּרְה השלישי.
יוסף רבאיה , (קטלוניה, המאה ה-13 - סיציליה, 1282)	מגדולי המקובלים בקטלוניה בסביבות שנת 1190. תלמידו של ר' יצחק סגי נהור ורבו של הרמב"ן. שלט בכמה שפות. עיקרו של חיבורו המפורסם "שער השואל" הוא הצגה ברורה של תורת עשר הספירות בצורת שאלות ותשובות, על-פי כללי ההגיון. חיבורים נוספים פרי עטו הם פרשנות על ספר יצירה, פרשנות לאגדות התלמוד ופרשנות לענייני דיומא.
עזריאל בן שלמה מגירונה	מדען ורופא. בן אסתר קאראוידה ודוד בונג'ורן מבארי. רופא ואסטרונום בחצר פרה הרביעי "חובב הטקסים". בפקודת המלך חיבר בשנת 1361, טבלאות אסטרונומיות. התגורר בגירונה ובפרפיניאן.
דוד בונט בונג'ורן [יום טוב] מבארי , (המאה ה-14)	מקובל, משורר ופילוסוף. ידידו של רמב"ן ושל עזריאל בן שלמה מגירונה, יחד עמם היה ממנהיגי הקהילה היהודית בגירונה במאה ה-13. היה בקשרים הדוקים עם חוג המקובלים בעיר. פנה לשירה כדי להביע את רעיונותיו הפילוסופיים, שיצאו נגד רעיונות הרמב"ן. אך כתב גם שירים בנושאים אחרים.
ר' משולם בן שלמה די-פיאירה, נקרא גם וידאס מגירונה (המאה ה-12)	איש כספים מפורסם ונציג העיר טארגה בענייני המדינה השוטפים, ידוע בעיקר בשיריו, מחבר הספר "תוצאות חיים", אוסף אמרי מוסר.
משה [בן נתנאל] נתן, (בסביבות 1290-1360)	

על אחרים ידוע רק מן התעודות או מן המצבות שנותרו מהם. בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו לאחרונה באתרים שונים כגון: ברצלונה, גירונה או טארגה, נחשפו ממצאים השופכים אור ומספקים מידע נוסף על בתי-הקברות היהודיים באותה תקופה. בבית-הקברות היהודי במונז'ואיק בברצלונה נערכו חפירות כבר בשנת 1945 ולאחר מכן בשנת 2000. בחפירה הראשונה זוהו יותר מ-70 קברים ובשנייה למעלה מ-500 קברים. הפריטים שנחשפו אינם רבים, רק כמה כתובות על מצבות וכמה תכשיטים. פריטים אלה, מלבד המצבות הנושאות תאריכים, לא מסייעים רבות לקבוע את זמנן המדויק; משערים שהן מן המאות ה-11 עד ה-15. המצבות שנמצאו בבית-הקברות בגירונה מוצגות במוזיאון היהודי. חפירה שנערכה בטארגה (Tàrraga) בשנת 2007 העלתה ממצאים מפתיעים: 69 קברים ושישה קברי אחים. חשיפתם של קברי אחים בטארגה היא יוצאת דופן באירופה בשל מספר השלדים שנמצאו בהם שרבים מהם נושאים סימני אלימות ברורים. זו אחת הדוגמאות המעטות שהוכחה מדעית, לתקיפות אלימות על הקהילה היהודית באירופה של ימי הביניים.

לאחר פרעות קני"א (1391) בהן נחרב הרובע היהודי בברצלונה עד היסוד, ובמקומות אחרים לאחר הגירוש בשנת 1492, אישרו המלכים שימוש חוזר בשברי מצבות מבתי-הקברות היהודיים כחומר בנייה. כך שאין פלא שנוכל למצוא קטעי כתובות עבריות על כתליהם של כמה מבנים מאוחרים יותר, כפי שניתן לראות עדיין בעת סיור ברחובות ברצלונה.

חפצי יומיום מתרבות שאבדה

עד לפני כ-70 שנה, היו החפצים מן התרבות היהודית בקטלוגיה מעטים למדי. מלבד המצבות נמצאו בחפירה במונז'ואיק בברצלונה גם תכשיטים: ארבע טבעות עם כתובות עבריות, עוד אחת עם כתובת בערבית ושתי טבעות קטנות, אחת מהן עם אבן אזמרגד וארבעה עגילים.

המחקר האינטנסיבי של המורשת היהודית אפשר להתוודע באופן ממשי לחיי היומיום בקהילות היהודיות. ידוע, למשל, שכלי האוכל והמטבח היו מאותו סוג כמו כליהם של הנוצרים. רק שני כלי חרס, שניהם נמצאים במוזיאון לתולדות העיר בברצלונה, נושאים כתובת עברית. בנוסף לתכשיטים ועדיים אישיים אחרים נמצאו שרידי חפצי פולחן כגון שברי חנוכיות. הבה נקווה, אפוא, שהמחקר ההיסטורי והארכיאולוגי ימשך; ויימצא שביל הזהב בין שאיפתה של הקהילה המדעית לבין האינטרסים של בעלי האתרים, שיאפשר להתוודע בצורה הטובה ביותר לאורות ולצללים בעברנו המשותף.

לזכור את העבר

לחיות בהווה

לבטוח בעתיד

(אבא קובנר, בית-התפוצות)

המקורות הכתובים והמאוירים מתייחסים לשני חלקים עיקריים בתוך בית-הכנסת. האחד מכונה "ההיכל" או ארון הקודש, שדלתותיו ננעלו במפתח. לעתים לבש היכל זה צורה של חדר קטן בכותל המזרח. החלק השני הוא "התיבה", כלומר העמוד או הדוכן של שליח הציבור בבית-הכנסת, ממנו נהגו לנהל את הטקס. על-פי רוב הוא נמצא במרכז האולם והיה מוקף עמודים או תומכות שעליהן מעין חופה.

באירים מופיעה מעין מנורת שמן ששימשה כנר התמיד, שדלקה מול ארון הקודש. המושבים היו נכסי יקר ורב-ערך, חברי הקהילה נהגו לרכוש אותם בכסף, למכור אותם, או אפילו להוריש אותם ואלה אף היו נושא למריבות ולמחלוקות.

מהאירים המופיעים בהגדות מאותה תקופה ניתן ללמוד על חלק נכבד מן הקישוטים הפולחניים והדתיים ששימשו בבתי-הכנסת: עטרות, רימונים – אותם קישוטי נחושת או כסף המעטרים את ספר התורה בשעת הוצאתו מארון הקודש בשבתות ובחגים – , עיטורי החזה או לוחות כסף ועליהם שם התורם של ספר התורה.

מבנים יהודיים נוספים

מבנה נוסף שהיה קיים בכל קאל, היה מקווה הטהרה. למרות שעד כה נחשף רק זה בבסאלו, יש אזכורים לכמה מקוואות בישובים נוספים. שלמה בן-אדרת מספר שבבתי-המרחץ בערים כמו ברצלונה או גירונה היה אולם המוקצה בלעדית למקווה, סגור ונתון לפיקוחם של בלן או בלנית יהודים, שתפקידם היה לבדוק את נקיין המים ולמנוע כניסת כללך מבחוץ. בן-אדרת יודע לספר גם שבמקרים אחדים, בעיקר בשל היעדר מקום, נמצאו מקוואות הטהרה על גגות הבניינים.

ברצלונה עדיין ניתן לראות לוח אבן המבשר על קיומו של הקדש במבנה ששימש כאכסניה למעוטי יכולת, לחולים, לאורחים עניים וכדומה. ידוע על הקדש נוסף בסנטה קולומה דה קראלט (Santa Coloma de Queralt). כמו כן, מוסד הכרחי נוסף בקאל הוא בית-המטבחים, בהם בוצעה השחיטה בהתאם לדיני הכשרות ומשם הועבר הבשר לאטליז. לא בכל הקהילות היה בית-מטבחים ברובע עצמו, לעיתים, הוא שימש כמה וכמה קהילות יחד בהתאם לתקנות שנקבעו ואלה עוררו לא פעם התמרמרות בקרב התושבים.

המאפייה שנמצאה בתחום הקאל לא הגבילה עצמה לייצור לחם לתושביו בלבד, אלא מכרה מתוצרתה גם לתושבים הנוצרים. בגלל ריבוי מקרים של שריפות נאסרה על התושבים אפיית לחם בבתיים. משהתעורר הצורך לאפות מצות לפסח, לשו הנשים את הבצק בבית והביאו אותו למאפייה לשם הכנת המצות. כדי להבדיל בין המצות שנאפו עבור הלקוחות השונים, נהגו בעלי המקום לסמן את המצות בחותם מיוחד שהושקע לתוך הבצק או לעתים בניקובי מזלג בלבד.

בית-הקברות

במרחק כלשהו מן הקאל, מחוץ לחומות, ובמידת האפשר על גבעה, מוקמו בתי-הקברות היהודיים. זכרם של אלה הונצח בשם המקום: מונז'ואיק הנמצא בכמה מקומות כגון: ברצלונה, גירונה, וילפרנקה. למרות ההשחתה ממנה סבלו בשלהי המאה ה-14, ידוע על קיומם של יותר מ-20 בתי-קברות יהודיים בקטלוניה בימי הביניים; בחלקם נחשפו שרידים כמו כתובות ופריטים אחרים.

בית-הכנסת

המבנה הציבורי החשוב ביותר בקאל היה בית-הכנסת, מקום פולחן אך גם מקום לימוד והתכנסות. בית-הכנסת שימש מוקד פעילות דתית ואזרחית. כיוון שאף בית-כנסת לא שרד מאז, המידע שברשותנו לגבי מערך המבנה ותכולתו מגיע ממקורות ספרותיים, מכתבי-יד מאוירים ומחפירות ארכיאולוגיות. אפשר שבערים הגדולות היה יותר מבית-כנסת אחד, היו גם בתי-תפילה שפעלו בבתים פרטיים, בעוד שביישובים הקטנים, היה בדרך-כלל רק בית-כנסת אחד. ידוע שמשפחות יהודיות אחדות התגוררו במקומות בהם לא הייתה קהילה מאורגנת וכדי לבוא לבית-הכנסת כדי לקיים את מצוות דתם, או כדי לקבור את מתיהם היו צריכים לעשות את הדרך לעיר הקרובה.

לגבי מבנה בתי-הכנסת בקטלוניה לא ידוע כמעט דבר, היות שלא היה להם שום פרט חיצוני המאפיין אותם. עם זאת, ידוע כיצד היה מערך החדרים הפנימי והריהוט, וגם זאת רק על סמך התעודות, כיוון שמלבד השרידים הארכיאולוגיים שנחשפו מבית-הכנסת בבסאלו, לא נמצא דבר. גם אלה שלא נחרבו אלא הוסבו מאוחר יותר לכנסיות לא שימרו דבר מן המאפיינים המקוריים. סביר להניח, שהארכיטקטורה הייתה פשוטה מאוד. כיוון שנבנו בסביבה עירונית, הם נזקקו לאישור בנייה, שיפוץ או הרחבה. אותו דבר קרה לבתי-הכנסת הפרטיים. בהתאם לגודל השטח שעמד לרשותם, היו בתי-כנסת שהיוו חלק ממכלול, שכלל מבנים נוספים וחצרות פנימיים. בכל אחד מהם היה אזור שהוקצה לעזרת נשים, על-פי רוב במפלס מוגבה יותר, ומן התעודות עולה שנשים נכנסו למבנה מכניסה אחרת ולא דרך זו ששימשה את הגברים.

עוד על אזורי הקאל בקטלוניה. מיקום ואורח חיים

יהודים נטו להתרכז במרכזי הערים ומיעטו להתיישב באזורי ההרים. ז'אומה ריירה מציין שמלבד בקהילות הגדולות כמו ברצלונה או גירונה, התגוררו היהודים בקטלוניה של המאה ה-14 גם ביישובים בעלי אוכלוסייה בינונית כגון: יאידיה וטורטוזה או במקומות מיעוטי אוכלוסין כגון: בֶּרְגָה או פֶּאלֶסֶט. בתקופת מלכותו של ז'אומה הראשון, (1213-1276) ובימי שלטונו של פרה השני, (1276-1285) חוו יהודים את תור הזהב שלהם, הם היו מעורים בפוליטיקה ובכלכלה של הנוצרים.

בתוך הקאל, חיה הקהילה היהודית על-פי הלוח העברי, חבריה שמרו את השבת ואת מועדי ישראל. המצוות הדתיות, החוקים האזרחיים והפיליניים, והמנהגים, הוסדרו על-פי ההלכה. התקנות שפורסמו על-ידי האלג'מה הובאו לרוב לאישור המלך. התפילות היו באחריות הרבנים. אנשי המנהל בקהילה היו אחראים לאספקת מזון כשר, לטיפול בחולים, בנפטרים ובמשפחותיהם. לבית-הדין, שפעל ברוח ההלכה ובאישור בית-המלוכה, הייתה זכות מלאה לפסוק במחלוקות בין יהודים בעניינים אזרחיים ופיליניים.

מפתחות להבנת המורשת היהודית

הקאל, הגדרה והתהוות

האזורים בהם התגוררו היהודים מוכרים בקטלניה בשם קאל. האזכור הראשון לשם זה נמצא במסמך מן המאה ה-11 שנכתב בברצלונה ומדבר על רחוב ש "*solebat ire ad callem judaicum*", כלומר שהוביל לרחוב בו התגוררו היהודים. מונח זה התפשט ברחבי קטלניה והגיע למקומות אחרים כגון מיורקה, רוסיין וחלק מוולנסיה. עם זאת, בייאידה נקרא מתחם זה בשם "La Cuirassa" (כלומר השריון). אם אזכור ראשון זה הוא מן המאה ה-11, היכן התגוררו היהודים קודם לכן? אין די עדויות כדי לקבוע אם היו מפוזרים בעיר, מעורבים באוכלוסייה הנוצרית או מקובצים סביב בית-הכנסת, מסיבות של נוחות ובטיחות. מה שתחילה עשוי היה להיות התקבצות מרצון, הפך לאילוץ וכפייה.

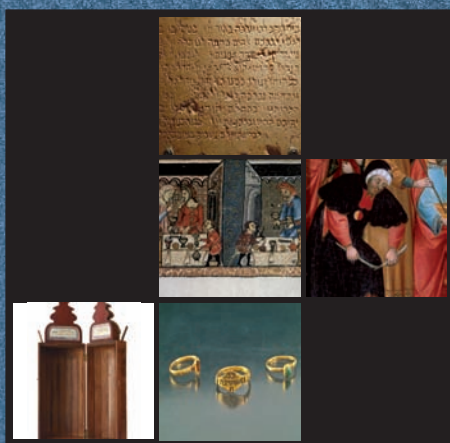
אזורי הקאל היו ממוקמים בדרך-כלל סביב מבצרים, מבני שלטון, קתדרלות, כנסיות, סמוך לחומות ולדרכים, כלומר, לצדן של סמכויות פוליטיות ודתיות ובאזורים שיאפשרו להם עיסוק בפעילותם המסחרית, מחד, ויעניקו להם ביטחון, מאידך. לא אחת ניתן השם קאל למקומות בעלי תווים עירוניים ייחודיים, כשלמעשה אין הם כאלה. שכן, הרבעים היהודיים לא התאפיינו במערך עירוני מוגדר. נוסף על כך, המבנים ברבעים היהודיים, לפחות מבחינה חיצונית, לא נבדלו מאלה באזורים אחרים. לכן, בטרם מדברים על אזור מסוים כמקומו האפשרי של הקאל יש להכיר את ההיסטוריה, להסתמך תמיד על תעודות, ולהשלים את המידע באמצעות נתונים מחפירות ארכיאולוגיות.

מעטות הן השכונות היהודיות שנבנו מאפס. על-פי רוב הן הוקמו על מבנים שהיו קיימים עוד קודם לכן, מימי הביניים המוקדמים, מן התקופה הוויזיגותית או הרומית. המערך העירוני בכפרים ובערים נמצא בהתפתחות מתמדת ולכן תמיד נעשה שימוש בשרידים קודמים. אזורי הקאל הראשונים לא היו סגורים לחלוטין. תחילה לא הייתה הפרדה מוחלטת בין יהודים לנוצרים, אף שלאט לאט השתנה הדבר והחל מאמצע המאה ה-13, התעצם הלחץ על הקהילות היהודיות והתושבים נאלצו לחסום את הכניסה לשכונות מגוריהם. החיץ לא היה תמיד חומה שנבנתה במכוון, כפי שנאמר, רבות משכונות אלה נמצאו סמוך לחומות. יתר הגבולות היו הרחובות והבתים עצמם, ושערים שאפשרו את הכניסה והיציאה. למעשה, קהילות אחדות שבשכונותיהן לא היו שערים, התלוננו בפני המלך שהמצב מותיר אותם חסרי הגנה. כך אם כן, כפי שארע במונבלאנק ובווילפרנקה, המלך התיר להם לפרוץ אותם. על קיומם של שערי כניסה אנו למדים מן העובדה שנכבדי ברצלונה ציוו על הריסת שער הקאל, ברחוב סנט דומנק דל קאל של היום, בשנת 1392, מעט לאחר חורבן הרובע ברפרעות קני"א.

הקאל, מרחוב לרובע יהודי

מקורה של המלה הייתה נושא לוויכוחים בין החוקרים משך תקופה ארוכה. כיום, מקובלת הסברה שמקור המלה מן המלה הלטינית Callis, כלומר רחוב, ולא מן המלה העברית קהל (מלשון קהילה).

תוספות

פְּלַאגֵ'ר (Platger) ופִיגֵרֵטָה (Figuereta), שתי פינות חמד המשמרות בצורה יוצאת דופן את הציוריות של כיכר עם באר.

נצא מהקאל דרך רחובות מאז'ור דה סנט ז'אומה (Major de Sant Jaume) וסנטה אנה (Santa Anna).

למידע נוסף:

תיירות טורטוזה

Tortosa Turisme
Plaça Carrilet 1
Tel. (+34) 977 44 96 48
www.tortosaturisme.cat

זו הדרך בה פסעו היהודים בפברואר 1413, כאשר נפתח ייכוח טורטוזה המפורסם שנערך באחד מאגפי הקתדרלה. תהליך שיקום הקאל בטורטוזה נמצא בעיצומו וכבר נקבעו שלטי הסבר והכוונה בנקודות בעלות עניין.

ייכוח טורטוזה

ייכוח טורטוזה שכונס על-ידי האפיפיור בנדיקטוס ה-13 הייתה יוזמה של רופאו, יהודי לשעבר, בשם יהושע בן-יוסף, שהתנצר ושינה את שמו לה'ירונימוס דה סנקטה פיֶדָה, כדי לדון בהגעת המשיח ולהוכיח את חוסר הטעם שביהדות. הוייכוח נערך משך 67 מושבים פומביים בהם נידונו עקרונות היהדות והנצרות בראשות האפיפיור. הדיונים נמשכו יותר משנה וחצי, מן ה-7 בפברואר 1413 ועד ה-13 בנובמבר 1414, מהם נותרו פרוטוקולים מפורטים וכן תקציר האירועים העיקריים, שהוכן בידי בונסטרוק דֶסֶמֶסְטֵרָה. השפה בה התנהל הוייכוח הייתה ככל הנראה ארגונית על-בסיס 24 הנחות יסוד שנוסחו בידי היירונימוס דה סנקטה פיֶדָה. בווייכוח נטלו חלק יותר מ-20 רבנים מכל רחבי קטלוניה ואראגון, שאולצו להתייצב ולחלוק על נימוקיו של היירונימוס דה סנקטה פיֶדָה. הם ניסו להוכיח שכתבי הקודש היהודיים מאשרים את ביאת המשיח ומשרטטים את אישיותו ופועלו. שבעת המושבים האחרונים הוקדשו לביקורת על טעויות התלמוד. מעמדת הכוח שלהם, אילצו הנוצרים את הרבנים להודות בכתב שאין להם נימוקים לסתור את הנחות היסוד שהועלו. לבד מן הכתם שהטיל הוייכוח על הרבנים והעידוד שנתן להטבלות רבות של יהודים לנצרות, הדגיש את עניין "העיוורון" היהודי ועודד את פרסום הבולה מטעם האפיפיור *Etsi doctoris gentium* שהיא הדוגמה המובהקת ביותר לדיכוי היהודים בימי הביניים. תוצאות הוייכוח היו מחרידות עבור הקהילה היהודית. כל הרבנים שנטלו בו חלק, למעט שניים, התכחשו לאמונתם, דבר שהוביל לגל רדיפות, המרות דת המוניות ופרסום בולה מטעם האפיפיור מיום 15 במאי 1415, בה ניתנו הוראות חדשות שהגבילו מאוד את חירויות יהודי קטלוניה. הייתה זו מהלומה שניחתה על הקהילה היהודית, ששיאה בצו הגירוש של שנת 1492. כעבור כ-70 שנה החלו יהודי טורטוזה עושים דרכם בסירות רעועות במורד נהר האברו לסיפינה שתובילם לברצלונה; מותירים אחריהם את ביתם ועירם יתפזרו על-פני אירופה כולה.

האזכור הראשון בתעודות לקיומו של אזור בו ישבה הקהילה היהודית, שנועד לשימושה הבלעדי, הוא לאחר הכיבוש הנוצרי. על-פי כתב הזכויות שניתן להם, עם כיבוש טורטוזה תרם הרזן רמון ברנגר הרביעי את שטח המספנות הערביות לבניית שישים בתי-מגורים.

המחקרים האחרונים ממקמים את הקאל הישן בשטח המשתרע בין רחוב ז'אומה טיו ונוֹאָה (Carrer Jaume Tió Noé) עד לערוץ הסליו (Barranc del Célio), משמאל לרחוב מאז'ור (Carrer Major) בשכונת רְמולינס (Remolins). בעזרת מקורות היסטוריים ניתן למקם את בית-הכנסת, את המאפייה ואת האטליז, מאלה לא נותר כמעט שום זכר או שריד, מלבד שמות המקומות ורשת הסמטאות שבדרום הרובע.

ביציאה מן הקאל הישן חפשו את רחוב מאז'ור דה רמולינס (Major de Remolins), שהפריד בינו לבין הקאל החדש. בקצה הרחוב ניצב שער וִימְפּוֹסול, שאפשר יציאה מתחום החומות של הקאל צפונה. עדיין ניתן לעקוב על הקרקע, במקביל לערוץ, אחר יסודות החומה עד צריח סְלִיו (Torre del Célio), או הצריח הגדול של וימפוסול (Torre Grossa de Vimpeçol). מנקודה זו, בכיכר המוקדשת למנחם בן סרוק, ניתן להיכנס דרך רחוב וִנְדִיֹס (Vandellòs), לאחת הסמטאות הצרות ביותר בקאל, כדי להגיע לבסוף לשער היהודים (Portal dels Jueus), היחיד משערי הכניסה לרובע שנותר עד היום. אם תיכנסו בו תגלו את ביצורי ההגנה של פלוגת סנט ז'ואן שהוקמו במאה ה-17.

"כדי להיכנס "לקאל החדש" יש להקיף את השער מן הצד". האזור משמר כמעט ללא שינוי את מערך הרחובות המקורי ולאמתו של דבר, רק תווי פניו השתנו כשהורחב כלפי מטה בשל מיעוט הקרקעות. כאן ניתן לשוטט ברחובות הצרים, המפותלים כמבוך כפי שפסעו בהם תושביהם הקודמים.

כיכר מנחם בן-סרוק בטורטוזה.

החוקרים סבורים "שהקאל החדש" נבנה בשליש הראשון של המאה ה-13, כאשר אצילי טורטוזה, ברשות רמון ממונקדה ונזירי המקדש, אישרו בכתב זכויות ל-25 יהודים להקימו. האלג'מה בטורטוזה הייתה אחת מן היותר חשובות בקטלוניה. הפעילות הפיננסית והמסחרית של חברה הנכבדים הטיבו בעקיפין עם האוכלוסייה הנוצרית. כבר במאה ה-14 ניתן לציין דמויות כגון האחים יצחק ויהודה מרסילי ואברהם מאיר, בנקאים, אליהם פנו פרנסי העיר ברגעים של קשיים כלכליים והם גם נטלו חלק במימון מבצעי בית-המלוכה.

בפרעות קנ"א (1391), החליטו רשויות העיר, בפקודת המלך, לכלוא את חברי הקהילה במבצר זוֹנְדָה (Castell de la Zuda) כדי להגן עליהם מפני התקפה אפשרית.

בסיוור "בקאל החדש" לא ניתן להתעלם מרחוב וילנובה (Carrer Vilanova), שרוחבו עולה על כל השאר, מעין נתיב ישר, מוזר במקצת, החוצה את כל יתר הרחובות. פריצתו מוזכרת בתעודה מן המאה ה-15. מומלץ לבקר גם בכיכרות

היקב בקאפסנאס נוסד בשנת 1933 ונהג לרכוש פרי מאיכרי הסביבה לצורך ייצור יין למכירה בסיטונות. בשנת 1991, החלו לגדל בעצמם את הפרי ולייצר יין איכותי יותר. בשנת 1995 החלו לייצר בו יין כשר, וכיום זהו היקב היחיד בקטלוניה ובספרד כולה המייצר יין כזה.

היקב בקאפסנאס מציע סיורים מודרכים במקום, סיורים שהערך המוסף שלהם הוא סקירת השלבים הנדרשים לקבלת יין כשר. הביקור ביקב מלווה בהסבר מקיף על סגולותיו של היין "פרח האביב", על תהליך ייצורו, על האדמה בה גדלים הענבים ועל הקהילה הצורכת אותו. עם תום הביקור מוצע למבקרים לטעום מן היין והמעוניינים יכולים לרכוש ממוצרי המקום.

העיירה פאלסט, בירת מחוז פריוראט, משמרת רק מעט מעברה היהודי, אם כי תכנית לשחזור הרובע היהודי נמצאת כעת בהליכי אישור.

היין בהלכה היהודית

ההלכה לא דנה רק במוצר הסופי, היין, אלא מתייחסת גם לכרמים, לכלי הבציר, למכונות הייצור ולטיפול בענבים וכמובן גם לייצור היין. זהו תהליך שאינו מתיר שימוש בחומרים כימיים כמו אצל הגויים. על החביות בהן מבשיל היין להישאר סגורות וחתומות מאחורי משוכה שהמפתח לה שמור אך ורק בידי הרב.

אגודת היין

COOPERATIVA DEL VI
C/ Llaberia, 4 - 43776 Capçanes
Tel.: (+34) 977 178 319
www.cellercapcanes.com

טורטוזה

בעבר נטו החוקרים לקבוע את ראשית הנוכחות היהודית בעיר כבר בתקופה הוויזיגותית, בהתבסס על כתובת מצבה בשלוש שפות, מן המאה השישית. כיום יש מי שחולקים על כך, וסבורים שנוכחות היהודים בטורטוזה החלה עוד הרבה קודם, כבר בתקופה הרומית.

ואייס

לשכת התיירות העירונית

**OFICINA MUNICIPAL
D'INFORMACIÓ TURÍSTICA**
C/ de la Cort, 61 - 43800 Valls
Tel.: (+34) 977 612 530
turisme.valls@altanet.org

הקאל של ואייס השתרע בחלק בו נמצא כיום המרכז העתיק, קרוב מאוד לכנסיית סנט ז'ואן. הכניסה אליו התאפשרה בשלוש דרכים מבעד לקשתות מקורות, שתיים מהן נעלמו כיום והשלישית, עדיין עומדת על טילה ברחוב קאל אך מצבה

מעורר חמלה. רחוב היהודים ורחוב קאל הם השרידים היחידים מן הנוכחות היהודית.

המלצות לסיורים נוספים

קהילות יהודיות נוספות שישבו באזור מישור טראגונה מתועדות באלישר (Aleixar) ובאלקובר (Alcover) אם כי רק שרידים מעטים נותרו מהן.

Aleixar באלישר (ששמו נגזר ככל הנראה מן השם העברי אֶלְיָשָׁר) הייתה קהילה יהודית ולה בית-כנסת הנזכר בתעודה משנת 1348. הרובע היהודי העתיק היה ממוקם בסמוך לרחוב הנקרא כיום רחוב המאפייה (Carrer del Forn), במקביל לחומה; בית-הקברות נמצא בכביש הבקתות הלבנות (Carretera de les Borges Blanques) מאלישר הגיעו חמישה פנקסי הלוואות יהודיים (*Libri Judeorum*) הנשמרים בארכיון של טראגונה, אחד מהם פורסם. בכפר אלקובר (Alcover) התהווה הקאל בסמוך לחומה שהורחבה במאה ה-13.

פֶּאֲלִיסְט זכורה מחוז פריוראט, הייתה שייכת לרוזן פֶּאֲדָס ובמאות ה-13 וה-14 הייתה בה קהילה שמנתה מספר מכובד של משפחות. מן הקאל, שהיה בסביבות רחוב בית-המדרש הקטן (Carrer de l'Escoleta), בין רחוב בשיק (Carrer Baix) לרחוב אל יוק (El Lluc) נותרו שרידים מעטים בלבד: שתי מצבות מביית-הקברות היהודי, האחת משלהי המאה ה-14 ונשמרת במוזיאון בפאלסט, והשנייה משנת 1436 השמורה כיום במוזיאון ההגמוני בטראגונה. תכנית לשחזור הרובע היהודי נמצאת כעת בהליכי אישור.

לשכת התיירות של פריוראט

Oficina de Turisme del Priorat
Sant Marcel, 2
43730 Falset
Tel. (+34) 977 831 023
www.turismepriorat.com

קאפסנאס

כפר קטן זה שבמחוז פריוראט מפורסם מאוד ויהודים מכל העולם פוקדים אותו בגלל היין הכשר המיוצר בו. זהו יין שאינו עובר פסטור ומתקבל באמצעות שיטת התססה מיוחדת המכונה "לא מבושלי". כל תהליך הייצור, למן עיבוד האדמה ועד הבציר, ההתססה ומילוי הבקבוקים נעשה בהשגחה רציפה של הרב.

במוזיאון ההגמוני בטראגונה נשמרת המצבה של איזדורה, מן המאה השישית, ובה נראית מנורה יפהפייה בפינה השמאלית העליונה והכיתוב בלטינית: "פִּינֵ אִיזְדוֹרָה ז'ל, בת יונת ז'ל ועישה; תנוח בשלום עם אבותיה, אמן, אמן"

בין יתר הפריטים בעלי הערך במוזיאון הארכיאולוגי הלאומי של טראגונה, ניתן להתפעל מלוח ששימש ככל הנראה כעיטור חזית של ברזייה בקאל. זהו לוח אבן מסותת שאורכו 56 ס"מ רוחבו 37 ס"מ, ועוביו חמישה ס"מ. שני מגני גיבורים עם דגל קטלוניה נמצאים משני צידי פתח נביעת המים. אחד הפריטים היהודיים המעניינים ביותר שנמצאו בטראגונה הוא כיוור קטן עשוי שיש לבן ועליו כתובת בעברית, לטינית ויוונית. במרכזו סמל המנורה ושני טווסים משני צדדיה. פריט זה מוצג כיום במוזיאון הספרדי בטולדו.

על המבנה המוכר בשם "בית-העורב" (Ca la Garsa), נהגו לומר ששימש בית-הכנסת בקאל. מחקר התעודות הפריך השערה זו וממקם את בית-הכנסת בכיכר המלך. אף-על-פי-כן, בחפירות שנערכו ב"בית-העורב" נחשפו שרידים של מבנה רומי שמעליו שרידים ויזיגותיים. ככל הנראה, היה זה מבנה מפואר לשימוש ציבורי שנבנה עם קשתות סל במאות ה-12 וה-13, והיה בעל חשיבות בקאל. כיום הוכרז המקום נכס תרבותי בעל עניין. מבצעי השחזור יאפשרו ליהנות בעתיד הקרוב מביקור בקאל העתיק של טראגונה. להשלמת הסיור מומלץ לבקר במוזיאון הארכיאולוגי הלאומי ובמוזיאון ההגמוני.

טיול מחוץ לעיר

כדי להגיע מטראגונה לואיס (Valls) יש לנסוע בכביש N-240 המוביל לבירת מחוז Alt Camp. להמשך המסלול יש לפנות לכיוון ראוס (Reus) ומשם בכביש N-420 עד פאלסט (Falset). מבירת מחוז פרירואט ניתן להגיע בקלות לקאפסנאס (Capçanes). כמו כן ניתן להגיע לשם דרך האוטוסטרדה (AP-7), עד מונטרוג' דל קאמפ (Montroig del Camp), ומשם לפנות לכביש T-322 ואחר-כך לכביש TV-3001 החוצים את רכס ההרים התוחם את מישור טראגונה.

המועצה העירונית לתיירות בטראגונה

PATRONAT MUNICIPAL DE TURISME DE TARRAGONA

www.tarragonaturisme.es

MUSEU DIOCESÀ

Plaça de Palau 243003
Tarragona

Tel.: (+34) 977 238 685

www.museu.diocesa.arquebisbatarragona.cat

MUSEU NACIONAL D'ARQUEOLOGIA

Plaça del Rei, 5

43003 Tarragona

Tel.: (+34) 977 236 209 /
977 251 515

www.mnat.es/cat/mnat/index.html

את הדרך לטורטוזה אפשר לעשות בדרך המסורתית באוטוסטרדה (AP-7). או לחלופין לחצות את אזור פרירואט בכביש N-420 עד מורה ד'אברו (Móra d'Ebre) ולהמשיך לאורך הנהר בכביש C-13 עד טורטוזה.

מסע בדרום קטלוניה: מטראגונה לטורטוזה

במסלול זה שתי ערים חשובות: טראגונה (Tarragona) וטורטוזה (Tortosa), וכן עוד עיירות וכפרים, שהפכו למרכזי מסחר שוקקים. המסלול נפתח בטראגונה, שהתפתחה מן המושבה הרומית העתיקה טראקו. האתר הוכרז מורשת עולמית על-ידי ארגון אונסק"ו בשנת 2001. נסיים את הסיור בטורטוזה, עיר התחייה, בירת עמק נהר האברו. הדרך חולפת בפנים הארץ ומאפשרת סיור בשרידיים יהודיים במישור טראגונה ובכרס פריוראט (Priorat) ומגיעה לבסוף לגדות נהר האברו. מעבר למורשת היהודית, מישור טראגונה כמו גם עמק האברו מציעים נוף יוצא דופן ובראשו הפארק הלאומי של שפך האברו ורכס הפורטס (Massís dels Ports).

טראגונה

בטראגונה הייתה קהילה יהודית שהחלה להתהוות ככל הנראה כבר בתקופה הוויזיגותית, כפי שעולה מחשיפתם של שלושה פריטים בעלי משמעות. הראשון הוא מצבה ועליו סמל המנורה, שנמצאה בגבעת הזיית (Muntanyeta de l'Oliva) וגולפה כנראה בין המאה השלישית לשמינית. לתגלית זו יש להוסיף כיור קטן ועליו כתובת בשלוש שפות מן המאה החמישית ומצבה מן המאה השישית, המוקדשת לזכרה של איזדורה. דומה שהנוכחות היהודית בעיר נמשכה גם בזמן השלטון המוסלמי, אז דבק בה כנראה הכינוי "עיר היהודים".

מן הקאל מימי הביניים של טראגונה נותרו שרידים פיזיים מעטים. ידוע שהיה זה מארג סמטאות צרות במקום בו התפרשו גילדות המקצועות השונים. המכלול השתרע בין כיכר המלך (Plaça del Rei), כיכר המלאכים (La plaça dels Àngels) – שאותם ימים נקראה כנראה כיכר היהודים (Plaça de la jueria) – ברחובות סנטה אנה, פּוֹרְטֵיָה וגרנדה. ברחוב משרדי הנוטריונים הישנים (Carrer de les Escribanies Velles) ניתן לראות העתקים של לוחות קבורה עבריים הקבועים בקיר בחלקו התחתון של בית-הכומר הראשי (Casa del Dean) נראה ששניהם מאותה תקופה ובהם משפטי סיום כמעט זהים. כאמור, אלה הם רק העתקים, פריטי המקור נמצאים בבית-אגודת המהנדסים.

בתוך הקתדרלה, בקפלת סנטה לוסיה, יש ציור קיר מן המאה ה-14, בו מוצגים היהודים בלבושם התקני. כלומר טלאי עגול בצבעי צהוב או אדום על דש בגדיהם. בתמונת המזבח נמצאת בקפלת הבתולה של מונסראט, יצירתו של יואיס בוראסה מן המאה ה-15, נראים בני-ישראל נושאים את לוחות הברית.

תמונה אופיינית של הרובע היהודי
בטראגונה.

הקאל בסנטה קולומה שכן מול שער הכניסה לחצר המבצר; הוא היה תחום היטב על-ידי החומות, הכיכר הגדולה (Plaça Major) וכיכר הכנסייה (Plaça de l'Església) והיה בו בית-כנסת, מקווה טהרה, בית-חולים ובית-קברות, דבר שהעניק לו מעמד של אלג'מה. תושביו כינו קשרי מסחר ענפים עם סרבריה; ועסקו בעיקר בסחר בזעפרן, שנערך בכיכר השוק מדי יום שני בשבוע. מרכז ההזמנות היה בכיכר הבוקיצה (Plaça de l'Om), כיום כיכר הכנסייה (Plaça de l'Església).

בין המקצועות בהם עסקו חברי הקהילה היה חייטות, מסחר בסדקית, מסחר בבקר וצורפות, כמו גם אישים מפורסמים בתחום הרפואה והכיורוגיה, ביניהם ראוי להזכיר רופאה-אישה בשם פֶּלוֹרְטָה.

השילוט בעיירה מאיר עיניים המיטיב להסביר את תולדות יהודי סנטה קולומה דה קראלט. בשנים האחרונות צבר שיפוץ המתחם הסמוך לכיכר הכנסייה תאוצה רבה, דבר המאפשר מראה קרוב למדי למה שהיה הרובע היהודי.

לשכת התיירות בסנטה קולומה דה קראלט

**OFICINA MUNICIPAL DE TURISME
DE STA. COLOMA DE QUERALT**

Pati del Castell, s/n

43420 Santa Coloma de Queralt

Tel.: (+34) 977 880 478

הקהילה היהודית בסנטה קולומה דה קראלט, השתקעה תחילה סביב הכנסייה.

המלך ז'אומה השני אישר ליהודים להקים חומה סביב הקאל במונבלאנק בשנת 1298.

בנוסף לסוחרים אמידים וסוחרים בדים, בלטו בין בניו הנאורים של הקאל במונבלאנק גם רופאים מומחים כגון חסדאי ברוני (1381) ובונסניור בוני שהעניקו משירותיהם למלך ז'ואן הראשון. במוזיאון במונבלאנק ניתן לראות ארון תצוגה עם ממצאים שנחשפו לאחרונה הקשורים לתרבות היהודית.

ל'אספלוגה דה פרנקולי

סמוך מאוד למונבלאנק נמצאת העיירה ל'אספלוגה דה פרנקולי (l'Espluga de Francolí), שגם בה הייתה קהילה יהודית קטנה; במוזיאון המקומי ניתן לראות חותם בו סימנו במאפיינה מצות שנאפו לפסח.

מוזיאון-ארכיון מונבלאנק והאזור

MUSEU ARXIU DE MONTBLANC I COMARCA

Josa, 6

Tel.: (+34) 977 860 349

www.montblanc.altanet.org/

OFICINA MUNICIPAL DE TURISME DE MONTBLANC

Església de St. Francesc

43400 Montblanc

Tel.: (+34) 977 861 733

www.montblancmedieval.org

המשך הטיול:

כדי להגיע ממונבלאנק לסנטה קולומה דה קראלט (Santa Coloma de Queralt) יש לנסוע בכביש מס' C-241 העובר דרך העיירה סראל (Sarral), המפורסמת בעבודות גילוף הבהט שלה. הנוף מאפשר תצפית יפהפייה על הכרמים המפורסמים שפריים משמש לייצור יין הידוע באיכותו.

זמן נסיעה משוער: 30 דקות.

מסלול חלופי: דרך ימי הביניים.

סנטה קולומה דה קראלט

האזכור הראשון לקיומה של קהילה יהודית בסנטה קולומה הוא משנת 1272. תחילה הייתה האלג'מה של המקום כפופה לאלג'מה בסרברה, אך הלכה וצברה חשיבות ובשנת 1347 הפכה עצמאית. יהודי המקום היו נתונים לשיפוט ברוני קראלט, דבר שהעניק להם כמה זכויות יתר כגון פטור מגיוס לצבא ומהשתתפות באבטחת העיר. תחילה לא התרצה האוכלוסייה היהודית ברובע מיוחד והייתה פזורה סביב הכנסייה; מאוחר יותר נאלצו היהודים לעבור להתגורר ברובע משלהם.

על השפה

"בקטלוניה של שיא ימי הביניים, דיברו היהודים את שפת המקום ואף המשיכו לדבר אותה במדינות בהן התיישבו לאחר הגירוש. קטלאנית הפכה, אם כן, לשפת היומיום שלהם, אם כי כפי שקורה גם כיום, הם דיברו כנראה גם שפות אחרות: ערבית, אלה שבאו מאזורי האסלאם, או ארגונזית, קסטיליאנית או פרובנסאלית, כאשר הנסיבות והקשרים אילצו אותם לדעת אותה. יש לציין, עם זאת, שמעולם לא דיברו עברית, אם כי במקרים חריגים כנראה נזקקו לה. ממש כפי שארע לנוצרים באשר לשימוש בלטינית. האוכלוסייה היהודית בקטלוניה שלטה בעברית כתובה כבר בתקופה קדומה מאוד. במחצית הראשונה של המאה ה-11 כבר יש סופרים הכותבים עברית. לעיתים, כשסברו שהמלה העברית לא תובן כהלכה נדרשו לשפה העממית, שנכתבה באותיות עבריות. כך היה גם במקרה זה של הלשון הקטלאנית. אף-על-פי-כן, שפת הציר בכל או כמעט בכל היצירה התרבותית שיצר יהודי קטלוניה הייתה העברית." אדוארד פֵּליו.

לשכת התיירות בטַרְרֵגָה

Oficina de Turisme de Tàrraga
C. Agoders, 16 25300 Tàrraga
Tel. (+34) 973 50 07 07
<http://www.urgell.cat/>

במאה ה-13 כבר נזכר הקאל במונבלאנק בתעודות כשוכן בתוך החומות וכממוקם סביב "כיכר המלאכים" (Plaça dels Àngels) של היום. הגישה אליו הייתה משלושה שערים והגיע עד שער בוֹבֵר (Portal d'en Bover), שבו יציאה לחומת סנטה טֵקְלָה (Santa

Tecla), מצד אחד, ולרחוב מאז'ור (Carrer Major), מצד שני. לבקשת יהודי העיר אישר במאי 1298 המלך ז'אומה השני את חסימת הקאל. כיום השתמר רחוב היהודים (Carrer dels Jueus) הנמצא כעת בתהליך שיפוץ.

לאלג'מה במונבלאנק, שהייתה פעילה במיוחד, היה בית-כנסת, מקווה טהרה ובית-קברות, זה האחרון נמצא סמוך לנהר פרנקולי. יש תיעוד מפורט להריסת בית-כנסת שנבנה שלא כחוק. כי חומרי הבנייה שימשו לאחר-מכן להקמת מנזר סנטה מריה דה לה סֵקְרָה.

טארגה

הנוכחות היהודית בטארגה (Tàrrega) נזכרת בתעודות החל משנת 1278. במזיאון המקומי יש אוסף פריטים מעניין הקשור לתולדות הקהילה היהודית, שזכתה לחשיבות מסחרית ותרבותית רבה. בין יתר תושבי הרובע ניתן למצוא כמה בעלי מוניטין המשורר משה נתן ויוסף דה בָּסָס שהשאיר לעיר 107 איפות חיטה.

על מיקומו המדויק של הקאל אין אנו יודעים כמעט דבר. בפרעות הקייט (1348) נהרס הרובע כמעט כליל והיה צורך להקימו מחדש. הודות למאמציו של המלך פרה השלישי היה השיקום מהיר. החוקרים סבורים שהרובע נתחם ככל הנראה בין הרחובות: בית-המדרש (l'Estudi) – שהוביל לאטליז – רחוב מאז'ור (el Major), רחוב יואיס פולקט (Lluís Folquet) ורחוב מאפיית היהודים (Forn dels Jueus). יתכן ששער הכניסה לקאל היה דרך מעבר מקומר של קשתות-גותיות שחיבר את רחוב הנמשים (Carrer de les Piques) עם רחוב בית-המדרש (Carrer de l'Estudi).

בשנת 2007 התגלה במקרה חלק מבית-הקברות היהודי העתיק, ובו שישה קברי אחים המהווים עדות ברורה לפרעות האלימות שהיו מנת חלקה של הקהילה היהודית בזמן המוות השחור בשנת 1348. אתר זה, הנמצא מצפון לתל מאַסַט (turó del Masset), סיפק ממצאים ארכיאולוגיים רבים כגון פריטים בעלי-ערך רבים ואוסף מטבעות שנטבעו בברצלונה, ולנסיה, אראגון ומונפּלִיָה.

מטארגה למונבֶּלאַנק

מטארגה, בירת מחוז אוֹרְז'ִי, יוצאים בכביש מס' C-14 המוביל למונבלאנק (Montblanc). הדרך חוצה את עמק העורב (Vall del Corb) ואת מעבר בֵּיטָאל (Coll de Belltal) ומאפשרת תצפיות מדהימות על אגן בֶּרְבֶּרָה (Conca de Barberà).

מונטבלאנק

בירת אגן בֶּרְבֶּרָה הוקמה בשנת 1163 על-ידי המלך אלפונס הראשון, הצנוע. האתר מוקף החומה, מן המאה ה-14, היא היצירה הצבאית החשובה ביותר בקטלוניה של ימי הביניים. היקף חומותיה מגיע ל-1500 מטר ובה 31 צריחים, שני צריחי שער ומקוף לחיל המשמר.

שנים מתושבי הקאל הידועים ביותר בטארגה היו המשורר משה נתן ויוסף דה בסס.

טיול לאורך ה-A-2

כיום, אין שום בעיה להגיע לייאידה ולסרברה דרך ה-A-2, החולף לאורך דרך המלך העתיקה של אראגון. אם כי, תמיד ניתן לבחור בכבישים צדדיים ולעבור בבֶּל-יוק ד'אורז'י (Bell-lloc d'Urgell), מוֹרוֹסָה (Mollerussa) ובֶּלפוג'.

גם בעיר סרברה ישבה קהילה יהודית חשובה בימי הביניים.

סְרֶבְרָה

מחקרים רבים נערכו על הקאל הימי-ביניימי בסרברה (Cervera), אם כי לפי שעה, אין בו שרידים שניתן לבקר בהם. הוא נחלק לקאל התחתון ולקאל העליון, וזכה לחשיבות רבה במאה ה-14. תעודה מימי הביניים מאפשרת ללמוד על המערך הפנימי של בית-הכנסת בעיר. לאולם התפילה הייתה צורת ריבוע שהכניסה אליו נקבעה בקיר הדרומי. ארון הקודש הוצב כנהוג בקיר המזרח. שתי קשתות גדולות חילקו את האולם לשלושה מקטעים ומשני הצדדים היו שלושה מושבים. שבעה מושבים נוספים נמתחו לאורך קיר המזרח ושבעה אחרים בצד השני. בצלע הצפונית היו תשעה מושבים, מופרדים מן המרכז על-ידי מחיצה ו-15 מושבים נוספים לאורך הקיר המערבי. במרכז האולם, מוסתת קלות, הייתה במה מוגבהת עם שלושה מושבים צמודים לצלע הקטנה וארבעה מושבים בצלע הפונה כלפי ארון הקודש.

מן המבנה הזה לא שרד דבר, מלבד התעודות שנחתמו על-ידי הנוטריון של סרברה, אנטוני ד'אגרמונטל, בהן נכתבו בקפידה רבה שמות רוכשי המושבים, המחיר ששילמו עבורם ומיקומם המדויק. מן המסמך, שנחתם ב-16 באוגוסט 1385, עולה שהסכום שנאסף ממכירת המושבים (כ-3000 פלורנינים), נועד לסיוע עבודות השיפוץ בבית-הכנסת.

לשכת התיירות בסרברה

Oficina de Turisme de Cervera

C. Major, 115 25200 Cervera

Tel. (+34) 973 531 303

<http://www.ccsegarra.com/turisme/>

המתחם בו ישבו יהודי ייאידה מוכר בשם "השריון" (La Cuirassa) והיו בו בית-כנסת, מקווה טהרה, אטליז, חנות ירקות ופירות, מאפייה ובית-קברות. למרבה הצער, דבר מכל אלה לא שרד. נהוג לקבוע את גבולות הקאל בין רחוב מאז'ור (Carrer Major), מעלה הברנש (La Costa del Jan), רחוב הסמינר הישן (Carrer del Seminari Vell), רחוב כריסטופר הקדוש (sant Cristòfol), ורחוב האברים (Cavallers).

רובע יהודי זה, הסמוך לכנסיית סנט אנדראו, היה מקלעת סמטאות צרות אליהן נכנסו מכמה שערים, כגון שער השריון, שניצב בנקודה בה מתאחדים כיום הרחובות כריסטופר הקדוש (sant Cristòfol) ומעלה הברנש (La Costa del Jan). לאחר פרעות קני"א (1391), שהסבו נזק כבד, שוקם הרובע ונבנה מחדש במקום אחר הודות להתערבותו העיקשת של המלך ז'ואן הראשון.

תיירות ייאידה

TURISME DE LLEIDA

C/ Major, 31 bis

Tel.: (+34) 902 250 050

www.turisme.paeria.es

הנתונים הארכיאולוגים לגבי אזור זה של העיר מעטים. בחפירה שנערכה בשנת 1994 בשטח התחום בין הרחובות כריסטופר הקדוש, רחוב הרובע היהודי ורחוב סמינר נמצאו שרידי מבנים השייכים ככל הנראה לקאל. כלי החרס שנחשפו באתר מעטים אך רבי-עניין, כלי הבית המעוטרים מפוארים למדי יחסית לתקופה.

מורשת חכמי התורה בייאידה חשובה ביותר, רבים מהם השתייכו לבית-הספר העברי לרפואה. ביניהם יש לציין את מחלוקס אלקוקי, ששלט היטב בערבית, ומימון גאיפאפה, מחבר "כרית הרפאים" ו"קובץ תקנות הנשים". אחרים שימשו מתרגמים של טקסטים מערבית מאת אבן סינא, קלאודיוס ג'לוס והיפוקרטס. ב"מכון לחקר ייאידה" נשמרת מצבה וטבעת זהב עם כתובת עברית, קשה לפענוח, שהיו מי שקראו בה את המילה: חדווה.

בשלהי המאה ה-14, מסתימות עבודות הקמת אולם התווך הצפוני בקתדרלה העתיקה ושל הצריח, שייקרא מעתה ואילך על שם היהודים, היות שאפשרו את הקמתו באמצעות תשלום מס מיוחד שהושת עליהם. בקתדרלה העתיקה ניתן לראות גם שני מגני דוד יפהפיים, הראשון חרוט על אבן הראשה באחת הקשתות בסטרת הצד הצפונית והשני בצלע המערבית של החצר.

אחת הסמטאות ברובע היהודי העתיק בייאידה.

בעקבות חכמי ספרד:

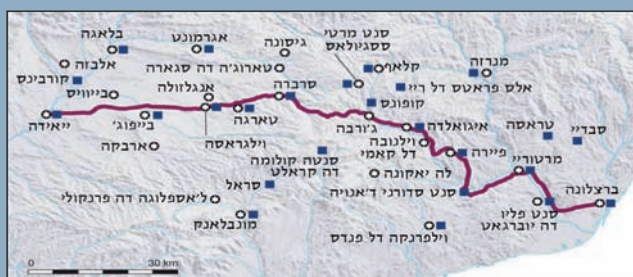
מייאידה לסנטה קולומה דה קראלט

מסלול זה מוקדש למערב קטלוניה וחולף בחלקו הגדול במקביל לכביש המהיר A-2, לאורך דרך המלך ההיסטורית של ארגון. המסלול מציע לסור דרומה ולבקר במרכזים היהודיים שבאגן ברברֶה (Conca de Barberà). שרידי הנוכחות היהודית בחלק זה של מערב חבל הארץ השתמרו בדמות חומות, כתלים חיצוניים או בפרטים ארכיאולוגיים המוצגים במוזיאונים. ברובן המכריע של הערים והעיירות הנסקרות כאן, העדות היחידה לנוכחות היהודית נותרה בשמות הרחובות והכירות, שהמסורת העממית הציבה בהם בתי-כנסת, בתי-מדרש ומוסדות נוספים ששימשו את הקהילה. למרבה המזל, כל יום נערכים מחקרים חדשים המאפשרים להוסיף עדויות ארכיאולוגיות חדשות המאשרות את הפרטים המצויים בתיעוד הקיים.

יאיידה

מעט לאחר הכיבוש מחדש בידי הנוצרים בשנת 1149 החלה להתהוות בעיר קהילה חשובה שקיבלה מעמד של מגבית ראשית, כאשר ז'אומה הראשון העניק לה את אותן זכויות כמו ליהודי ברצלונה. על מגבית יאיידה, אליה השתייכו ישובים בעלי חשיבות כגון: בַּאֶלְגָה (Balaguer), בֵּיפּוּג' (Bellpuig), אַגְרָמוֹנט (Agramunt) או וֶרְדוּ (Verdú), אנו יודעים רק מן המעט המופיע בתעודות וממצבה אחת שהתגלתה באגרמונט.

קהילות יהודיות בין ברצלונה ליאיידה (מאות ה-14 וה-15)

— דרך ראשית
★ ישובים עם נוכחות יהודית בשלהי המאה ה-14
■ שווקים וירידים

מיניאטורה מתוך ספר תנ"ך עברי מן המאה ה-13.

המחקר הארכיאולוגי אפשר לשפוך אור על פריטים אופייניים לתרבות היהודית, כמה מהם מעניינים למדי כמו למשל חלק של חנוכיה עשויה שיש מהרי הפירנאים, כלי בישול עם מוטיבים דקורטיביים או וו תלייה מעוטר במגן גיבורים מן המאות ה-13 וה-14, כולם מוצגים במוזיאון סרדה.

מועצת התיירות בפוג'סרדה

**PATRONAT DE TURISME DE
PUIGCERDÀ**

C/ Querol 1 - 17520 Puigcerdà972
tel.: (+ 38) 972 880 542
www.puigcerda.com

המלצות לסיורים נוספים

גם בעיירות שנזכרו קודם לכן כמו קרדונה, סולסונה או סאו ד'אורז'י היו קהילות יהודיות קטנות שכללו משפחות אחדות. תושבים אלה היו בעלי חוש מסחרי מפותח והיו פעילים מאוד במסחר בבדים ובהלוואה בריבית. מבחינה מנהלית, השתייכו הקהילות הללו לאלג'מות הסמוכות, שגבו מהן מיסים.

Libri Judeorum הם ספרים בהם נרשמו הלואות ועסקאות שנערכו בין יהודים לנוצרים, ומהווים מקור רב-ערך במחקר הקהילות היהודיות בקטלוניה. בין יתר התעודות שב-*Libri Judeorum* יש גם ציורים הממחישים באיקונוגרפיה שלילית במיוחד את עוצמת הסטריאוטיפ. כמות הציורים הללו עולה ככל שאנו מתקדמים לתוך המאה ה-14.

בכניסה לברגה נקבעו שלטי קרמיקה המכוונים לעבר שני אתרי הקאל. מי שחושש ללכת לאיבוד יכול לעקוב אחר השלטים שעליהם הכיתוב *La Berga Jueva*.

לשכת התיירות של ברגה

OFICINA DE TURISME DE BERGA
C/ dels Àngels, 7 - 08600 Berga
Tel.: (+34) 938 211 384
www.turismeberga.cat

מברגה לפוג'סרדה

הדרך המהירה ביותר מברגה לפוג'סרדה היא בכביש C-16 לכיוון באגה (Bagà). ממשיכים בכביש זה המוביל ישירות למנהרת קאדי (Túnel del Cadí) ביציאה מן המנהרה יש לבחור את הכיוון לפוג'סרדה.

מי שמעדיף נסיעה קצת אחרת יכול לפנות בכביש C-26 עד סולסונה (Solsona), או לחלופין, לפנות באמצע הדרך לכביש B-420 לקרדונה (Cardona). מפוג'סרדה ניתן להמשיך בכביש N-260 עד סאו ד'אורז'יי (Seu d'Urgell). בכל הישובים הללו ישבה בתקופה כלשהי קהילה יהודית.

פוג'סרדה

בשנים האחרונות, נערכו ברובע היהודי של פוג'סרדה (Puigcerdà) כמה וכמה חפירות ארכיאולוגיות שחשפו את הבתים והרחובות ברובע סנט אגוטי, השוכן במרכז העיר ולמן המאה ה-13 קיבץ לתוכו קהילה יהודית. לאחר מכן, עברה הקהילה לאזור יאק (Ilac), עד הגירוש בשנת 1492.

הספרים המאורים

הספרים שאורו בקטלוגיה הם מגוונים: הגדות, ספרי תנ"ך, סידורים, וכיו"ב. יהודי קטלוגיה מסרו אותם כאשר נאלצו לעזוב את בתיהם, עם הגירוש. אלה נשמרו עד ימינו ומוחזקים כיום בספריות הגדולות באירופה ובארה"ב. ספרים אלה מהווים תמונה חיה לאורחות החיים, המבנים והמנהגים באותה תקופה. התמונות הצבעוניות והרישומים נראים כתצלומים של חיי היומיום: בתי-כנסת, בניינים בהקמה, רועי צאן ובקר, עובדי אדמה ונגרים, פמליית המלך, מורים עם תלמידיהם, סדרי פסח, גברים, נשים וטף, כולם חולפים לנגד עינינו ומשיבים אותנו לימים עברו, לתקופתם הם.

בין הספרים המאורים ניתן למנות את תנ"ך סְרָבְרָה, הגדות ברצלונה וסרייבו, הגדת הזהב הנחשבת להגדה של פסח העתיקה ביותר בעולם, הגדת קופנהגן, סידור התפילות של המלך מרטי ורבים נוספים. אחת ההגדות שנתרה בקטלוגיה נשמרה במנזר פּוּבְּלֵט (Poblet).

בְּרָגָה

בדרכנו לפוג'סרדה מומלץ לעצור למנוחה קלה בברגה. שם, במרכז העתיק מימי הביניים נמצא הקאל, ששוחזר לאחרונה והוצבו בו שלטי הכוונה המסייעים למבקר להבין את חשיבותה של הקהילה היהודית במקום. לשכת התיירות במקום מציעה תכנית סיורים בשם "קבר בברגה" (Un tomb per Berga) הכוללת גם סיור ברובע היהודי. (סיורים באנגלית יש להזמין לפחות שבוע מראש).

הרובע היהודי של ברגה הנזכר בתעודות משלהי המאה ה-13, השתרע באזור שבין בית-החולים לסמטת קמרונות קלאריס (Voltes d'en Claris). רחוב זה הנקרא בפי העם "היבלת", חסום בצדו האחורי בבניינים דבר המעניק לו צורה של מנהרה. משגדלה אוכלוסיית הקאל הועברו תושביו לרחוב רחב יותר, אבל האזור שמר עדיין על שמו המקורי עד למאה ה-19, שאז הוסב לשמו הנוכחי. אז כנראה גם נחסמה הכניסה לרחוב, כאשר נבנה הבניין הניצב בפנית רחוב בושדור (Boixader). במאה ה-14 התהווה קאל חדש, בסביבות רחוב באלמס (Balms) של היום, שקיבץ אליו בעיקר יהודים שגורשו מצרפת.

מנרזה

הגרעין העתיק במנרזה התפתח בחצאי עיגול על-גבי שתי גבעות: Puigcardener ו- Puigmercadal. כמו בערים רבות בימי הביניים הרחובות בו צרים ומפותלים עם שתי כיכרות מרכזיות: La Plaça Major בה ניצב למן המאה ה-18 בית-העירייה, מבנה שקודם לכן שיכן את בית-המשפט ואת ארמונו של נציג המלך, ו-La Plaça de l'Om, המהווה כיום מרכז תרבותי חשוב בעיר.

בקאל במנרזה, הנזכר בתעודות החל משנת 1265, היו בית-כנסת, בית-מדרש ובית-קברות יהודי, שהשתרע במקום בו נפרשת כיום "כיכר ה-11 בספטמבר". כמו הרובע היהודי בברצלונה גם הקאל הזה נחרב לחלוטין בפרעות קני"א (1391) ולמבנים שהיו בו לא נותר זכר. בין רחובות העיר יש לציין את "מורד היהודים" (Baixada dels Jueus), שקודם לכן נקרא "מעלות היהודים" (Grau dels Jueus) בשל העלייה התלולה והמדרגות שהיו בו עד שנת 1887. הכניסה הראשית לרחוב זה, שהיה מרכזו של הקאל, הייתה מ-Plaça Major.

לשכת התיירות במנרזה

Oficina de Turisme de Manresa

Via Sant Ignasi, 40
08241 Manresa
Tel. (+34) 938 784 090
www.manresaturisme.cat

בקתדרלה של מנרזה, ניתן לראות שני עיטורי מזבח גותיים יפהפיים ובהם ציורי תמונות יומיום, דבר שגרתי אותה תקופה, החוזר על עצמו ביצירות רבות מימי הביניים. תמונות אלה הן מן השרידים המעטים שנותרו.

מברצלונה למנרזה, ויק וברגה

מברצלונה לברגה (Berga) ניתן להגיע בדרכים שונות. הדרך המומלצת היא לנסוע בכביש C-58 לטראסה (Terrassa) ולהמשיך משם בציר יוברגאט (C-16) עד ברגה. בהגיענו לבאג'ס (Bages), ניתן לפנות בכביש C-25 לוויק (Vic) ולמנרזה (Manresa), שתי ערים שגם בהם ישבו קהילות יהודיות.

הקהילות היהודיות בקטלוניה

הקהילות הקטלאניות היו היחידה היהודית החשובה ביותר של הכתר של אראגון. הם היוו גוף עצמאי ולעתים קרובות התייחסו אליהם כישות עם אופי וצרכים ייחודיים. בשנת 1280 הוצעה לכל האלג'מות הקטלאניות שיטה אחידה לממשל עצמי. לדברי הפרופ' יום-טוב עסיס, במהלך המחצית השנייה של המאה ה-13, קיבלו הקהילות בקטלוניה סדרת אגרות שהקנו להם זכויות ששיקפו את זהותם המיוחדת.

ויק

ממחקרים שנערכו ומן התיעוד הרב שנשמר בספריית הבישוף בוויק ובארכיון – בו נשמר הספר החשוב *Liber Judeorum* – ידוע על קיומה של קהילה יהודית במקום במאות ה-13 וה-14. כמו כן, ידועים גבולותיו של הרובע היהודי העתיק וכן ידוע על קיומו של בית-כנסת הנזכר בתעודה משנת 1277. בית-הקברות המוזכר בתעודה משנת 1327 היה במקום בו ניצב כיום בית-החולים. בנוסף, מופיעים בכתובי התעודות פרטים לא מעטים על חיי היומיום בקהילה היהודית: היבטים כלכליים, משפטיים, ענייני מיסים, לידות ופטירות וסוגיות חברתיות. למרבה הצער, לא נמצאו במקום שרידים פיזיים מהקאל. שם המקום היחיד שהשתמר עד ימינו הוא Puig dels Jueus (גבעת היהודים) המתייחס למקום בו היה בית-הקברות העתיק.

לשכת התיירות של ויק:

**OFICINA MUNICIPAL
DE TURISME DE VIC**

C/ de la Ciutat, 4 - 08500 Vic
Tel.: (+34) 938 862 091

ניתן לסייר ברובע היהודי של ברצלונה על-פי השילוט שהותקן לאחרונה בנקודות בעלות עניין. מרכז המבקרים של הקאל, הנמצא בכיכר מנואל ריבה שוכן בבית עתיק מן המאות ה-13 וה-14. בעליו היהודי האחרון היה יוסף בונז'ק, אורג צעיפי משי, שעל-פי התעודות בשנת 1393 כבר לא היה בין החיים. המרכז מספק מידע עשיר על תולדות היהודים בעיר ועל הפעילויות השונות הנערכות ברובע היהודי, כגון: סיורים מודרכים, הרצאות ותערוכות קבע של פריטים שונים שנמצאו בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בקרבת מקום.

מקצועות היהודים בברצלונה

יהודי ברצלונה שהתגוררו בקאל עסקו בעיקר במלאכה זעירה ובאומנות; אחדים עסקו במסחר ואחרים עיבדו את אדמותיהם. בקהילה היהודית בברצלונה היו גם רופאים, סופרי-סתם או מדענים, וכן כאלה ששימשו בחצר המלוכה: יועצים, גובי מיסים, מתרגמים, שגרירים וכד'. היו גם מי ששירתו את הקהילה: שומר השער, המחנך, השוחט, מזכירי האלג'מה, הרב או המלווים בריבית, שהלוו כספים בהתאם לנורמות המקובלות לכל הדרגים והמעמדות, לרבות למעמד המלוכה. יחסי המסחר עם שכניהם היו ממושכים: עדויות על קנייה, מכירה או שותפויות מסחריות בין יהודים לנוצרים ממלאות תעודות רבות.

להשלמת הביקור ברובע היהודי של ברצלונה ניתן לסור למוזיאון לתולדות העיר השוכן בכיכר המלך (Plaça del Rei). באולמות מימי הביניים מוצגים חפצים, תרשימים, דגמים מוקטנים, טקסטים ואיורים הנותנים מושג על תולדות יהודי ברצלונה. בכיכר סנט יו (Plaça de sant Iu) הסמוכה ניתן לראות קטעי חלקי לוחות קבורה הנושאים כתובות עבריות, מבית-העלמין במונז'ואיק ששימשו לבניית ארמונו של המשנה למלך.

מרכז המבקרים של הקאל

CENTRE D'INTERPRETACIÓ DEL CALL

Placeta Manel Ribé
08002 Barcelona
Tel.: (+34) 932 562 100
[www.bcn.cat/museuhistoriaciutat/
ca/centre_interpretacio_call.html](http://www.bcn.cat/museuhistoriaciutat/ca/centre_interpretacio_call.html)

MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

Plaça del Rei
08002 Barcelona
www.museuhistoria.bcn.cat
Tel.: (+34) 932 562 100

בגוש הבניינים שבין הרחובות סנט דומנק (Sant Domènec), כיכר מַנֵּל (Arc) רִיבֵה (Placeta de Manel Ribé), ארק דה סנט רמון דל קאל (de sant Ramon del Call) ומַרְלֵט (Marlet), היה בית-הכנסת הראשי ואגפיו. היו לו שלוש כניסות, האחת מרחוב סנט דומנק (כיום מס' 9), אחרת מרחוב ארק דה סנט רמון דל קאל – דרך סמטה שנעלמה כיום – והשלישית מרחוב מרלט, ממנו הייתה הגישה לעזרת הנשים. ברחוב מרלט, מזכיר לוח אבן כתוב עברית, את קיומו של הַקֶּדֶשׁ – מבנה גמ"ח למעוטי יכולת, לחולים, לאורחים עניים וכד' – שנוסד במקום זה בידי שמואל הסרדי באמצע המאה ה-13. בסוף רחוב ארק דה סנט רמון דל קאל, בעיקול האחרון שלו, נמצא בית-הכנסת של מַאסוֹט אֶוֶנְגֵנָה (La sinagoga d'en Massot Evangena). ידוע גם על בית-הכנסת של הצרפתים, אך מיקומו המדויק אינו ברור.

עסקים נוספים שפעלו ברובע הידועים הודות לתעודות היסטוריות הם האטליז, ברחוב סנט דומנק דל קאל, חנות הדגים, ברחוב לה פרויטה. המאפיינה שכנה בכיכר קטנה מתחת "למבצר החדש" והייתה בבעלות משפחת גֶרוֹן. האישור להפעלתה היה זכות מיוחדת מן המלך ובעל העסק נאלץ לשלם על כך. לא ידוע על קיומו של מקווה טהרה, אבל ידוע שאחד מאגפי המרחצאות החדשים היה מיועד לשירות כזה. המרחצאות החדשים הוקמו בשנת 1160 על-ידי הרופא וגדול התורה אברהם בונסטרוק בהזמנת הרוזן רמון ברנגר. גם האישור להפעלת בית-

המרחץ הייתה זכות מיוחדת, והרוזן זכה לשליש מרווחי הפעלתו. בסוף המאה ה-12, מכרו יורשיו של בונסטרוק את המקום לגֵיִים דורפורט והוא המשיך לפעול עד המאה ה-16.

מראה העיר ברצלונה מפסגת המונז'ואיק סמוך לבית-הקברות היהודי העתיק.

בדרכי המסחר:

מברצלונה לפוג'סרדה

ברצלונה

האזכורים הראשונים ליהודים

הנוכחות היהודית בברצלונה נזכרת בתעודות עוד קודם לקיומו של הקאל, אם כי לא ידוע אם אלה היוו קהילה מאורגנת. ידוע, למשל, שבשנת 985, בעת תקיפת אלמנצור על העיר נהרגו כמה יהודים. כמו כן, קובץ הנהלים המקומי *Els Usatges de Barcelona* (1053-1071) כולל כמה סעיפים שעניינם קבוצת תושבים זו. האזכור הראשון בתעודות לרובע יהודי נמצא במאה ה-11 כאשר נזכר רחוב ש *solebat ire ad callem judaicum* (הרחוב בו התגוררו היהודים). בשנת 1079 מנתה אוכלוסיית יהודי ברצלונה כ-70 משפחות, בעוד שבמאה ה-14 הגיעה לכ-4000 איש.

הקאל הגדול והקאל הקטן

בברצלונה היו שני אזורים בהם התגוררו יהודים: הקאל הגדול והקאל הקטן. מחוץ לעיר, על צלע גבעת המונז'ואיק, היה (ועדיין נשמר) בית-הקברות היהודי, שהוכרז בשנת 2009 כנכס תרבותי בעל עניין לאומי.

הקאל הגדול נתחם בין רחוב קאל; רחוב סנט אונוראט (Sant Honorat), שהבתים בו גבלו מצדם האחורי במבנים נוצריים שברחוב ביזבה (Carrer del Bisbe); הרחובות שכיום נקראים סנט סבר (Sant Sever) ומורד סנטה אאולליה (Baixada de santa Eulàlia) – שבימי הביניים היה מוכר בשם רחוב הקמרון (Carrer de La Volta) – ורחוב ל'ארק דה סנט רמון דל קאל (Carrer de l'Arc de sant Ramon del Call), כלומר, הקו בו חלפה החומה הרומית העתיקה בין רחוב זה לרחוב המרחצאות החדשים (Carrer de Banys Nous).

בתוך ריבוע זה חלפו הרחובות מרלט (Marlet) ולה פרויטה (La Fruita) שנחצו על-ידי סנט דומנק דל קאל (Sant Domènec del Call), שאז נקרא רחוב בית-הכנסת הראשי או רחוב האטליזים; בקצהו בפינת רחוב קאל נמצא שער הכניסה הראשי לקאל. המבצר החדש, מצודה ימי-ביניימית עתיקה, שהוקמה על-גבי אחד משערי החומה הרומית, שימש הן להגנה והן לאבטחת הרובע היהודי. הכניסה אליו הייתה באמצעות מעבר עילי.

תעודות היסטוריות יחד עם ממצאים שנתגלו בחפירות ארכיאולוגיות הצליחו לספק נתונים נוספים על הרובע היהודי בברצלונה והתפתחותו, למן המושבה הרומית העתיקה ועד ימינו אלה. מתחת להיכל הג'ראליטט (בניין הממשל האוטונומי של קטלוניה) התגלו שרידים שזוהו תחילה כחומה שהקיפה את הקאל, מידע שהתברר אחר-כך כלא מדויק. במקום זה הייתה סמטה ללא מוצא בה נמצא בית-הכנסת הקטן (La Sinagoga Poca) ובקצה השני, בפינת רחוב סנט אונוראט, הייתה הברזייה שסיפקה מים לקאל. בחפירות שנערכו לאחרונה ברחוב סנט אונוראט עצמו נמצאו יסודות למבנים וכן אסמים גדולים.

וולטר בנימין

איש רוח יהודי-גרמני, פילוסוף, מתרגם, מבקר אמנות ומרקסיסט. כמו אינטלקטואלים גרמנים ואנטי-פשיסטיים אחרים היגר בשנת 1933 לפריז שם התערה בחוגי האינטלקטואלים וכתב בכמה עיתונים צרפתיים וגרמנים. בשנת 1939 נכלא במחנה "עבודה מרצון". ממנו שוחרר הודות להתערבותם של ידידים בעלי מהלכים בחוגי השלטון. השנה היא שנת 1940 טנקים גרמניים כבר שועטים בפרברי פריז, ובנימין נאלץ לברוח. אחרי נסיון נפל להימלט דרך מרסיי, הוא מגיע בדרך לא דרך אל ליזה פיטקו, צעירה אנטי-נאצית נועזת, המעבירה יהודים ופליטים אחרים דרך הרי הפירנאים לתוך ספרד. משם יוכלו לברוח אל החופש – לארצות הברית, אליה לא יגיע לאחר ששם קץ לחייו בפורט בו.

למידע נוסף:

לשכת התיירות בפורט בו

Oficina Municipal de Turisme de Portbou
Passeig Lluís Companys, s/n
Portbou 17497
Tel. (+34) 972 125 161
e-mail: turisme.portbou@ddgi.cat

המלצות לסיורים נוספים

בחבל אמפורדא (Empordà) ישבו קהילות יהודיות נוספות קטנות יותר כגון אלה בטורואייה (Torroella), במונטגרי (Montgrí), לה ביזבאל (La Bisbal) ובוילז'ואיגה (Vilajuïga). למרבה הצער, המורשת הפיזית שהותירו אחריהם זעומה למדי. תושבי טורואייה ומונטגרי יודעים לספר, שהרובע היהודי שכן מאחורי הכנסייה, ברחוב סנט ג'וניס, אך לא נמצאה שום עדות כתובה שתאשר זאת. גם בכפר לה ביזבאל יש רחוב בשם קאל, סמטה צרה ובקצותיה כמה קשתות או מעין קמרון. מהלכו המתעקל של הרחוב אינו מאפשר לראות מקצהו האחד את סופו. הרחוב נמצא סמוך למקום בו ניצבו בעבר שערי החומה, בחלק הדרום מזרחי של העיר ובתוך שטח החומה. וילז'ואיגה נמצאת למרגלות הרי סנט פרה דה רודס, במקום מלא כרמים מרהיבי עין, וגם היא עשויה להוות תוספת נאה למסלול זה. גם בה מסגיר שם הרחוב את קיומה של קהילה יהודית בימים עברו.

מועצת מחוז אמפורדא עילית:

Consell Comarcal de l'Alt
Empordà
Nou, 48
Figueres 17600
Tel. (+34) 972 503 088
<http://altemporda.ddgi.es>

למידע נוסף:

לשכת התיירות של מחוז אמפורדא תחתית

Oficina de Turisme del Baix
Empordà C/Tarongers, 12
La Bisbal d'Empordà 17100
Tel. (+34) 972 642 310
<http://www.baixemporda-costabrava.org/ca>

מקסטיו ד'אמפוריאס לפורט בו

כדי להגיע מקסטיו ד'אמפוריאס לפורט בו (Portbou) יש לחזור לכביש N-260 המוביל ישירות לפורט בו דרך יאנסה. מיאנסה ניתן לנסוע גם לפורט דה לה סלבה (Port de la Selva) ולקדאקס (Cadaqués), בכביש GI-612 החולף בנוף מרהיב עין.

זמן נסיעה משוער: 45 דקות.

פורט בו וזכרו של וולטר בנימין

כביש N-260 מגיע לפורט בו כשהוא חוצה את הנוף היפהפה בקו החיץ הזה בין הים התיכון להרי הפירנאים, בו נמצא הפארק הלאומי קאפ דה קראוס (Parc Natural del Cap de Creus). בנקודה ממנה נשקף נוף עוצר נשימה נמצא קברו של הפילוסוף היהודי וולטר בנימין, שנולד בברלין בשנת 1892, ובעת מנוסתו מציפורני הנאצים איבד עצמו לדעת בעיירת הגבול הזו. פורט בו ביקשה להנציח את זכר הפילוסוף בזיהוי המקומות להם התוודע בשהייתו הקצרה בעיירה. מחוות הזיכרון שהוקמה לזכרו על-ידי האמן הישראלי דני קרוון, היא אנדרטת הנצחה של ממש. היא עשויה מעין מנהרת ברזל מלבנית, חצובה בסלע המצוק, בתוכה מוביל גרם מדרגות לקיר זכוכית הנועל את המעבר מעל קצף הים. השמים נמצאים מאחור, בקצה המנהרה, והאור מטיל בה את צל המבקרים. במקום מפעים זה דומה שהזמן עצר מלכת. דממת בית-העלמין, דכי הגלים הרוחש בתוך האנדרטה הופכים לחוויה שאף מבקר לא ישכח במהרה.

ביקור בעיירה קדאקס (Cadaqués) עשוי להיות תוספת נאה להשלמת מסלולנו זה. תושבי העיר נוהגים לספר, אמנם, שהיה רובע יהודי ששכן ברחוב הנושא את השם הטיפוסי 'es Call', אך התייעוד שיאשר זאת דל ביותר. עם זאת, מומלץ למבקר לסור לפורט ליגאת (Port Lligat) הסמוכה ולבקר בביתם של גאלה וסלבדור דאלי או פשוט ליהנות מן הנוף.

מחווה לוולטר בנימין בפורט בו, יצירתו של האמן הישראלי דני קרוון.

אזור זה נתחם כיום ברחוב סנט פֶּרֶה בַּש (Sant Pere Baix), ורחוב דוכני הדגים הישנים (carrer de les Peixateries Velles), שהובילו לכיכר שנקראה אז כיכר הדגים. בקאל של קסטיו היו שני בתי-כנסת, בית-מדרש, הקדש, מקווה טהרה ובית-קברות משלו. מזה האחרון הגיעו המצבות שניצבו עד לא מזמן במקומות שונים בכפר ומוצגות כיום במרכז המבקרים במקום. מרכז המבקרים שוכן בבית-הכלא העתיק מן המאה ה-14 וניתן לצפות בו במצגת אור-קולית בשם "בין הכתר לחרב: שושלת רוזני אמפוריאס", המגוללת את חשיבותה של רוזנות אמפוריאס, ודגם מוקטן המשחזר את חומת העיר מן המאה ה-14.

חינוך והשכלה

החינוך היסודי שניתן לכל ילד יהודי כלל הקניית ידע בעברית, לימוד תפילות הסיודר וידע בתנ"ך. השכלה גבוהה ניתנה "בישיבה" ולמדו בה התלמידים המבריקים ביותר, שזוהו מבעוד מועד כמי שעתידים להפוך לחכמי הדור הבא. הקניית השכלה לבנות לא נחשבה הכרחית. בדרך-כלל, הן נשארו בבית לצדה של האם ולמדו את המלאכות ההכרחיות לניהול הבית ואחזקתו. בקטלוניה היו שני מרכזי לימוד עיקריים, ברצלונה וגירונה, אף שהמשפחות המבוססות שכרו לילדיהם מורים פרטיים. התעודות יודעות לספר על מר לובונה מסנטה קולומה דֶה קֶרְאֵלְט, ששכר את יוסף בנבנישתי להקנות לנכדו "צורת אות עברית". בייאידה (Lleida) הותיר אחריו אחד מחברי הקהילה עיזבון כדי לשכור מורה שידאג לחינוך ילדי העניים. בטורטוזה, הותיר יוסף כהן בצוואתו כסף להקמת בית-מדרש לילדים שיד הוריהם אינה משגת וכן בית ברובע היהודי וספרים רבים.

לשכת התיירות בקסטיו ד'אמפוריאס

Oficina d'Informació i Turisme de Castelló d'Empúries

Plaça de Jaume I, s/n - 17486 Castelló d'Empúries

Tel. (+34) 972 156 233

www.castello.cat

למידע נוסף:

לשכת התיירות

Oficina d'Informació i Turisme
Plaça de la Llibertat, 1
17850 Besalú
Tel. (+34) 972 591 240
www.besalú.cat

מרכז המבקרים של הקאל

Centre d'Interpretació del Call
Plaça dels Jueus
Besalú
Tel. (+34) 972 59 06 32

קאמפרודון: בשלב זה ניתן לחרוג מעט מן המסלול ולקפוץ לבקר בקאמפרודון (Camprodón). סעו בכביש A-26 לאולוט (Olot) ומשם לקאמפרודון דרך עמק ביאנייה (Vall de Bianya) דרך מנהרות קולאבוס (Collabós) או לחלופין דרך מעבר ההרים ההיסטורי קפסקוסטה (Capsacosta). בעיירה קאמפרודון נשמרו שרידים מעטים בלבד מן הנוכחות היהודית, אבל קיים אזכור בתעודות על קיומה של קהילה קטנה ולה בית-כנסת. תושביה היו מלווים בריבית, רופאים ואפילו תופרת. הנוף היפהפה לאורך הדרך המתפתלת במרחבי הפירנאים הופכים אפשרות זו לתוספת אידאלית לאוהבי הטבע.

מבסאלו לקסטיו ד'אמפוריאס כדי להגיע מבסאלו לקסטיו ד'אמפוריאס (Castelló d'Empúries) יש לנסוע בכביש N-260 עד פיגראס ולהמשיך באותו כביש לכיוון יאנסה (Llançà). באמצע הדרך, פנייה לכביש צדדי ימינה מובילה לכביש GIV-6043 המוביל ישירות לקסטיו ד'אמפוריאס, דרך וילנובה דה לה מוגה (Vilanova de la Muga).

זמן נסיעה משוער: 35 דקות.
מסלול חלופי: נסיעה דרך הקוסטה בראווה.

קסטיו ד'אמפוריאס

קסטיו ד'אמפוריאס הגיעה לשיא פריחתה בימי הביניים. רוזני אמפוריאס קבעו בה את משכנם במאה ה-11, כך שהמקום הפך להיות בירת הרזנות. הקהילה היהודית בקסטיו הייתה חשובה למדי והיא נזכרת בתעודות למן המאה ה-13. הייתה בה אלג'מה שהסדירה את חייהם של כ-300 תושבים, שהיו כפופים ישירות לרוזן אמפוריאס, שהעניק להם אי-אילו זכויות. בשנת 1417, לאחר ויכוח טורטוזה, נערכה המרה קולקטיבית של כלל יהודי קסטיו. הקאל העתיק השתרע באזור שנתחם בין רחוב החומה (carrer de la Muralla), רחוב היהודים (carrer dels Jueus), רחוב הקאל (carrer del Call), רחוב קלברו (carrer del Calabró), רחוב דוכני הדגים הישנים (carrer de les Peixateries Velles), וכיכר הצמר (plaça de la Llana). כל אותו קטע של העיירה משמר עדיין את המארג העירוני הבלתי-סדיר מימי הביניים. הקאל בקסטיו ד'אמפוריאס שינה את מיקומו במהלך השנים; הוא עבר מפאתי העיר למרכז סמוך לארמון הרוזן, מרכז העצבים העירוני המכונה גבעת השוק (del Mercadal).

בית-הכנסת בבסאלו

החפירות הארכיאולוגיות שנערכו במקום בין דצמבר 2002 למרס 2005 אפשרו להבין את המערך המבני של בית-הכנסת בבסאלו. השרידים שהשתמרו מספקים תמונה ארכיאולוגית ברורה למדי, שיחד עם מסמכים נוטריונים מאותה תקופה, שנשמרו בארכיב המחוזי באולוט, מאפשרים להצליב את המידע שהתקבל מממצאי האבן. את מבנה בית-הכנסת יש להבין כמכלול חללים שנועדו למטרות ספציפיות. אולם התפילה היה מקום ההתכנסות של הקהילה לא רק לצרכים דתיים אלא גם כדי לטפל בכל העניינים הקשורים לחיי האלג'מה, החל מגביית המיסים וכלה בעתירות בין חברי הקהילה; סביב האולם נבנה יציע עליון ששימש כעזרת נשים. טקסי חג ומועד כגון: חתונות נערכו בחצר המבנה ובבית-המדרש ניתנו שיעורים לילדים ולבני-הנוער; במקווה נהגו לטבול (אם כי בנפרד) הן הגברים והן הנשים וכן נהגו להגעיל בו כלים.

המבנה החשוב ביותר בבסאלו היהודית הוא ללא ספק, מקווה הטהרה, שהתגלה במקרה בשנת 1964 במרתף של מכבסה לניקוי יבש. זהו המקווה היחיד שנחשף עד עתה בקטלוניה ובספרד, ואחד היחידים באירופה כולה שעדיין משמר לא רק את הארכיטקטורה הייחודית שלו, אלא גם את מעיין המים שהזין אותו. קיר שנחשף בקרבת מקום אפשר להמשיך בחפירות ולחשוף גם את יסודות בית-הכנסת. ניתן לבקר במתחם הייחודי בכיכר היהודים (Plaça dels Jueus) אליה מגיעים משער היהודים (Portal dels Jueus). בעבר, נהגו היהודים לצאת את העיר דרך סמטה מרוצפת אבן ובה מדרגות. ממקום זה נשקף מראה מרהיב של הגשר העתיק.

מרכז המבקרים של הקאל

ממש ליד המקווה נמצא מרכז המבקרים של הקאל שבאמצעות שלטי מידע ומצגת אור-קולית מגולל את סיפור שחזור המורשת היהודית והעקבות הבסיסיים של העבר היהודי בעיירה. מרכז המבקרים מספק גם מידע תיירותי ומשמש כנקודת יציאה לסיורים מודרכים. ניתן לרכוש בו ספרים ומזכרות שונות. את ההשתתפות בסיורים המודרכים יש להסדיר בלשכת התיירות Plaça de la Llibertat מס' 1.

מגירונה לבסאלו:

כדי להגיע מגירונה לבסאלו (Besalú) סעו תחילה בכביש N-11a לכיוון סנט ג'וליא דה ראמיס (Sant Julià de Ramis) ופנו מיד לכביש C-66 לכיוון בניולאס (Banyoles). בעיירה שלוהו זו ניתן לעצור להפסקה קצרה ולטייל בנחת על שפת האגם או ברובע העתיק של העיירה, שהשתמר היטב, ולדמות ששבנו לשעה קלה לימי הביניים.

זמן נסיעה משוער: 30 דקות.

לחלופין ניתן: לרכב את הדרך באופניים, או לסייר ברגל בשבילי האזור.

בסאלו עיירת הרוזנים בסאלו משמרת עדיין מכלול של מורשת יהודית ייחודית בקטלוניה: מקווה טהרה מן המאה ה-12 ושרידי בית-כנסת, מן המאה ה-13. הרחובות הנאים על בתיהם המתהדרים בחלונות יפים ודלתות כניסה איתנות, המבנים האזרחיים והדתיים, ומעל לכול גשר האבן העתיק הנמתח מעל לנהר הפלוביה (Fluvià) נושאים אותנו כבמעוף לימי הביניים. בשנת 1966, הוכרזה העיירה כמכלול היסטורי ואמנותי בעל חשיבות לאומית. מאז נחשפו בה שפע של ממצאים ארכיאולוגיים ועבודות השחזור מעוררות השתאות.

העדות הקדומה ביותר לקיומה של קהילה יהודית בבסאלו היא משנת 1229, אם כי החוקרים סבורים שיהודים החלו להתיישב בבסאלו באותה תקופה בה הגיעו לגירונה. הקהילה היהודית בבסאלו גדלה מאוד החל מראשית המאה ה-13 עד מחצית המאה ה-14, תהליך שזכה לתאוצה עם בואם של יהודים מאזורי אל-אנדלוס ומצרפת, ממנה גורשו בשנת 1306. מספרם של תושבי הקאל נאמד בכ-300 נפש. התעודות מצביעות שהייתה זו קהילה מאורגנת היטב עם תקנות שהסדירו את חיי היומיום וזכויות יתר דומות לאלה מהם נהנו יהודי גירונה. למעשה, היו שתי הקהילות מאוחדות עד-כדי-כך, שבתקופה מסוימת חלקו את כספי המיסים שנגבו. לבסוף, בשנת 1342 הקימה לעצמה בסאלו מגבית משלה. הפעילויות הכלכליות, כגון הלוואה בריבית היו הנפוצות ביותר בין יהודי בסאלו, אף שאחדים מתושבי הקהילה בלטו בתחומים אחרים: למשל, אברהם דה קאטייר, רופא חצר המלוכה של פרה הרביעי שחיבר מסה על המוות השחור.

בעיירה בסאלו ישבה אחת הקהילות היהודיות החשובות ביותר בקטלוניה.

מגדל הג'ירונייה נמצא בנקודה הגבוהה ביותר של החומה הרומית בגירונה.

פרעות קני"א (1391) פגעו קשות בקאל של גירונה. רבים מתושבי הרובע התנצרו, אחרים נהרגו במהומות והיתר הועברו בידי פרנסי העיר, שביקשו להגן על חייהם, ונכלאו במגדל הג'ירונייה, שם נותרו כלואים 17 שבועות ברציפות. לבסוף, שוחררו בפקודת המלך, וניסו

לזכות מחדש בנכסיהם, להקים שוב את בתיהם ולשוב להתגורר בקאל, אבל זה לא שב להיות כמקודם. מתוך 800 נפש שהתגוררו בו בתקופת הזוהר שלו, נותרו קצת יותר מ-200. מעטים בלבד החזיקו מעמד בקאל עד לפקודת הגירוש. ב-30 באפריל 1492 פורסם צו הגירוש. ניתנה להם אורכה עד ה-31 ביולי למכור את נכסיהם או לקחת עמם כל שיוכלו, למעט מטבעות זהב וכסף. כמו כן, נמכרו מבני הציבור ששימשו את האלג'מה: בית-החולים, מקווה הטהרה, בית-הכנסת ובית-הקברות. משעזבו היהודים את העיר, החל הקאל להשתנות: סמטאות אחדות נמכרו, פנים הבתים השתנה והשטח הוגבה.

כיום, מזמן הסיור ברחובות הקאל המשוחזר חוויה של ממש. מומלץ להתחיל את הביקור במוזיאון היהודי. במוזיאון 11 חללים המגוללים את חיי היומיום, התרבות וההיסטוריה של הקהילות היהודיות בגירונה וביתר אזורי קטלוניה, עד גירושם בשנת 1492. המתחם כולו נקרא מרכז בונסטרוק ספורטה ומציע תכנית מרתקת ומהנה הפתוחה משך כל ימות השנה. למידע נוסף בקרו באתר האינטרנט שלנו: <http://www.ajuntament.gi/call>

מועצת הקאל בגירונה

למידע נוסף:
לשכת התיירות בגירונה
Oficina d'Informació i Turisme
de Girona
Rambla de la Llibertat, 1
17004 Girona
Tel. (+34) 972 226 575
www.ajuntament.gi/turisme

מועצת הקאל בגירונה הוקמה בשנת 1992 ונטלה על עצמה את מבצע שיקום הקאל של גירונה. עיקר המימון מגיע מעיריית גירונה, ממנהל המחוז האזורי ומן הממשל האוטונומי של קטלוניה (ג'נראליטט). המוזיאון היהודי – המכון לחקר הרמב"ן רח' לה פורטה, 8 גירונה 17004 טל" 61-67-21-972 <http://www.girona.cat/call>

ויכוח ברצלונה

בשנת 1263 הזמין המלך ז'אומה הראשון את הרמב"ן, כנציג הקהילות היהודיות בקטלוניה, ליטול חלק בוויכוח ברצלונה, שנערך בארמון המלך בברצלונה. יריבו, שניצב להתעמת מולו, היה יהודי מומר בשם פאולוס כריסטיאני. נוסף על המלך, נכחו בוויכוח גם סנט ריימון מפניפוקט ואישים נוספים בני התקופה. הוויכוח בין השניים ארך ארבעה ימים ונידונו בו נושאים בפולמוס היהודי-נוצרי, כגון: "האם המשיח כבר בא?" "בין אם בא ובין אם לא - האם ישו הוא המשיח?" "האם אפשרית גאולת העולם באמצעות יסוריו ומותו של המשיח?" "ופגות התוקף של דת משה?" שמעו של הפולמוס יצא ברחיב אירופה כולה, בסיומו, טען כל צד לנצחונו, ונשמרו ממנו גרסאות השונות זו מזו מהותית, אחת בלטינית והשנייה ב"ספר הוויכוח" שכתב הרמב"ן בעברית. בעקבות הוויכוח הופעלה צנזורה וספרים עבריים רבים הועלו באש, כמו כן, חויבו היהודים להאזין להטפותיהם של מזירים דומיניקנים.

עם הקמת הקאל, שכן בית-הכנסת ברחובו הראשי (Carrer Major del Call), כיום רחוב לה פורסה, וגבל בחומה ממערב. בשנת 1415 הורה האפיפיור בנדיקטוס ה-13 על סגירתו, כפי שנעשה עם יתר בתי-הכנסת שנחשבו "מפוארים, גדולים ועשירים". אבל הסגירה נמשכה רק שנה: בשנת 1416 הורה הנסיך אלפונס על פתיחתו מחדש אף שדומה שהוא לא היה פעיל עד שנת 1422. בית-המדרש או בית-הכנסת השלישי שכן במרכז הקאל וסיפק את כל שירותי הדת הנדרשים: בית-מדרש, מקום תפילה, פולחן ולימוד, עזרת נשים, מקווה טהרה, תלמוד תורה לתינוקות של בית-רבן וחצרות עם בורות מים. כיום נמצא במקום מרכז בונסטרוק ספורטה.

תוך כדי הסיור בגירונה ניתן למצוא גומחות בהן הונחו בעבר המזוזות. אחת מהן נמצאת ברחוב לה פורסה מס' 33.

בית-הקברות במונז'ואיק היה שטח בבעלות האלג'מה שנמסר בשנת 1492 למושל קטלוניה ז'ואן סאק'יג'ה. המצבות הראשונות התגלו בשלהי המאה ה-19,

במהלך עבודות הרחבתה של מסילת הברזל לצרפת. הפריטים שנמצאו מוצגים במוזיאון היהודי, שברשותו אוסף המצבות הגדול ביותר בספרד. רוב הפריטים מקורם בבית-הקברות העתיק של גירונה, ואילו יתר המצבות נוספו מאוחר יותר.

חצר מרכז בונסטרוק ספורטה בגירונה, משכנו של המוזיאון היהודי.

על-פי התעודות היו בקאל שלושה בתי-כנסת, מקווה טהרה וקהל: אכסניה המיועדת לעניים, לחולים, לאורחים עניים וכד', שהוקמה בכספים שהורישי אסטרוק קרנויטה ונוהלה בידי מועצה שחבריה השתייכו למשפחות האמידות בעיר. בית-הכנסת הראשון משלהי המאה העשירית, המכונה בתעודות synagoga iudeorum, שכן סמוך לקתדרלה, באזור בו התגוררו המשפחות היהודיות הראשונות, וגבל ממערב בארמון הרזן.

מארז עץ לספר תורה במוזיאון היהודי בגירונה.

ר' משה בן-נחמן (רמב"ן)

במאה ה-13 מגיע לגירונה זרם מיסטי חדש בראשותו של ר' משה בן-נחמן. רמב"ן נולד בגירונה בשנת 1194 הוא היה רופא ופילוסוף, מנהיג דתי ויועץ למלך, פרשן התורה ומראשוני החכמים שעסקו בקבלה: תורת הסוד והמיסטיקה היהודית, ששורשיה נעוצים בספרות היכלות והמרכבה. אולם, עיקר גיבושה ופרסומה ראשיתם באזור לנגדוק-רוסין שבדרום צרפת ומשם התפשטה בשל הקשרים שנתקמו בין הקהילות היהודיות משני עברי הפירנאים. הרבנים הקטלאנים שלמדו בישיבות תלמודיות בפרובאנס העבירו את הידע הזה ברחבי קטלוגיה, אראגון וקסטיליה. מקובלי גירונה הושפעו רבות מרבי יצחק סגי נהור (Isaac el Cec), שתרם מרכיבים מקוריים משלו שהוציאו לו מוניטין ברחבי העולם היהודי. מרבית פועלו היה בין השנים 1210-1260.

הרמב"ן איחד את כל מעגל הקבלה בגירונה, והוכר כסמכות התלמודית הגדולה ביותר בזמנו. על תלמידיו המפורסמים נמנו גדולי חכמי התורה בקטלוגיה כמו ר' שלמה בן אדרת (רשב"א) ור' אהרן בן יוסף הלוי מברצלונה (הרא"ה).

בתום ויכוח ברצלונה, עזב ר' משה בן-נחמן, והוא בן 72, את משפחתו ואת עיר הולדתו, גירונה, כדי לסיים את חייו בארץ הקודש. הוא נפטר בעכו בשנת 1270. עותק של חותם מן המאה ה-13, שנמצא בעכו בשנת 1972, משמש כיום כלוגו של מועצת הקאל בגירונה. על החותם מופיעה הכתובת העברית: "משה, בן ר' נחמן, הגירונדי, חזק!".

הקאל בגירונה

דרך יואיס באטייה של ימינו, נקראה, ככל הנראה, רחוב בית-הכנסת; רחוב סנט יורנס, היה מוכר בשם סמטת בית-הכנסת; רחוב קטן שנעלם כיום, נקרא הארכידיאקון (L'Ardiaca) והוביל למוסד הצדקה Pia Almoina ולשער הכניסה לרובע היהודי. כיכר השוק השתרעה במקום בו כיום נמצאת כיכר הקתדרלה.

מן הסמטאות המאוכלסות השתמרו שתיים: סמטת ארננדס, החסומה עדיין למעבר, הובילה מרחוב לה פורסה לרחוב מיקל אוליבה של ימינו, שלפנים היה מוכר בשם רחוב סרוונטס או רחוב הנשים. סמטת סנט יורנס, כיום אחת הייחודיות ביותר בקאל, נפתחה למעבר בשנת 1975; כאן נמצא שער הכניסה הצדדי למרכז בונסטרוק ספורטה, למוזיאון היהודי ולמכון לחקר הרמב"ן.

לקראת שנת 890 הגיעו לגירונה 25 משפחות יהודיות. הם באו לאחר שהרוזן דָּלָה רכש את האדמות עליהן ישבו והעביר את תושביהן העירה. הקהילה היהודית הקטנה השתקעה בבתים ליד הקתדרלה תמורת דמי חכירה שנתיים. מן התעודות המעטות שנשמרו מאותה תקופה (המאות העשירית וה-11) עולה בבירור שכבר באותה תקופה היוו היהודים עדה מוכרת ומאורגנת, שלה נכסים, אדמות, גני ירק ובתים בעיר גירונה. בשנת 1160 מוזכרת לראשונה המילה **קאל**, המעלה את ההשערה שהיה זה רובע תחום פחות או יותר בגבולות מוגדרים. בנוסף, **הספר הירוק** שנשמר בארכיון הקתדרלה מאשר בתעודה משנת 1207 את קיומו של בית-קברות או בית-עלמין יהודי שהיה ממוקם במונז'ואיק, סמוך לנחל.

הקאל בגירונה עתיד להתפתח החל מרחוב לה פורסה (La Força) של ימינו, שנקרא אז הרחוב הראשי של הקאל (Carrer Major del Call), ומאוחר יותר במאה ה-15, הוסב שמו לסנט יֶרְנֶס. מקורו של רחוב זה בקרדו של המושבה הרומית גְרוּנְדָה, כלומר הדרך שחצתה את הערים מצפון לדרום. גבולות הקאל הם הקתדרלה מצד אחד, והרחובות קלאווריה (Claveria), מיקל אוליבה (Miquel Oliva) ויואיס באטייה ופראוס (Lluís Batlle i Prats) היוצרים מלבן תחום ומוגדר היטב. הסיור ברובע העתיק חולף ברשת של סמטאות צרות ותלולות: חלקן פתוחות למעבר כמו הרחובות קונדרו (Cúndaro) וסנט יורנס (Sant Llorenç); אחרות, כמו סמטת אֶרְנָאנְס (Hernandez), עדיין חסומות. בסמטה זו ניתן להבחין רק מתוך המוזיאון היהודי (שברחוב לה פורסה, 8).

כדאי לצעוד בנתיבה של הדרך הארכיאולוגית מכיכר השליחים (Plaça dels Apòstols) למגדל הג'רוֹנְיָה. אחר-כך בירידה משם נגיע לגני הד"ר פיגראס, פינה בה מתנשאת האנדרטה לזכר אנה פרנק, שהוצבה שם בשנת 1998. ניתן לסיים את הסיור במרחצאות הערבים, אלה אף שהם נמצאים מחוץ לאזור הקאל הרשמי, היו מבנה רב-חשיבות ליהודי גירונה. שם ניתן לראות עדיין מגן דוד מפואר.

בית-הקברות היהודי העתיק במונז'ואיק בגירונה.

בתקופה בה לרחובות לא היו שמות משלהם, אלא נודעו בשמו של תושב נכבד שהתגורר בו, על-פי מבנה בולט שניצב בו או לעתים על-שם אנשי מקצוע שעבדו בו, אנו יודעים את שמות הרחובות בקאל הודות לשפע התיעוד הקיים.

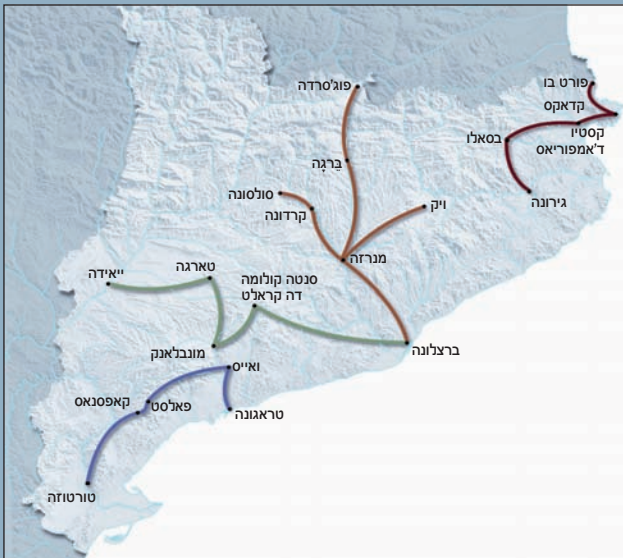
דרך הרוחניות: מגירונה לפורט בו

מסלול זה מאפשר להתוודע לאחד השבילים היהודיים שנשמרו בצורה הטובה ביותר בקטלוניה של ימינו. כמות האתרים בו, שבהם שרדו חלקי מבנים, בתים או רחובות רבה. בכל אחת מפינותיו מתמזג זכר העבר היהודי המפואר בתמונות אכזריות של רדיפות שהיינו מעדיפים לשכוח.

גירונה

גירונה, "עיר ואם בישראל", היא ביקור חובה לכל המבקש להכיר איך היה הרובע היהודי בימי הביניים. העיר ידעה כיצד לשמר את הקאל שלה. עם כמה רחובות ובתים אחדים השכילה ליצור אווירה ולסגל למקום צביון החושף טפח ומכסה טפחיים. בסיור בסמטאות הצרות דומה כמו עמד הזמן מלכת ואנו שבים לימי הביניים.

שבילי הקטלוניה היהודית

- דרך הרוחניות
- בדרכי המסחר
- בעקבות חכמי ספרד
- מסע בדרום קטלוניה

מסע בדרום קטלוניה: המסלול הרביעי המוצע בזאת יוצא מטראגונה וממשך עד טורטוזה. המסלול מאפשר להתודע לשיעור המורשת העצום של המושבה הרומית טאראקו (שהוכרזה כאתר מורשת עולמית על-ידי ארגון אונסק"ו), ולמתקנים המודרניים ביקבי קאפסנאס (שבפירוראט) בהם מיוצר יין כשר, ומסתיים בטורטוזה, עיר שלוש התרבויות, השוכנת על שפת נהר האַברו.

מאליו יובן שארבעת המסלולים המוצעים אינם כוללים את כל הישובים הקטלאנים בהם ישבה קהילה יהודית בימי הביניים. בשעת בניית מסלולי הסיוור לא התייחסנו רק למורשת החזותית בה ניתן לבקר, אלא הבאנו בחשבון גם את המאמץ המושקע מצד הרשויות המקומיות לשימור האתרים

והפצת המורשת היהודית. מדריך זה וכל אחד מן המסלולים המוצעים בו נותר אם כן פתוח, לאתרים חדשים ככל שיתגלו ויתרחב הידע על מקומות חדשים הקשורים למורשת היהודית.

חומת מגן של מבצר מתוך תלמוד י"ז' אספארטי מטרברה, משנת 1299.

קטלוניה והעם היהודי

פרופ' יום טוב עסיס כותב:

"כמו כל קהילה יהודית אחרת בימי הביניים, חיו יהודי קטלוניה בהתאם לחוקיהם ולמנהגיהם, למדו את כתבי הקודש, התפללו בעברית על-פי המסורת, אכלו מזון כשר ונהנו מאוטונומיה שניתנה להם על-ידי הממשל. הקהילה היהודית בקטלוניה של ימי הביניים הייתה "מולדת בזעיר אנפין" באותו אופן שהיו גם קהילות אחרות בהן שמרו היהודים על זהותם הייחודית, ובד בבד מאמצים מרכיבים מסגנון החיים והתרבות מסביבתם הלא יהודית בקרבה ישובי התנאים ששררו בקטלוניה אפשרו ליהודי חבל הארץ הזה לפתח שיטת ממשל מתקדמת ביותר, תרבות יהודית עשירה וחיי דת ורוח מורכבים. רשימת חכמי התורה בקרב יהודי קטלוניה במאות ה-13 וה-14 והקורפוס הספרותי המרשים שהוציאו תחת ידם מהווים הוכחה חותכת לכך, שקהילה זו הגיעה לפסגת היצירה היהודית בימי הביניים.

לוח אבן כתוב עברית ברחוב מרלט בברצלונה.

קטלוניה היא ארץ מעבר, יש בה שפע דרכים ומסלולים היסטוריים שהיו לצומת דרכים עבור תרבויות שהעניקו עושר ומגוון לתולדותיה. לשפע סגוני זה תרמו גם הקהילות היהודיות, שחלקו עם העולם הנוצרי בימי הביניים שאיפות, תקוות, גורל וסביבה. רבות נאמר ונכתב על הקהילות היהודיות בקטלוניה,

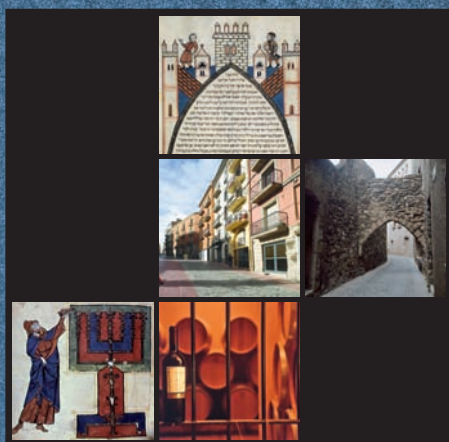
ולמרבה המזל, חקר פיסה זו בתולדותינו באורח מקיף ומפורט הולך וגדל. מדריך זה נולד, אפוא, מן הרצון לחלוק ולהנחיל את הדרכים והשבילים הפיזיים והרוחניים בהם חלפו יהודי קטלוניה עד גירושם בשנת 1492. ארבעה מסלולים מרכיבים את המדריך ומציגים בפני התייר את המורשת היהודית בקטלוניה. שרידיה של נוכחות זו מהווים קניין צנוע באשר לאתרים ושרידים שבחומר, אך רבי-עוצמה באשר למורשת הרוחנית. עם זאת, הדרכים המוצעות כאן שופעות עלילות וגדושות ביפי הטבע, במורשת היסטורית ואמנותית, במטבח אנין ובבתי-הארוחה נאים.

דרך הרוחניות: במרכז המסלול הראשון המוצע בזאת נמצאת העיר גירונה והוא חולף בקצה הצפון-מזרחי של חבל הארץ. זהו מסלול עתיר מבנים ואתרים. כאן מתלכדות המורשת המוחשית והערטילאית לכדי מצע רהוט להבנת חוכמתו של עם שהעניק לגירונה את השם "עיר ואם בישראל". מרכז בונסטרוק ספורטה בגירונה והמקווה בבסאלו הם שני סיורים שאסור להחמיץ.

בדרכי המסחר: המסלול השני יוצא מברצלונה צפונה, דרך פנים קטלוניה, עד לפוג'סרדה. המסלול חולף בדרכים ובכפרים בהם השתמרה המורשת היהודית במסמכים עתיקים השמורים בארכיונים ובזכרון העממי שנצר אותה בשמות המקומות. ויק ופוג'סרדה מהוות נקודות בולטות במסלול זה.

בעקבות חכמי ספרד: המסלול השלישי יוצא אף הוא מברצלונה ומגיע עד "אידה. הוא עוקב אחר הנוכחות היהודית דרך שרידים פיזיים שהשתמרו בדמות חומות וכתלים חיצוניים וכן באמצעות מוצגים שלמרבה המזל נשמרו במוזיאונים ובאוספים. ראוי להקדיש פרק מיוחד לבתי-הקברות היהודיים בברצלונה ובטארגה, שהביקור בהם ובעיירה מונבלאנק בלתי-נשכח.

שבילי קטלוניה היהודית

טבעת עם כתובת עברית מימי הביניים.

כך הגיע לסימו דו-קיום בן מאות שנים בין יהודים לנוצרים בשטח קטלוניה. כיום, חשיבותה של מורשת התרבות היהודית רבה יותר בשל היצירה והגות אנשי הרוח שלה, המדענים, אנשי הדת והסופרים, ולא דוקא בשל השרידים הפיזיים שנותרו. אף-על-פי-כן, אין היא חדלה להיות מורשת תרבותית המתרחבת מדי יום עם חשיפתם של ממצאים ותגליות חדשים.

סוף דבר

משך הזמן, היוותה המורשת היהודית חלק מן הכפרים והערים בהם ישבו, אף ששנים נשכחה מלב והוסתרה בקפדנות. במסלולים המוצעים בזאת אנו מבקשים להחיות את העניין בתקופה ובמרחב בו עיצבו אבותינו את הארץ. שאיפתנו היא שמדריך זה יקרב אותנו לסיפורן של הקהילות היהודיות בקטלוניה של ימי הביניים וכך יעמיק את ההיכרות עם עברנו המשותף.

המוזיאון היהודי בגירונה. מראה מבפנים.

על קיומן של כמה קהילות קטלאניות, שאינן ספרדיות כלל ועיקר, ידוע עד עצם היום הזה. בשנת 1497 הקימו המלכים הקתולים את בית-המשפט של האינקוויזיציה בקטלוניה שהוקדש במיוחד לרדיפות מתנצרי הדמה. לבית-משפט זה לא היה קשר לאינקוויזיציה המסורתית שהכתה שורש בנסיכות, והוקדשה בעיקר לרדיפת מעשי כפירה, עיסוק בכישוף ודומיהם. האינקוויזיציה הספרדית לא התקבלה באזורים הללו בעין יפה, אבל היא נשארה ופעלה כמו בכל מקום אחר. מלכי ספרד הקצו לה מקום באגף הארמון הגדול, זה הפונה לרחוב Comtes (הרוזנים) בברצלונה, שעל אחד מקירותיו עדיין ניתן לראות את תבליט האבן המציין את יעוד המקום.

דמות יהודי קטלאני. פרט מתוך תמונת המזבח בקפלת הבתולה של מונסראט, יצירתו של יואיס בוראסה מן המאה ה-15.

קטלוניה וספרד

איש הרוח הקטלאני אדוארד פליו כותב:

"השם ספרד, כפי שארע לשמות מקומות אחרים, יוחס במהלך השנים לאזורים שונים בחצי האי האיברי. עם זאת, דומה, שקטלוניה לא נכללה ביניהם עד המאה ה-16. רק אז הפך השם ספרד לציון היספניה.

עם נסיגת השליטה המוסלמית ברחבי חצי האי האיברי, הפך השם ספרד לציון חבל קסטיליה ואל-אנדלוס, בשטחים שנכבשו על-ידי קסטיליה. הממלכות הנוצריות שבצפון היו מוכרות בשם הגנרי "ארצות אָדום" ולכל אחת מהן שם משלה: אראגון, נבארה, לאון... בתלמוד ובכמה מדרשים יוחד השם אדום לאימפריה הרומית ולרומא הנוצרית, ולאחר מכן לארצות הנוצריות באשר הן.

בספרות העברית מימי הביניים יש עדויות רבות לכך שיהודי קטלוניה לא החשיבו עצמם תושבי ספרד. חוקרים רבים נתנו דעתם לאנכרוניזם שבייחוס השם ספרד לקטלוניה כאשר זו נזכרת בטקסטים עבריים מימי הביניים.

אבל הזמן עושה את שלו והשם ספרד קנה לו שביטה ממש כשם שהיספניה הפך לאספניה. למעשה, מזה זמן שהשם ספרד, מיוחס לשטח בו ישבו יהודי קטלוניה, ואלה מכונים בטקסטים עבריים כמו כל יתר הקטלאנים: 'ספרדים'."

תקריות אלה חזרו על עצמן במקומות אחרים ברחבי אנדלוסיה ועד מהרה פשוטו כפתיל ברחבי חצי האי האיברי עד הגיען לקטלוניה. קהילות רבות נפלו קורבן לפרעות ההמון המוסת. הפורעים תקפו גם את נציגי המלך על-מנת להעלות באש מסמכים, שטרי אשראי ורישומי נכסים.

יכוחים ומחלוקות. התנצרות וגירוש

בית-המלוכה לא יכול היה לבלום את ההתקפות על היהודים. גם הישובים והאחוזות שביקשו להגן על היהודים בתחומם לא הצליחו לעשות זאת, למרות הקריאות להרגעת הרוחות מפיהם של נציגי המלך ופקידיו. אותה תקופה ישב המלך בסרגוסה, עיר שניצלה מן הפרעות, ולצדו החכם חסדאי קרשקש, שיעץ לו בענייני יהודים, והמלך הטיל עליו למצוא את הדרך לשים קץ לרדיפות. הפרעות זרעו הרס רב ברבעים היהודיים בקטלוניה, והביאו להשמדתן של קהילות דוגמת זו בברצלונה שחדלה, למעשה, להתקיים. חלה ירידה חדה במספר התושבים היהודים בשל מוות, המרת דת או הגירת חברי הקהילה. כדי למנוע מעשי נקם התנצרו יהודים רבים. המומרים עזבו את אזור הקאל ועברו להתגורר בכפרים אחרים ובערים בהם יכלו לפתוח דף חדש. מי שביקשו להיטבל נהגו לשנות גם את שמם; עד מחצית המאה ה-15, נהגו להוסיף ברישומים את המילה "מומר" לשם הפרטי ואת הביטוי "יהודי לשעבר".

העיר סלוביקי שביוון בה השתקעה קהילה יהודית חשובה.

יכוח טורטוזה שנערך בשנים 1413-1414 אישר מחדש את תוקפם של אמצעי התיקון, שמעולם לא נאכפו במלואם, כגון הפרדת השכונות היהודיות מאלה הנוצריות או השימוש בלבוש מיוחד או ענידת הטלאי המבדיל. חידוש המצור (חסימת הרחובות המובילים לקאל בכניסות וביציאות ממנו) עוררה תגובות חריפות בקרב תושבי הקהילות היהודיות בקטלוניה, תהליך שעתיד להגיע לשיאו בצו הגירוש

שהוצא בשנת 1492 על-ידי המלכים הקתולים. יהודי קטלוניה שלא אוו להמיר את דתם נאלצו לעזוב את בתיהם ולהתפזר ברחבי הארצות שלחופי הים התיכון, בעיקר איטליה, צפון אפריקה ובמזרח הים התיכון.

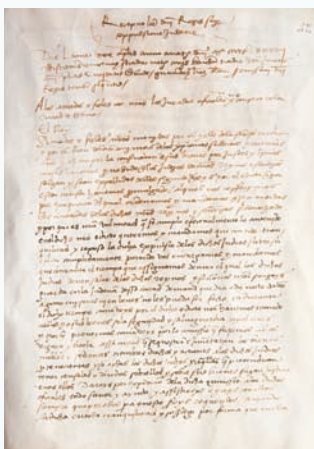
הענקת אישור למסדר המטיפים, פרנסיסקנים ודומיניקנים להטיף בתוך בתי-הכנסת עורר תסיסה רבה, בעיקר בשל סערת הנפש שליוותה את הנזירים המטיפים ועוררה מהומות במהלך הדרשה שנשאו. משנדעו הדברים למלך פרה השלישי, ציווה על פקידיו לאסור כניסתם של נוצרים לבתי-הכנסת, למעט שלושה ארבעה "מאנשי שלומנו". כמו כן, ביקש מן הנזירים הזוטרים שלא לנסות לנצר את היהודים באיומי יום הדין, אלא דווקא בחלקת לשון. מן היהודים ביקש שיקיבו להטפות וימנעו מהטחת עלבונות בנזירים ובאמונה הנוצרית.

תוצאות המוות השחור

במחצית המאה ה-14 פשט ברחבי אירופה המוות השחור מותר אחריו אלפים רבים של מתים. בכל מקום ננקטו צעדים להתמודד עם המגפה: ספינות, בעלי-חיים ובני-אדם הושמו בהסגר; שערי הערים הוגפו; נשכרו רופאים לטיפול בחולים ובתים על תכולתם ואפילו רחובות שלמים הועלו באש כדי למנוע את התפשטות המגפה. למרות זאת, המשיכה המגפה להפיל חללים רבים ועד מהרה ראו ביהודים את האחראים לה והם הואשמו בהרעלת הבראות, מבלי לתת את הדעת שגם בקרב קהילותיהם היה שיעור התמותה עצום. האשמות אלה עוררו פרצי אלימות קשים שהגיעו לשיאם בתקיפת בתי-היהודים, כפי שארע בברצלונה, סְרָבְרָה וטָאָרְגָה. בתגובה לכך פנה המלך פֶרְה השלישי לאפיפיור ברומא בבקשה לפרסם הצהרות רשמיות מטעמו הקובעות שההאשמות כלפי היהודים אינם אלא שקר. קלמנס השישי אכן פרסם שתי בולות כאלה.

לקראת סוף המאה ה-14 היה המצב קריטי לאור ההתדרדרות הכלכלית, אי-היציבות החברתית והמשבר ביישובים שונים. היו אלה זמנים בהם כל ניצוץ יכול היה להבעיר את אש האלימות שכוונה בעיקר כלפי מיעוטים דתיים. פרעות קני"א (1391) פרצו בעקבות הטפותיו של הארכידיאקון בכפר אֶסְיָה (שבמחוז סביליה), אלה התסיסו את הרוחות ושלחו את ההמון לכולות זעמו ברובע היהודי של סביליה.

כתב גירוש היהודים. גירונה.

המגבית

המיסים שדרשו המלכים מן הקהילות היהודיות נגבו על-ידי מזכירי האלג'מה מראשי המשפחות. על-מנת לשפר את הליך הגבייה הוקמה מערכת מגביות, שהיו מורכבות מאשכולות של קהילות. עם השנים נטלו על עצמן המגביות גם תפקידים נוספים, כגון גביית הסכומים הדרושים לאחזקת האלג'מה או לפקח על תפקודה התקין ועל הסדר הטוב. המלכים עצמם עודדו את פעילות המגביות שהפכו לכלי יעיל לטפל בנושאים יהודיים. גם הקהילות עצמן היו מעוניינות בכך, שכן כך יכלו לתעל בצורה טובה יותר את השמירה על האינטרסים שלהם ואת בקשותיהם מן המלך. השיטה שכוננה בברצלונה שימשה מודל ליתר המגביות הקטלאניות. ר' שלמה בן-אדרת, רב ברצלונה כותב בספרו 'תשובות הרשב"א' שהמגבית נהגה לבצע תפקידים רבים שדרש המלך: גביית מיסים והיטלים, הודעה על תקנות, טיפול בנושאי חוק או בנושאים כלכליים והסדרת עניינים דתיים. למעשה, עוצבה מערכת המגביות כרשת ערים וכפרים שבהם ישבו יהודים והייתה יצירה קטלאנית במהותה.

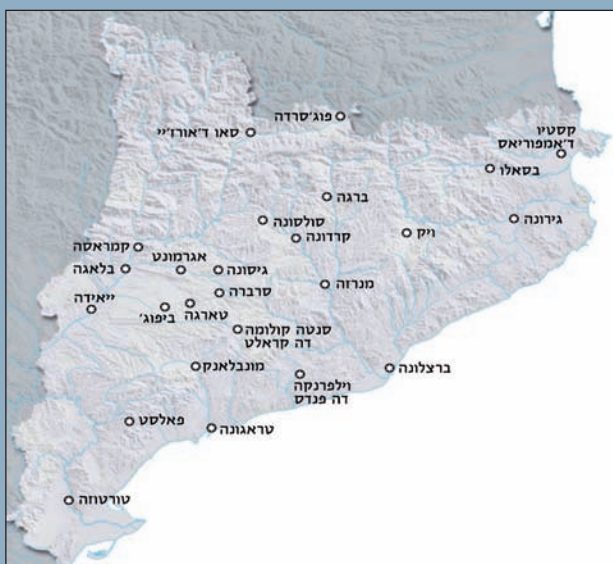
התערערות הדו-קיום

הדו-קיום בין יהודים לנוצרים התערער בגלל שילוב של כמה נסיבות מנוגדות. ראשית, ועידת לטראנו הרביעית שהתכנסה בנובמבר 1215, קבעה בין שאר החלטותיה סייגים כלפי היהודים, כגון הפיקוח על הלוואות והחובה לשאת סימן מזהה בצורת עיגול אדום או צהוב על דש הבגד, לגברים, וכיסוי ראש לנשים. בעקבות אלה קבע המלך ז'אומה הראשון את הריבית המקסימלית על הלוואות על 20% והמליץ על שימוש בטלאי המבדיל בין יהודים לשאר האוכלוסייה. כמו כן, אסר על יהודים למלא משרות ציבוריות, כגון נציגי המלך או גובי מיסים, שאפשרו להם הטלת מרות על נוצרים. תוצאה שלילית נוספת של ועידה זו הייתה החובה לסגור את הקאל, על-מנת ליצור חיץ פיזי בין נוצרים ליהודים. בשנת 1275 מזכיר האפיפיור גרגוריוס העשירי למלך ז'אומה הראשון את הצורך לסגור את הרבעים בהם התגוררו יהודים, עובדה המצביעה על כך שהוראה זו לא בוצעה כלל. מרגע זה ואילך, הלך נטל המיסים על האלג'מות וגבר כמו גם גילויי האיבה של הכנסייה נגד היהודים.

טראגונה השתייכה למגבית ברצלונה; יהודי יאייס, ל'אלפורז'ה, ואיימיו ואלקובר נמנו על תת-המגבית שלה, וכן יהודי ראוס, ל'אלישר, לה סלבה דל קאמפ, סאראל ואספלוגה דה פֶרנקולִי.

למגבית גירונה השתייכו הכפרים באזור אמפורדה כגון: פֶרלאדה, לה בִיזְבל, פֶרטאייאדה, סנט פֶליו דה גישולס, קסטיו ד'אמפוריאס וטורואייה דה מונטגרי; כמו כן השתייכו לגירונה קהילות בֶסאלו, ריפויי, קאמפרודון ופוג'סֶרדה. למגבית ייאידה, המופיעה בתעודות רק החל משנת 1268 כשז'אומה הראשון העניק לה את אותן זכויות כמו ליהודי ברצלונה, השתייכו קהילות סאו דה אורז'יי, טארגה, וֶרדו, וילגראסה, באלאגה, אגֶרמונט, פונטס, קסטיו דה פֶרפֶנייה, אלבֶזה, ואידיו, אַייטונה, בייפוג' ד'אורז'יי ואנגלזולה, כמו גם תושביהם של כמה כפרים "מרצועת המערב" (שטח דובר קטלאנית הנמצא במערב קטלוניה ומשתייך כיום לקהילת אראגון) כגון: פֶראגה, מונצו, אלבלאט דה סינקה, אלקולאֶה דה סינקה, אֶסטדייה, פומָר וגֶראדייה. לסיום למגבית טורטוזה השתייכו קהילות פֶליקס, בֶאטָא, גֶנְדֶזה, אויֶדקונה, שֶרטה, מוֶרה ד'אבֶרה ופאלסט.

הנוכחות היחודית בקטלוניה (במאות ה-13 עד ה-15)

☛ קהילות יהודיות שלמות (שכללו בית-כנסת, בית קברות, בית דין, בית-מטבחים ומקווה טהרה, בתקופה מסיימת במאות ה-14 וה-15).

היהודים, שנחשבו ל"תיבת התכשיטים והאוצר" של המלך חויבו לשלם לו מיסים. מדי שנה קבע בית-המלוכה מכסה, שמזכירי האלג'מה היו אחראים לגבות מבת-האב. מיסים אלה שנגבו עבור חצר המלוכה היתוספו למיסים שנקבעו על-ידי הקהילה עצמה כדי לכלכל את האלג'מה. גביית המיסים עבור המלך הצריכה הקמת מגביות, שהיו מעין אשכול של כמה קהילות. בחלוף הזמן, קיבלו על עצמן המגביות תפקידים נוספים ומטלות שעיקרם טיפוח הקשר עם שלטון המלך והקלת החיים בקהילות היהודיות. הקהילות הקטנות זכו ליתרונות מהצטרפותן לאלג'מה שעמדה בראש המגביות, היות שכך ניתן לה כוח רב יותר להגן על האינטרסים המשותפים. דרך פעולתה של מגבית ברצלונה היוותה מודל ליתר המגביות בקטלוגיה. שלמה בן-אדרת (המאות ה-13 וה-14), ששימש כרבה של ברצלונה, כותב בספרו "תשובות הרשב"א" שהמגבית ממלאת תפקידים רבים: גביית מיסים והיטלים, הודעה של תקנות, טיפול בנושאי חוק וכלכלה והסדרת עניינים דתיים.

ר' שלמה בן אדרת (רשב"א) (1235-1310)

רב ברצלונה ומן הדמויות הבולטות ביהדות הקטלאנית, שהיה בעל השפעה בינלאומית רבה. בנוסף להיותו מגדולי חכמי התורה בספרד בתקופת הראשונים, חיבר חידושים למסכתות רבות בתלמוד. השיב אלפי תשובות הלכתיות, ואלה נשמרו במספר קבצים של שאלות ותשובות (שו"ת). כמו כן, שימש יועץ למלך בנושאים יהודיים; ייסד את אסכולת ברצלונה וכתלמידו של הרמב"ן הפיץ רבים מרעיונותיו הקבליים. כדי לשים קץ למחלוקות בעד ונגד הספר "מורה נבוכים" של הרמב"ם, הטיל יחד עם רבנים נוספים בני זמנו, חרם כנגד הלומדים פילוסופיה מתחת לגיל 25. הרשב"א נטל חלק פעיל בניהול האלג'מה בברצלונה, שבראשה עמדו אותה עת אריסטוקרטים חשובים ומלומדים.

גביית הכספים: הארגון היהודי בשטח הנסיכות

מגבית ברצלונה שהייתה מורכבת בנוסף גם מטראגונה, מונבלאנק ווילפרנקה דה פנדס בין האלג'מות הראשיות להן סונפו אלג'מות קטנות יותר כגון: מנרצה, ברצה, גרנויירס, קאלדס דה מונבואי, סרבריה וסולסונה. באשר ליהודי ויק, הרי שרק אלה השייכים למלך היו קשורים למגבית ברצלונה, בעוד אלה של בית-מונקדה לא נכללו. למגבית וילפרנקה דה פנדס היו קשורות קהילות מרטווי, סבדיי וארבוס דל פנדס.

הקהילות שהצליחו להשתקם לאחר מכן, לא שבו כבר לעולם למצב הרווחה הקודם. לבסוף, יכוח טורטוזה (1413-1414), יוזמתו הבזויה של האפיפיור בנדיקטוס ה-13, יסמן את שובן של אי-היציבות והרדיפות שיגיעו לשיאן בצו הגירוש בשנת 1492.

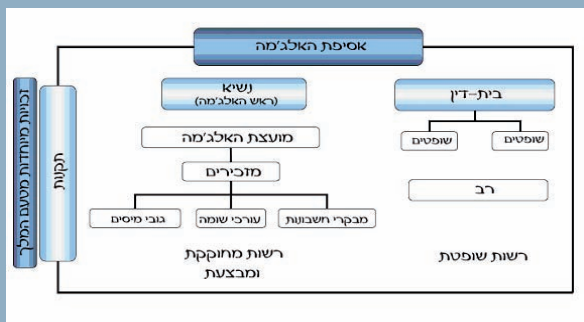
אורח החיים בקאל

רובעי הקאל היהודיים היו מאורגנים כמעין עיר נפרדת בתוך הערים עצמן. הם היו כפופים ישירות למלך או למשנה למלך, נציגו של המלך באותה עיר, והרשויות העירוניות לא הורשו להתערב. ארגון פנימי זה של הקאל חל על היהודים עצמם, באמצעות מעין ממשל עצמי שנהנה מזכויות יתר מטעם המלך. המזכירים – שכונו נאמנים – פיקחו על הגופים המבצעים ולכל קהילה הייתה סמכות לתקן תקנות המסדירות את חיי חבריה.

חיי הקהילה היהודית בקאל נסבו סביב אירועי לוח השנה העברי, חברי הקהילה שמרו את השבת וחגגו את מועדי ישראל. לכל נושא משרה היו מטלות משלו: ניהול הפולחן הדתי הוטל על הרבנים, ואילו אנשי המנהל דאגו לאספקת מזון כשר, לטיפול בחולים ולהסדרי קבורה נאותים לנפטרים כמו גם טיפול במשפחת המנוח.

האלג'מה

הקהילה היהודית שישבה כדן בקטלוניה כונתה אלג'מה, מילה ממקור ערבי שפירושה מליאה, עצרת או כנסת. אם הקאל הוא המרחב הפיזי, האלג'מה היא הגוף המשפטי הממונה על הסדרת הארגון האזרחי, החברתי, התרבותי והדתי של הקהילה.

סדר פסח. איור מתוך כתב-יד מקטלוניה או מולנסייה.

הנוכחות היהודית בקטלוניה

מאז ומתמיד הייתה קטלוניה חבל ארץ שקרץ לרבים. לאחר שנת 70 לספירה, כשגלו היהודים מארצם ונפוצו בארצות הים התיכון, התיישבו אחדים מהם באזורנו, אף בטרם צצו קהילות הנוצרים הראשונות. אמנם, היעדר תיעוד מונע מאתנו לקבוע במדויק את תאריך בואם, אך סביר להניח, שיהודים כבר ישבו במקום כאשר באה קטלוניה לעולם. ידוע שבמהלך המאה ה-9 כבר ישבו יהודים בברצלונה ובגירונה. כמו כן, שרידים ארכיאולוגיים שנמצאו בטראגונה ובטורטוזה מאפשרים לקבוע את נוכחותם כבר בתקופה הוויזיגותית. אך תיעוד המספק נתונים ממשיים על הקיום היהודי בשטח קטלוניה, קיים רק החל מן המאות ה-11 וה-12. בסעיף 10 לגרסה הראשונית של תקנון ה-"Usatges", שנידון בוועידת גירונה, בשנת 1078, יש אישור לעובדה שבערים הראשיות ובכפרים הגדולים כבר היו רחובות בהם ישבו יהודים.

למן המאה ה-11 ואילך, מתרבות הידיעות על קיומן של קהילות יהודיות. חלקן היו קהילות קבע, שכונו אלג'מה, ואילו אחרים התרכזו בקבוצות משפחתיות קטנות שנפוצו בערים ובעיירות. הנוכחות היהודית ברחבי קטלוניה עתידה להגיע לשיאה במאה ה-13 ולהימשך עד מחצית המאה ה-14. תקופה הנחשבת לתור הזהב של התרבות היהודית בקטלוניה.

תחילת שקיעתה של הקהילה היהודית החלה עם פרוץ המוות השחור, בשנת 1348, תקופה שהתאפיינה באי-יציבות חברתית ופוליטית רבה. אותה עת תלתה הכנסייה ביהודים את האשמה בכל הרעות החולות, דבר שהביא בהכרח לתקריות אלימות שיגיעו לשיאן בפרעות קנייא (1391) ויחרצו את גורלן של קהילות יהודיות רבות ברחבי קטלוניה.

להוגים אלה נודעה השפעה רבה בהגות היהודית ובמחשבתה. יצירתם של מלומדים אלה תושבי גירונה הביאה לכך שהעיר תתפרסם "כעיר ואם בישראל". לבסוף, מעניק המדריך גם את הכרת המשמעות שהייתה לוויכוח ברצלונה, בו נכח המלך ז'אומה הראשון (1263), ולוויכוח טורטוזה בראשות האפיפיור בנדיקטוס ה-13, פולמוס שהיווה מבוא לצו הגירוש העגום בשנת 1492. חמש מאות שנה לאחר הצו ההוא חובה לנו להשיב דרכים אלה מתהום הנשייה של ההיסטוריה, להניח להכירן ולהפיץ את מורשתן בדרך מושכלת ומודרכת. מדריכים כגון זה שלפניכם, שאינו מיועד אך ורק לתיר היהודי המבקש להכיר את שורשיו ואת מורשתו התרבותית, אלא גם עבור התיר הקטלאני המבקש להתוודע להיבטים בתולדות האזור, היבטים שנחבאו לא אחת או אף היו שנטו להתעלם מחשיבותם. מדריך זה נולד, אפוא, מן הרצון לחלוק ולהנחיל את הדרכים והשבילים הפיזיים והרוחניים בהם חלפו יהודי קטלוניה עד גירושם בשנת 1492. המדריך מגיש בפני התיר ארבעה מסלולים הפורשים את המורשת היהודית בקטלוניה ממזרח למערב ומתארים את ההיבטים הבולטים בתולדות הנוכחות היהודית. שרידיה של נוכחות זו מהווים קניין צנוע של אתרים ושרידים חומריים, אך רבי-עוצמה יחסית לשרידי המורשת הרוחנית. אלא שהוא אינו מוגבל רק לימי הביניים, ונוגע גם בימינו אנו, בביקור במצבת הזיכרון לפילוסוף היהודי הדגול, וולטר בנימין, ששם קץ לחייו בפורט בו, או לחלופין סיור ביקב בקאפסנאס המייצר יין כשר.

ברצוני לחתום מבוא זה בהתייחסות לכותר שלו "קטלוניה היהודית - מסע בארצות אָדום". בלשון המקרא מתייחס השם לממלכת אדום ההיסטורית, ששכנה מדרום מזרח לישראל של היום. התלמוד וחכמיו ייחסוהו אחר-כך לאימפריה הרומית ולרומא הנוצרית, שכן ראו בו מטונימיה לארצות הנצרות כולן, לרבות הממלכות הנוצריות בימי הביניים, שבצפון חצי האי האיברי. ממלכות כגון: אראגון ונבארה כונו בפי היהודים "ממלכות אָדום". השם ספרד, לעומת זאת, לא התפשט ברחבי חצי האי האיברי אלא מאוחר הרבה יותר, במהלך המאות ה-16 וה-17. לכן, טוענים חוקרים רבים שיהיה זה משום אנכרוניזם לקרוא לקטלוניה ספרד. בעסקנו בימי הביניים. אני מבקש להזמיןכם, אפוא, למסע "בארצות אָדום" ולהכיר את המורשת היהודית הנפרשת לרגלינו בכל רחבי קטלוניה.

ז'וזֵפֶ אַוֶּגֶט

ראש מחלקת קידום וטיפוח יזמות ומחקר

קטלוגיה היהודית

מסע בארצות אָדום

בשורות אלה יש לי העונג להציג את המדריך לקטלוגיה היהודית. זהו המדריך הרביעי בסדרת מדרכי התיירות של קטלוגיה, הרואים אור ביוזמת מנהלת התיירות הכללית. מטרת המדריך להעמיד בפני התייר את המרכיבים הבולטים ביותר במורשת ההיסטורית והתרבותית הקטלאנית. עם זאת, הספר שלפנינו איננו מדריך תיירים רגיל, כי אם מסמך המעניק גושפנקא ומכיר בחשיבותה של המורשת היהודית בקטלוגיה.

קטלוגיה היא ארץ מעבר. יש בה שפע דרכים ומסלולים היסטוריים שהיו לצומת דרכים עבור תרבויות שהעניקו עושר ומגוון להיסטוריה שלה. לשפע ולמגוון אלה תרמו גם הקהילות היהודיות, שחלקן יחד עם העולם הנוצרי בימי הביניים שאיפות, תקוות, גורל וסביבה. רבות נאמר ונכתב על הקהילות היהודיות בקטלוגיה, ולמרבה המזל, חקר פיסה זו בתולדותינו נעשה בכל פעם מקיף ומפורט יותר.

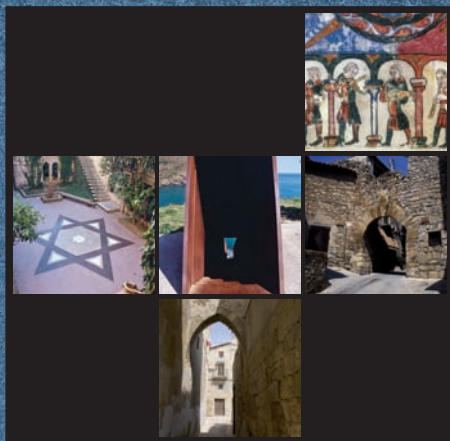
עדויות לנוכחות יהודית קיימות כיום ביותר משישים ערים וכפרים ברחבי קטלוגיה: ערים המשמרות מורשת מן המעלה הראשונה כגון ברצלונה או גירונה כמו גם רבעים יהודיים בולטים במקומות מוכרים פחות כגון: טראגונה, יאידיה וטורטוזה. רישומה של תרבות זו מצוי גם על-פני השטח, כמו למשל במקומות סמליים כגון המונד'ואיק בגירונה ובברצלונה, שפירוש שמו: "הר היהודים". אך המורשת היהודית אינה מסתכמת רק בזו החומרית, כי אם ניכרת בעיקר בחשיבותה התרבותית הדו-ערכית. מחד-גיסא, תרומתם באה לביטוי בתולדות התרבות הקטלאנית עצמה, ביצירותיהם של רופאים מבית-הספר העברי לרפואה ברבעי הקאל בייאידיה ובבסאלו. אישים אלה שימשו גם בבית-המלוכה של אראגון ובקרוב רוזני ברצלונה, יחד עם רשימה ארוכה של מתרגמי טקסטים מערבית, יוונית, עברית ולטינית מאת אבן סינא, קלאודיוס גֶלְנוֹס והיפוקרטס, וכן יצירותיהם של מלומדים והוגים יהודים. מאידך גיסא, ניתן למצוא את נקודת מבטה של התרבות היהודית עצמה, דרך השפעתם של הוגי דעות ופילוסופים בני הקאל בגירונה כגון ר' משה בן-נחמן (רמב"ן), שהיה בקי ברזי הידע הקבלי וסמכותו ההלכתית תרמה רבות להתפשטותו של הזרם.

רחוב סנט יורנס, גירונה.

תוכן העניינים

5	דברי פתיחה. קטלוגיה היהודית: מסע בארצות אדום
7	הנוכחות היהודית בקטלוגיה
8	אורח החיים בקאל
9	גביית הכספים: הארגון היהודי בשטח הנסיכות
11	התערערות הדו-קיום
12	תוצאות המוות השחור
13	ויכוחים ומחלוקות. התנצרות וגירוש
15	סוף דבר
17	שבילי קטלוגיה היהודית
18	מבוא
20	דרך הרוחניות: מגירונה לפורט בו
32	בדרכי המסחר: מברצלונה לפוג'סרדה
41	בעקבות חכמי ספרד: מייאידה לסנטה קולומה דה קראלט
48	מסע בדרום קטלוגיה: מטראגונה לטורטוזה
55	תוספות
56	מפתחות להבנת המורשת היהודית
60	דמויות בולטות
61	תקציר כרונולוגי
62	כתובות שימושיות

קטלוניה היהודית

מסע בארצות אָדום

הג'נראליטט של קטלוניה
מחלקת קידום וטיפוח יזמות ומחקר

Generalitat de Catalunya
**Departament d'Innovació,
Universitats i Empresa**

9 788439 381792